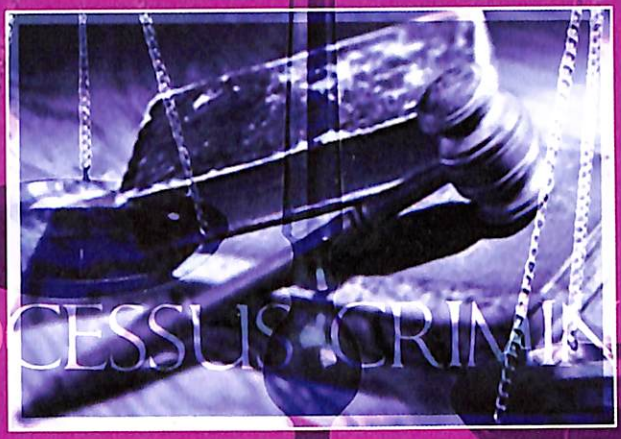
Бібліотека студента

Л. Д. Удалова

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ

PROCESSUS CRIMINALIS

ББК 67.9(4УКР)311я73
У28

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих юридичних навчальних закладів (Лист МОНУ №14/18.2 – 1797 від 21.07.05)

Рецензенти

Шумило М. Є. – доктор юридичних наук, професор
Стахівський С. Н. – доктор юридичних наук, професор
Ішенко А. В. – доктор юридичних наук, професор
Азаров Ю. І. – кандидат юридичних наук, доцент

Удалова Л. Д.

У28 Кримінальний процес України: Підручник. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 352 с. – Бібліогр. у кінці тем.

ISBN 978-966-437-029-2.

Підручник базується на навчальних програмах вищих закладів освіти, що готують сучасних юристів. У ньому розглянуті основні поняття курсу, а саме: кримінально-процесуальна форма, правовідносини, акти, гарантії та функції, суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності та їх правовий статус, докази та доказування. А також характеристика кримінального процесу, починаючи зі стадій порушення кримінальної справи. Взято до уваги новітнє законодавство, практика його застосування та досягнення науки.

Призначений для студентів і слухачів юридичних вишів, де вивчається Кримінальний процес України, працівників правоохоронних органів, юристів-практиків.

ББК 67.9(4УКР)311я73+67.311я73

© Удалова Л. Д., 2005
© Кондор, 2005
© Удалова Л. Д., 2007
© Видавець ПАЛИВОДА А. В., 2007
© Холошо Л. В. (обкладинка), 2007

ISBN 978-966-437-029-2

Зміст

Передмова 8

ТЕМА 1. **Поняття, суть і завдання кримінального процесу**

1.1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу... 9
1.2. Стадії кримінального процесу й їхня система..... 14
1.3. Кримінально-процесуальна форма, гарантії, акти, правовідносини та функції..... 18
Контрольні запитання..... 22
Рекомендована література..... 22

ТЕМА 2. **Кримінально-процесуальний закон**

2.1. Поняття та значення кримінально-процесуального закону..... 24
2.2. Кримінально-процесуальні норми: поняття і види... 26
2.3. Дія кримінально-процесуального закону України у часі, просторі й щодо осіб..... 29
Контрольні запитання..... 32
Рекомендована література..... 33

ТЕМА 3. **Принципи кримінального процесу**

3.1. Поняття й значення принципів кримінального процесу та їхня система..... 34
3.2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу..... 38
Контрольні запитання..... 51
Рекомендована література..... 51

ТЕМА 4. **Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності**

4.1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація..... 54
4.2. Державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес..... 56
4.3. Особи, які захищають свої, або представлені інтереси у кримінальному процесі..... 64
4.4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі..... 75

Контрольні запитання ... 83
Рекомендована література ... 83

ТЕМА 5. **Докази і доказування у кримінальному процесі**
5.1. Поняття та значення кримінально-процесуального доказування. Предмет і межі доказування ... 86
5.2. Поняття доказів та їхніх джерел у кримінальному процесі. Види джерел доказів ... 94
Контрольні запитання ... 109
Рекомендована література ... 109

ТЕМА 6. **Цивільний позов у кримінальному процесі**
6.1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі ... 112
6.2. Підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальній справі ... 114
6.3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову ... 116
Контрольні запитання ... 119
Рекомендована література ... 119

ТЕМА 7 . **Порушення кримінальної справи**
7.1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання ... 121
7.2. Органи та посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу ... 123
7.3. Приводи й підстави до порушення кримінальної справи ... 125
7.4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи ... 127
Контрольні запитання ... 134
Рекомендована література ... 135

ТЕМА 8. **Загальні положення досудового розслідування**
8.1. Поняття стадії досудового розслідування та її завдання. Форми досудового розслідування ... 136

8.2. Загальні положення досудового розслідування ... 147
Контрольні запитання ... 155
Рекомендована література ... 156

ТЕМА 9. **Слідчі дії**
9.1. Поняття слідчих дій та їхня класифікація ... 158
9.2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій ... 164
Контрольні запитання ... 188
Рекомендована література ... 189

ТЕМА 10. **Притягнення особи як обвинуваченого**
10.1. Значення й підстави притягнення особи як обвинуваченого ... 190
10.2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого ... 198
10.3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит ... 202
10.4. Зміна обвинувачення в стадії досудового розслідування ... 207
Контрольні запитання ... 210
Рекомендована література ... 210

ТЕМА 11. **Запобіжні заходи**
11.1. Поняття запобіжних заходів, мета й підстави їх застосування ... 212
11.2. Види запобіжних заходів та їх характеристика ... 213
Контрольні запитання ... 224
Рекомендована література ... 225

ТЕМА 12. **Зупинення і закінчення досудового розслідування**
12.1. Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування ... 226
12.2. Форми закінчення досудового розслідування ... 229
12.3. Підстави та процесуальний порядок закриття справи ... 230
12.4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку ... 235
Контрольні запитання ... 241
Рекомендована література ... 241

ТЕМА 13. **Підсудність. Попередній розгляд справи суддею**
13.1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності ... 243
13.2. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею ... 246
Контрольні запитання ... 252
Рекомендована література ... 253

ТЕМА 14. **Судовий розгляд**
14.1. Поняття, суть і значення судового розгляду ... 254
14.2. Межі судового розгляду ... 256
14.3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин ... 259
Контрольні запитання ... 278
Рекомендована література ... 278

ТЕМА 15. **Апеляційне провадження**
15.1. Поняття, завдання й основні риси стадії апеляційного провадження ... 280
15.2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного провадження. 283
15.3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції ... 288
15.4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом ... 294
Контрольні запитання ... 301
Рекомендована література ... 301

ТЕМА 16. **Провадження в касаційній інстанції**
16.1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку ... 303
16.2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання ... 305
16.3. Суди, що розглядають справи в касаційному порядку ... 309
16.4. Розгляд справи касаційним судом ... 309
Контрольні запитання ... 316
Рекомендована література ... 316

ТЕМА 17. **Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження**
17.1. Поняття й значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження ... 317
17.2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження ... 318
17.3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження ... 320
Контрольні запитання ... 323
Рекомендована література ... 323

ТЕМА 18. **Виконання вироку, постанови та ухвали суду**
18.1. Суть, значення і завдання стадії виконання вироку, ухвали та постанови ... 325
18.2. Набрання вироком, постановою й ухвалою суду законної сили і порядок звернення їх до виконання ... 329
18.3. Питання, що вирішуються судом у стадії виконання вироку ... 336
Контрольні запитання ... 348
Рекомендована література ... 348

Передмова

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів-юристів, насамперед, пов'язана з вивченням базових юридичних наук, однією з яких є кримінально-процесуальне право.

У всіх вищих навчальних закладах юридичного профілю кримінальний процес належить до головних навчальних дисциплін. Його призначення – надати можливість студентам і слухачам вивчити необхідну інформацію про те, як повинно здійснюватися провадження у кримінальних справах. Інакше кажучи, йдеться про опанування однієї з найважливіших сфер діяльності таких правоохоронних органів, як суд, прокуратура, органи досудового слідства та дізнання, їх повноважень, а також прав та обов'язків громадян, які так чи так залучаються до провадження у кримінальних справах.

Ця дисципліна є фундаментальною для професійної підготовки працівників судових і правоохоронних органів, правозахисних установ, організацій та підприємств і є запорукою їхньої подальшої успішної діяльності як юристів.

Для точного виконання закону його необхідно добре знати, розуміти його сутність та соціальну цінність, уміти правильно аналізувати ті відносини, які він регулює.

У Загальній частині курсу "Кримінальний процес" розглядаються такі основні поняття, як кримінальний процес, його завдання, джерела кримінально-процесуального права, історичні форми його розвитку, основні засади (принципи) кримінального процесу, права та обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, поняття доказів та їхніх джерел та деякі інші питання провадження у кримінальних справах. В Особливій частині приділяється увага загальним положенням досудового розслідування, слідчим діям і більш детальній характеристиці усіх стадій кримінального процесу. Наприкінці кожної теми пропонується література, яка може бути корисною при підготовці до занять, а також питання для самоперевірки.

Цей підручник підготовлений у межах чинного кримінально-процесуального законодавства України й допоможе студентам та слухачам під час підготовки до іспитів із зазначеного курсу.

ТЕМА 1

Поняття, суть і завдання кримінального процесу

1.1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу.
1.2. Стадії кримінального процесу й їхня система.
1.3. Кримінально-процесуальна форма, гарантії, акти, правовідносини та функції.

1.1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу

Кримінальний процес є такою специфічною галуззю, в якій відображається правоохоронна функція держави. Це особлива діяльність, яку здійснюють спеціальні органи держави, і важливим є те, яке місце посідає кримінальний процес у закріпленні основ державного та суспільного життя, забезпеченні законності та правопорядку, розкритті та розслідуванні злочинів.

Від правильного розуміння поняття, суті та завдання кримінального процесу залежить і загальний підхід до вивчення кримінально-процесуальної форми, гарантій, стадій правовідносин та функцій.

Діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури й суду із розслідування та судового розгляду кримінальних справ має суспільно-правовий характер. Злочин завжди завдає державі, суспільству, громадянам певної шкоди й це зобов'язує державні органи, які покликані вести боротьбу зі злочинністю в межах своєї компетенції, порушувати кримінальні справи у разі виявлення ознак злочину, застосовувати всі передбачені законом заходи, із встановлення подій злочину, осіб винних у його вчиненні та їх покарання.

Працюючи у цьому напрямі, правоохоронні органи вирішують загальні завдання боротьби зі злочинністю.

Держава визначає та встановлює певний механізм боротьби зі злочинністю, а також передбачає:

1) які саме діяння (дії чи бездіяльність) визначаються злочинними й яке покарання повинне бути призначене особам, котрі їх вчинили (це є предметом вивчення кримінального права);

2) які державні органи покликані здійснювати боротьбу зі злочинністю, як ці органи формуються та функціонують (законодавство про судоустрій та прокуратуру);

3) у якій послідовності, якими заходами і з дотриманням яких принципів та правил повинні встановлюватися обставини вчинення злочину, винуваті особи тощо (кримінально-процесуальне право).

Для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнений до кримінальної відповідальності та покараний, необхідно всебічно й повно встановити всі обставини вчиненого злочину, викрити винуватого, забезпечити його участь на досудовому слідстві та в суді. З цією метою передбачений певний порядок діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, що регулюється кримінально-процесуальним правом.

Цю діяльність, яка здійснюється в особливому порядку, називають процесуальною. Вона пов'язана із застосуванням заходів процесуального примусу і тому детально регламентована кримінально-процесуальним законом. Він визначає, по-перше, послідовність дій державних органів від часу виявлення злочину до прийняття відповідного рішення судом; по-друге, права та обов'язки громадян, які беруть участь у кримінальному процесі; по-третє, форму та зміст провадження слідчих і судових дій та закріплення їхніх результатів; по-четверте, підстави та умови прийняття процесуальних рішень.

Кримінально-процесуальна діяльність здійснюється у формі правовідносин, котрі виникають між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, які наділені певними правами та обов'язками.

Перед тим як дати визначення кримінальному процесу, потрібно зазначити, що:

по-перше, кримінальний процес є видом правозастосовної діяльності, необхідність в якій виникає за наявності даних

про вчинення того чи того злочину. Кожний злочин завдає шкоди інтересам держави загалом і тому виявлення злочинів, розслідування їх і викриття винуватих осіб належить до обов'язків держави. Кримінальні справи, здебільшого, порушують незалежно від бажання потерпілих осіб;

по-друге, кримінальний процес – це завжди діяльність державних органів, тобто органів дізнання, слідства, прокуратури та суду. Діяльність цих органів супроводжується діями й інших учасників процесу в межах тих прав та обов'язків, якими вони наділені у кримінальному процесі, але визначальною є діяльність державних органів, які виконують завдання кримінального судочинства;

по-третє, кримінальний процес – це діяльність, що будується на законі;

по-четверте, кримінальний процес – це діяльність, яка здійснюється у формі правовідносин.

Отже, ***кримінальний процес*** – це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду з розкриття злочинів, викриття й покарання винних і недопущення покарання невинуватих, це система правовідносин, що виникає під час цієї діяльності зазначених органів один з одним, а також громадянами, посадовими особами й установами, підприємствами, трудовими колективами, котрі залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності.

Поняття *"кримінальний процес"* вживається в чотирьох значеннях:

– діяльність органів і осіб, що стосується порушення, розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ;

– галузь права, котра регулює цю діяльність;

– правова наука, яка вивчає зазначену діяльність і галузь права;

– навчальна дисципліна, під час якої вивчається теорія кримінального процесу, кримінально-процесуальне право, кримінально-процесуальна діяльність.

Розрізняють *три історичні форми кримінального процесу*:

1) обвинувальна (змагальна);

2) інквізиційна (слідчо-розшукова);

3) змішана (континентальна).

Історично ці форми послідовно змінювали одна одну. Водночас вони продовжують співіснувати в сучасному суспільстві. Поєднання

історичного типу та історичної форми кримінального процесу називається ***видом кримінального процесу***.

Кримінально-процесуальний закон (ст. 2 КПК України) вказує на те, що "***завданнями кримінального судочинства*** є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний".

Під *розкриттям злочину* потрібно розуміти встановлення події злочину й винних осіб.

Вимога швидкого розкриття злочину означає, що строки порушення кримінальної справи, встановлення події злочину та винних осіб повинні бути максимально наближеними до моменту вчинення злочину.

Вимога повного розкриття злочину означає, що мають бути встановлені всі обставини, які належать до предмета доказування в кримінальний справі. Злочин варто вважати розкритим повністю тільки після набрання обвинувальним вироком законної сили.

Правильне застосування закону означає суворе дотримання норм Конституції України, кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства при провадженні в кримінальній справі.

Викриття винних полягає у виявленні всіх осіб, котрі вчинили злочин, і встановленні ступеня винності кожного з них.

Кримінальне судочинство повинно бути засобом захисту прав і свобод громадян.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права, як наука та навчальна дисципліна, тісно пов'язані і взаємодіють з іншими галузями права, науками й навчальними дисциплінами.

1. ***Конституційним правом***. У Конституції України закріплено більшість принципів кримінального процесу, основні права й свободи громадян, судова система. У кримінально-процесуальному праві ці принципи відтворюються, конкретизуються, закріплюється система процесуальних гарантій їх здійснення, охорони прав і свобод громадян.

2. ***Кримінальним правом***. Норми кримінального права діють і застосовуються органами досудового розслідування,

прокурорами й судами стосовно осіб, які вчинили злочини, тільки у межах кримінального процесу. Своєю чергою, головні питання предмета доказування в кримінальній справі визначаються складом того чи того злочину, сформульованого в кримінальному праві.

3. ***Законодавством про судоустрій, прокурорський нагляд і адвокатуру***, у ньому встановлюються основні принципи організації й діяльності суду, прокуратури, органів дізнання та досудового слідства, адвокатури. Кримінальний процес визначає порядок діяльності цих органів щодо порушення, досудового розслідування, судового розгляду й вирішення кримінальних справ, а також участі адвокатів у цій діяльності.

4. ***Законодавством про виконання покарань***. Цей зв'язок зумовлений, передусім, тим, що вид і міра покарання, вид установи виконання покарань визначаються вироком суду, і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань.

5. ***Криміналістикою та судовою психологією***. Всі організаційні, тактичні, методичні й психологічні прийоми розслідування злочинів, які розробляються зазначеними науками, застосовуються лише в межах кримінального процесу і не можуть суперечити нормам кримінально-процесуального права, тим правилам та прийомам розслідування злочинів, провадженням слідчих дій, що закріплені в ньому. Досягнення судової психології широко використовуються, зокрема, у проведенні судово-психологічної експертизи.

6. ***Кримінологією***. Вивчаючи особу злочинця, причини та умови вчинення злочинів, розробляючи рекомендації щодо їх усунення, кримінологія ґрунтується й на нормах кримінально-процесуального права, аналізі діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду у конкретних справах, на вивченні цих справ. Розробляючи пропозиції стосовно поліпшення вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин і умов вчинення злочину та вжиття заходів щодо їх усунення при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ, ця наука сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності вказаних органів і кримінально-процесуального законодавства. Одночасно ці пропозиції мають повністю відповідати нормам процесуального права. Жодна з розроблених кримінологами

рекомендацій не може бути задіяна на практиці, якщо вона суперечить кримінально-процесуальному закону.

7. ***Судовою медициною й судовою психіатрією***. Досягнення цих дисциплін використовуються, зокрема, при провадженні освідування, огляді трупа, призначенні судово-медичної та судово-психіатричної експертиз.

8. ***Законодавством про оперативно-розшукову діяльність***. Завданням оперативно-розшукової діяльності (ОРД) є пошук і фіксація в інтересах кримінального судочинства фактичних даних про протиправну діяльність певних осіб та груп. Матеріали ОРД використовуються як приводи і підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі.

1.2. Поняття стадій кримінального процесу та їх система

Кримінальний процес – це не тільки діяльність державних органів та осіб у встановленому законом порядку, але й система процесуальних дій, які розділені на стадії.

Усі стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою, хоча одна від одної відрізняється безпосередніми завданнями, які притаманні лише цій стадії, особливим колом учасників, специфікою процесуальних відносин, а також прийняттям рішення.

Характеризуючи всі стадії кримінального процесу без винятку, потрібно зазначити, що вони характеризуються певними *ознаками*, які притаманні кожній з них, а саме:

- наявністю безпосередніх завдань, які виконуються на цій стадії процесу та які випливають із загальних завдань кримінального судочинства;
- колом суб'єктів, що здійснюють процесуальну діяльність на цьому етапі;
- своєрідною процесуальною формою, в якій проводиться ця діяльність;
- специфічним характером кримінально-процесуальних відносин;
- наявністю підсумкового процесуального акта, яким закінчується кожний з етапів.

Тому, ***стадії кримінального процесу*** – це самостійні етапи кримінального судочинства, які мають свої специфічні завдання,

своє коло суб'єктів процесуальної діяльності, властиву їм кримінально-процесуальну форму, правовідносини та рішення.

Сукупність стадій формує систему кримінального процесу. У кримінальному процесі є **такі стадії кримінального процесу**:

1) порушення кримінальної справи;
2) досудове розслідування;
3) попередній розгляд справи суддею;
4) судовий розгляд;
5) апеляційне провадження;
6) виконання вироку, постанови та ухвали суду;
7) касаційне провадження;
8) перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.

Порушення кримінальної справи – це початкова стадія кримінального процесу. Так вона називається і в законі, і в юридичній літературі, також ця стадія іменується і в юридичній літературі. Назва цієї стадії є не зовсім точною, оскільки вона може складатися не тільки з дій, пов'язаних з порушенням кримінальної справи. І тому правильною назвою стадії буде назва, яку сформулював С. В. Бородін, а саме: "вирішення питання про порушення кримінальної справи"[1].

На цій стадії процесу компетентні державні органи здійснюють процесуальну діяльність із прийняття, розгляду, перевірки та вирішення заяв і повідомлень про злочини та можуть прийняти одне з таких рішень:

а) порушення кримінальної справи;
б) відмова в порушенні кримінальної справи;
в) направлення матеріалів за належністю (підсудністю або підслідністю).

Досудове розслідування – це стадія кримінального процесу, яка проводиться тільки після порушення кримінальної справи. На даній стадії процесу проводиться комплекс слідчих та інших процесуальних дій, які направлені на всебічне, повне та об'єктивне встановлення обставин вчиненого злочину, його розкриття, викриття винуватих тощо. На цій стадії процесу особи можуть бути притягнуті як обвинувачені, також до них можуть бути вжиті запобіжні заходи, а також інші заходи процесуального примусу.

---

[1] Бородин С. В. Разрешение вопроса об возбуждении уголовного дела. – М., 1970. – С. 3.

У юридичній літературі наявна думка, що "... попереднє розслідування проводиться до суду, та висновки органів, які проводять розслідування, мають лише попередній характер"[2]. Подібну ж позицію не можна визнати правильною. Кожна стадія має свої безпосередні завдання, які повинні бути вирішені тільки на цьому етапі процесуальної діяльності. На стадії досудового розслідування вирішується більшість завдань, які поставлені перед кримінальним судочинством. Висновки та рішення органів розслідування з приводу вирішення цих завдань мають закінчений характер. Те положення, що вони будуть розглядатися у суді, не свідчить про неправильність цього твердження, тому що й висновки суду, своєю чергою, можуть бути розглянуті в наступних стадіях.

Окрім цього, потрібно зважати на те, що досудове розслідування можуть закінчити або зупинити. Зрозуміло, що в цьому разі власне рішення органів розслідування є кінцевим.

Досудове розслідування як стадія кримінального процесу має дві форми: *досудове слідство та дізнання*. Залежно від того, яка це форма, приймаються і відповідні рішення, якими закінчується кожна з цих форм. Наприклад, досудове слідство закінчується складанням обвинувального висновку, або постанови про закриття справи, або постанови про направлення справи до суду для застосування примусових заходів медичного характеру. Дізнання закінчується складанням постанови про закриття справи або постанови про направлення справи через прокурора для проведення досудового слідства.

Попередній розгляд справи суддею – діяльність судді одноосібно, спрямовано на перевірку повноти та правильності проведеного розслідування та вирішення на основі цього питання можливості розгляду і вирішення певної справи по суті в судовому розгляді.

Судовий розгляд – стадія процесу, в якій суд на розпорядчому засіданні чи суддя одноосібно, зазвичай, за участю обвинувача і захисника, розглядають та вирішують кримінальні справи по суті, тобто вирішують питання про винність або невинуватість підсудного, про застосування чи незастосування покарання та низку інших питань.

Апеляційне провадження – це діяльність вищестоящого суду з перегляду судових рішень суду першої інстанції, які не набрали

[2] Советский Уголовный Процесс / Под общей редакцией доктора юрид. наук М. И. Бажанова. – К.: Вища школа. – 1983. – С. 13

законної сили, через подання апеляційних скарг чи подань. Унаслідок перевірки законності й обґрунтованості названих судових рішень, суд другої інстанції залишає без зміни, змінює чи скасовує рішення суду першої інстанції з настанням передбачених законом наслідків.

Виконання вироку, ухвали чи постанови суду, які набрали законної сили – це стадія, на якій виконуються зазначені судові рішення та розв'язуються різні процесуальні питання, які виникають з огляду на виконання вироку, а інколи й після виконання (приміром, дострокове зняття судимості).

Касаційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій перевіряються вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, встановлені ним як судом першої інстанції; вироки й постанови апеляційного суду, встановлені ним в апеляційному порядку, вироки місцевих судів, постанови (ухвали) цих судів у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, інші постанови (ухвали), які перешкоджають подальшому провадженню у справі, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків, постанов (ухвал). Окрім випадків, коли апеляційною інстанцією зазначені рішення скасовано, а справу направлено на нове розслідування чи новий судовий розгляд.

Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження – стадія кримінального процесу, що настає при наявності таких підстав: або нововиявлених обставин, або при неправильному застосуванні кримінального закону та істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення.

Це такі нововиявлені обставини:

1) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновків і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;

2) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого під час провадження у справі;

3) всі інші обставини, які не були відомі суду при винесенні судового рішення та які окремо або разом з раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Варто мати на меті, що не кожна кримінальна справа проходить всі ці стадії, провадження у справі може бути закінчено, для прикладу, на стадії досудового розслідування. Рішення

у справі може, скажімо, прийняти й прокурор, якщо справа надійшла до нього із обвинувальним висновком, або суддя на стадії попереднього розгляду справи. Рух кримінальної справи може закінчитися винесенням судом вироку на стадії судового розгляду, якщо на вирок не будуть внесені апеляційні чи касаційні подання або скарги.

1.3. Кримінально-процесуальна форма, гарантії, акти, правовідносини та функції

Кримінально-процесуальна форма

Процесуальна діяльність державних органів, посадових осіб і громадян відрізняється від інших видів діяльності тим, що порядок її детально врегульований законом.

Процесуальна форма – це передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності. Зокрема й порядок вчинення та оформлення певних процесуальних дій, прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень.

Процесуальна форма створює врегульований, обов'язковий режим судочинства у кримінальних справах. Вона є сукупністю встановлених законом умов, за яких ця діяльність проводиться як загалом, так і кожна процесуальна дія окремо, а також приймаються рішення у справі, визначається зв'язок і послідовність дій, які проводились для прийняття відповідних рішень.

Кримінально-процесуальний закон визначає порядок процесу загалом і кожної його стадії зокрема.

Є такі основні риси процесуальної форми:

а) точне встановлення в законі порядку діяльності державних органів;

б) надання зацікавленим особам права безпосередньо брати участь у процесуальній діяльності з метою охорони власних прав і законних інтересів;

в) створення спеціальних гарантій дотримання прав та законних інтересів осіб, котрі беруть участь у справі;

г) забезпечення прийняття рішення відповідно до закону та на підставі фактів, які встановлені в законі.

Особливості кримінально-процесуальної форми:

– перевага принципу публічності над диспозитивністю при вирішенні питання щодо вибору учасниками процесу способу поведінки;

– забезпечення належної поведінки учасників процесу мірами державного примусу;

– залежність характеру примусу від суспільної небезпечності вчиненого злочину;

– наявність інституту досудового розслідування та протокольної форми досудової підготовки матеріалів;

– правосуддя як єдиний спосіб покладання кримінальної відповідальності та призначення винному справедливого покарання чи виправдання невинуватого;

– існування інституту захисту прав і законних інтересів обвинуваченого;

– перевага обов'язкових форм прокурорського нагляду над виборчими.

До процесуальної форми належать найбільш важливі види процесуальної діяльності. Ступінь правової врегульованості залежить від значущості цих видів діяльності для досягнення результату – встановлення об'єктивної істини.

Так, кримінально-процесуальні кодекси держав СНД детально регламентують підстави та порядок допиту свідків і лише згадують можливість отримання пояснень під час проведення перевірки підстав до порушення кримінальної справи. Закон регулює не тільки умови проведення певних процесуальних дій, але й їхню послідовність.

Наприклад, умовою проведення досудового розслідування є акт порушення кримінальної справи; особа, що притягується як обвинувачений у кримінальній справі, повинна бути допитана негайно після пред'явлення обвинувачення. Хід і результати деяких процесуальних дій закріплюються в протоколах.

Порушення процесуальної форми, у деяких випадках, призводить до недійсності тих або тих процесуальних актів. Поряд з єдністю основних властивостей процесуальної форми закон допускає її диференціацію, залежно від характеру кримінальної відповідальності, особливостей суб'єкта злочину та інших причин.

Приміром, у справах про злочини, що не мають значної суспільної небезпеки, дозволяється спрощений порядок досудової підготовки матеріалів, що підмінює собою досудове розслідування.

Процесуальні акти

Ці акти виносяться компетентними державними органами, які виконують завдання кримінального процесу; вони спрямовані на виникнення, зміну та припинення кримінально-процесуальних відносин, констатацію наявності або відсутності матеріально-правових відносин, що є предметом процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальні акти – це правові акти, що мають встановлену законом процесуальну форму, в котрих органи дізнання, слідчий, прокурор, суддя або суд у межах своєї компетенції, у визначеному законом порядку дають відповіді на запитання, що виникають у справі.

Основні процесуальні акти:

- постанова, ухвала, вирок;
- санкція, згода;
- обвинувальний висновок;
- подання.

Процесуальні рішення, як акти застосування кримінально-процесуального права, характеризуються низкою ознак:

– вони виносяться тільки державними органами та посадовими особами, які проводять кримінальне судочинство, в межах їхньої компетенції;

– відображають владне веління органів держави;

– породжують, змінюють або зупиняють кримінально-процесуальні відносини;

– приймаються у встановленому законом порядку;

– відображаються у визначеній законом формі.

Кримінально-процесуальні функції

В юридичній літературі було приділено багато уваги кримінально-процесуальним функціям. Водночас поняття, види та суть кримінально-процесуальних функцій не розглядалися в підручниках. Потрібно зазначити, що проблема функцій кримінального процесу є складною і належить до однієї з головних.

На нашу думку, ***кримінально-процесуальні функції*** – це відображені у законі головні напрями процесуальної діяльності, що здійснюється з метою реалізації завдань кримінального

судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справі задля захисту власних законних інтересів.

Наявні такі основні кримінально-процесуальні функції:

– обвинувачення;

– захист;

– вирішення справ по суті (правосуддя).

Кримінально-процесуальні відносини

Більшість учених процесуалістів розділяють думку щодо визначення кримінально-процесуальних відносин як відносин, які регулюються нормами кримінально-процесуального права, виникають та припиняється у сфері кримінального судочинства.

Органи та особи, котрі беруть участь у цих відносинах, називаються *суб'єктами кримінально-процесуальних відносин.* Здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин породжують відповідні процесуальні обов'язки інших. Кримінально-процесуальні відносини виникають при проведенні дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ між органами досудового розслідування, прокуратури і суду, з одного боку, й обвинуваченими, потерпілими, свідками, понятими та іншими особами – з іншого.

Отож, ***кримінально-процесуальні відносини*** – врегульовані законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку з розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ.

Особливості кримінально-процесуальних відносин:

а) існують лише у формі правовідносин;

б) органічно пов'язані з кримінально-правовими відносинами;

в) їхнє виникнення, розвиток, зміна та припинення нерозривно пов'язані з кримінально-процесуальною діяльністю;

г) характеризуються особливим колом суб'єктів.

Бувають такі елементи кримінально-процесуальних правовідносин:

- суб'єкти – всі учасники кримінально-процесуальної діяльності, тобто державні органи й посадові особи, які здійснюють свої повноваження з розслідування та судового розгляду кримінальних справ, а також громадяни, юридичні особи, їхні представники, інтереси котрих порушує вчинений злочин або на яких поширюється кримінально-процесуальна діяльність;

• об'єкт – поведінка суб'єктів кримінального процесу, тобто все те, з приводу чого виникли та існують правовідносини;

• процесуальні права й процесуальні обов'язки суб'ктів кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальні гарантії

Процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь.

До процесуальних гарантій належать:

– процесуальна форма – найважливіша процесуальна гарантія;

– принципи кримінального процесу;

– процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності;

– заходи кримінально-процесуального примусу.

Система процесуальних гарантій забезпечує реальне втілення у життя прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу та всіх осіб, що беруть участь у справі, і цим є загальною гарантією правосуддя з кримінальних справ.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняттю "кримінальний процес".
2. Назвіть історичні форми кримінального процесу.
3. Які завдання кримінального процесу?
4. Назвіть основні кримінально-процесуальні функції.
5. Що таке процесуальна форма?

Рекомендована література

1. Басай В. Д. Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ, 2002.
2. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспект): Монографія. – Одеса, 2005.
3. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. – М., 1975.
4. Бородин С. В. Разрешение вопроса о возбуждении уголовного дела. – М., 1970.
5. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. – Л., 1982.
6. Денисюк А. М. Поняття, суть і завдання кримінального процесу. – К., 1994.

7. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України. – Х., 2004.
8. Конституція України. – К., 1996.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / За заг. ред. В. П. Шибіко. – К., – 2000.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. редакцією Маляренка В. Т., Гончаренка В. Г. – К., – 2003.
11. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю. М. Грошевого. – Х., 2000.
12. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2003.
13. Ларин А. М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М., 1985.
14. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М., 1986.
15. Лобойко Л. М. Імперативний метод кримінально-процесуального права: Монографія. – Дніпропетровськ, 2005.
16. Лобойко В. М. Стадії кримінального процесу: Навч. посібник. – К., 2005.
17. Марчук Ф. Критерії розкриття злочинів // Право України. – 1998. – № 9. – С. 23.
18. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К., 1999.
19. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. – К., 1999.
20. Муратова Н. Г. Процессуальные акты органов предварительного расследования. – Казань, 1989.
21. Назаренко Р. І. Про поняття кримінально-процесуальних відносин. Держава і право // Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2000. – Вип. 5.
22. Обризан Н. Роль держави у здійсненні функції захисту // Право України. – 2004. – № 8.
23. Рогатюк І. В. Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі: Автореферат дис... канд.. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004.
24. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України. Монографія. – К., 2006.
25. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К., 2005.
26. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. – М., 1981.

ТЕМА 2

Кримінально-процесуальний закон

2.1. Поняття та значення кримінально-процесуального закону. 2.2. Кримінально-процесуальні норми: поняття і види. 2.3. Дія кримінально-процесуального закону України у часі, просторі й щодо осіб.

2.1. Поняття та значення кримінально-процесуального закону

Кримінально-процесуальне право – це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду із розкриття злочинів, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальне право України – писане й кодифіковане. Воно існує у вигляді законів, прийнятих Верховною Радою України.

Кримінальному процесу України невідоме прецедентне право. Рішення Верховного Суду України в деяких кримінальних справах необов'язкові для нижчестоящих судів при вирішенні аналогічних справ. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України,

а також накази, інструкції та вказівки Генерального прокурора та міністра внутрішніх справ України не є джерелами кримінально-процесуального права України, оскільки вони містять не нові норми права, вони лише тлумачать, роз'яснюють судам та органам розслідування і прокурорам правильне застосування вже чинних правових норм, сформульованих вищими органами державної влади в законах. Цими нормами й керуються органи досудового розслідування, прокуратури й суду при провадженні в кримінальних справах. Керівні роз'яснення Верховного Суду України базуються на основі ґрунтовного вивчення практики всіх ланок судової системи, аналізу судової статистики, а нижчестоящі суди при вирішенні кримінальних справ завжди беруть їх до уваги. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, щодо якого далося роз'яснення.

Юридичною базою для кримінально-процесуального законодавства є Конституція України. Найважливішим законодавчим актом, який у систематизованому вигляді містить майже всі норми кримінально-процесуального права і детально регламентує весь порядок провадження у кримінальних справах, є Кримінально-процесуальний кодекс України. Структура та зміст КПК, регулювання окремих процесуальних інститутів відображають погляди українських юристів та законодавців, а також юридичні традиції України.

Процесуальне право – це завжди право, яке встановлює визначену процедуру, якій підкоряється діяльність державних органів та їхні відносини з громадянами, підприємствами, організаціями; це право, що визначає процес, тобто рух, розвиток.

Відповідно, *кримінально-процесуальне право, яке відображене в кримінально-процесуальних законах,* – це норми, так би мовити, процедурного характеру: вони визначають порядок розслідування кримінальних справ слідчими, порядок розгляду цих справ у суді, але цей порядок є процесуальним і невід'ємно пов'язаним із суттю діяльності слідчих та судових органів. Це такий порядок, який забезпечує успішність діяльності органів слідства та суду, правильність здійснення завдань, покладених на них законом. Тому ***кримінально-процесуальний закон*** – це такий закон, приписи якого, по-перше, обов'язкові для слідчих органів, що розслідують кримінальні справи; по-друге, для прокуратури, яка здійснює

нагляд за розслідуванням кримінальних справ і підтримує державне обвинувачення в суді; по-третє, для суду, який вирішує кримінальні справи та виносить вироки про винність або невинуватість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, й про застосування до винуватих покарання.

Кримінально-процесуальний закон – це закон, обов'язковий для виконання, як і інші закони нашої держави. Тільки за умови його дотримання можна досягнути головної мети кримінального процесу та виконати завдання кримінального судочинства.

Кримінально-процесуальний закон регулює діяльність органів розслідування та суду при розслідуванні й розгляді кримінальних справ і їхні відносини з громадянами та організаціями, які беруть участь у провадженні в кримінальних справах. Він надає цим органам і особам певні права й покладає на них визначені обов'язки. Відповідно до цього, встановлені кримінально-процесуальним законом правові норми реалізуються через кримінально-процесуальні відносини, які є загальною та обов'язковою формою здійснення кримінально-процесуальних норм.

2.2. Кримінально-процесуальні норми: поняття і види

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, власне поняття та види.

Кримінально-процесуальні норми – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується, переважно, добровільними діями учасників процесу, а за необхідності – засобами державного примусу й загрозою юридичної відповідальності.

Норми кримінально-процесуального права – це такі правила поведінки, які:

а) встановлені державою та закріплені у відповідному нормативному акті;

б) є загальними для суб'єктів кримінально-процесуальних відносин (мають на меті не одну конкретну дію, а численне використання в процесі провадження у кримінальних справах);

в) визначають, згідно з загальним характером кримінально-процесуальної норми, її загальнообов'язковість для тих осіб, котрі

є учасниками кримінально-процесуальної діяльності (це – підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок та ін.);

г) забезпечуються силою державного примусу.

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, вони складаються з гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли й за яких умов (обставин) необхідно керуватися цією правовою нормою.

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних відносин, які регулюються цією правовою нормою, і яка поведінка передбачається або дозволяється цією правовою нормою.

Санкція вказує на те, які негативні наслідки можуть виникать при невиконанні передумов (умов) цієї правової норми.

Наприклад, у ч. 3 ст. 327 КПК України міститься кримінально-процесуальна норма такого змісту: "Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється лише при умові, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину доведена".

Цю норму можна витлумачити так: якщо суд при винесенні вироку обговорює питання стосовно винуватості або невинуватості підсудного (*гіпотеза*), то в обвинувальний вирок суд не може вкладати припущення і може виносити такий вирок лише тоді, коли даними судового процесу доведена вина підсудного (*диспозиція*). *Санкція* вказана в статтях 367 та 369 КПК України (невідповідність висновків суду, викладених у вироку (постанові), фактичним обставинам справи, які є підставою для скасування вироку в апеляційному порядку.

Звичайно, у вигляді санкції кримінально-процесуальних норм є визнання недійсності виданого з порушенням кримінально-процесуальних норм слідчого або судового акта. Приміром, якщо той чи той доказ отриманий з порушеннями процесуальних норм, які визначають порядок отримання доказів і користування ними, відповідні фактичні дані (показання, предмети тощо) позбуваються доказової сили.

Можуть бути й інші санкції кримінально-процесуальних норм – міри, які застосовуються прокуратурою для усунення порушень законів в кримінальному судочинстві, повернення судом справи на додаткове розслідування, винесення судом окремої ухвали.

Норми кримінально-процесуального права поділяються на окремі види:

• *норми, що уповноважують*, – наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм повноваження на деякі юридичні дії, тобто мають дозвільний характер (наприклад, ч. 1 ст. 88 КПК України надає учасникам судового розгляду право ознайомитися з протоколом судового засідання і подати письмові зауваження);

• *норми, що зобов'язують*, – це норми, які передбачають за визначених умов конкретний вид поведінки і диктують діяти відповідно (для прикладу, ст. 14 КПК України зобов'язує прокурора негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або утримується під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком);

• *норми, що забороняють*, – зобов'язують учасників кримінального процесу утримуватися від вчинення певних дій (приміром, ч. 3 ст. 22 КПК України забороняє домагатися показань обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів).

Варто зауважити, що норма права і джерело права – це не одне і те ж.

Норма – це загальнообов'язкове правило поведінки учасників кримінального судочинства, а ***джерело кримінально-процесуального права*** – це форма юридичного закріплення і відображення таких норм поведінки.

Головним джерелом кримінально-процесуального права є закон.

Конституція – головний закон держави, який визначає основні засади національної системи права і є системою правових норм, котрі мають найвищу юридичну силу.

Згідно зі ст. 8 Конституції України, в Україні визнається й діє принцип верховенства права.

Відповідно до цього, Конституція має вищу юридичну силу, її норми є нормами безпосередньої дії.

Чинна Конституція України суттєво розвиває концептуальні положення кримінального процесу і, з огляду на це, вона має значення не тільки як акт найвищої юридичної сили, але як єдине джерело відповідних норм права.

Наприклад, Конституція України вперше закріпила норму, яка надає можливість відмовитися давати показання особам, які власними показаннями викривали б себе, членів сім'ї, близьких родичів,

усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину й тому ці особи не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. Це зобов'язує слідчого та суддю при допиті свідка і роз'ясненні йому його процесуальних прав і обов'язків безпосередньо пояснити зміст ст. 63 Конституції України та ст. 69 КПК України й неухильно дотримуватися положень цих статей у правозастосовній діяльності.

Кримінально-процесуальний кодекс України повинен відповідати Конституції України. Він є нормативним актом, прийнятим Верховною Радою і має силу закону. Водночас з кодексом різні питання процесуальної діяльності можуть регламентуватися також іншими, більш спеціальними законами або підзаконними нормативними актами.

Керівні роз'яснення Верховного Суду, накази Генерального прокурора, Інструкції МВС та Міністерства юстиції належать до нормативних актів, які встановлюють порядок застосування тих чи тих норм кримінально-процесуального права.

До джерел кримінально-процесуального права належні й міжнародні договори.

Ратифіковані державою міжнародні договори мають на її території силу закону, а їхнім правовим нормам притаманні ознаки норм безпосередньої дії, крім цього вони підлягають застосуванню одночасно з іншими процесуальними нормами.

2.3. Дія кримінально-процесуального закону в часі, просторі й щодо осіб

Кримінально-процесуальний закон, як і будь-який закон, має власні правила дії в часі, просторі й стосовно осіб. Вони викладені в ст. 3 КПК України.

При провадженні у кримінальній справі застосовується кримінально-процесуальний закон, що діє під час проведення дізнання, досудового слідства чи судового розгляду справи (ч. 2 ст. 3 КПК України). Положення цієї норми КПК України характеризує ***дію кримінально-процесуального закону у часі.***

Якщо під час розслідування чи розгляду справи в суді кримінально-процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після початку його дії використовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено

злочин або порушено кримінальну справу. Тому кримінально-процесуальний закон має *зворотну силу*, тобто поширюється на ті кримінальні справи, які були порушені до його прийняття. Якщо ж новий закон скасовує чи обмежує те чи те процесуальне право учасника процесу по справі, яка вже перебуває в провадженні, це право зберігається за ним до завершення провадження у цій справі.

Новий кримінально-процесуальний закон набирає чинності через 10 днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено власне законом, але не раніше від дня його опублікування (ч. 5 ст. 94 Конституції України).

Дія кримінально-процесуального закону ***в просторі*** полягає в тому, що провадження у кримінальних справах на території України здійснюється за правилами КПК України незалежно від місця вчинення злочину (ч. 1 ст. 3 КПК України).

Провадження в кримінальних справах про злочини, вчинені на повітряному, морському або річковому судні, яке перебуває поза межами України під прапором або з упізнавальним знаком України, здійснюється відповідно до кримінально-процесуального законодавства України, якщо це судно приписано до порту України.

При виконанні на території України доручень судових та слідчих органів іноземних держав, з якими укладено договори про правову допомогу у кримінальних справах, застосовується кримінально-процесуальне законодавство України. На прохання ж установи, від якої надходить доручення про правову допомогу, під час виконання доручення може використовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо воно не суперечить законодавству України (ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 р.).

Відповідно до правил дії кримінально-процесуального закону стосовно осіб при провадженні у кримінальних справах про злочини іноземних громадян, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, використовують норми КПК України. Норми цього ж Кодексу застосовуються і в справах про злочини осіб без громадянства (ч. 3 ст. 3 КПК України).

Коло осіб, котрі користуються дипломатичною недоторканністю, визначено Віденською конвенцією про дипломатичні відносини

від 18 квітня 1961 р. (ратифікованою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 березня 1964 р.) і Положенням про дипломатичні представництва та консульські заклади іноземних держав в Україні (затвердженого Указом Президента України від 10 червня 1993 р.). Стосовно осіб, що мають право дипломатичної недоторканності, процесуальні дії, передбачені КПК України, провадяться лише на їх прохання або з їх згоди. Згода на провадження цих дій розглядається через Міністерство закордонних справ України (ч. 2 ст. 182 КПК України).

Особами без громадянства вважаються особи, що мешкають на території України. Однак вони не є її громадянами, а також ті, що не мають доказів належності їх до громадянства будь-якої іноземної держави.

У теорії кримінального процесу виникає запитання про те, чи є можливим застосування кримінально-процесуального закону **за аналогією**.

Запитання це дуже суперечливе. Є думки, що застосування кримінально-процесуального закону за аналогією неможливе, це схоже на те, як на сьогодні не допускається застосування за аналогією матеріального – кримінального закону, але, на нашу думку, кримінально-процесуальний закон може використовуватися за аналогією. Це зумовлено наявністю в ньому прогалин, кількість яких через постійне вдосконалення кримінально-процесуального законодавства зменшується, проте усунути їх зовсім і створити ідеальний кримінально-процесуальний кодекс, який із вичерпною повнотою регулював би всі питання, неможливо.

Загалом застосування закону за аналогією, у разі прогалин у чинному законодавстві, – спосіб досить правомірний. Якщо певне питання, що виникло в слідчій чи судовій діяльності, не отримує безпосереднього вирішення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві, а розв'язання його необхідне, тому є можливим застосувати той процесуальний закон, який передбачає найбільш схожий випадок.

Підставами для застосування кримінально-процесуального закону за аналогією є певна прогалина в чинному кримінально-процесуальному законодавстві. Якщо ця прогалина може бути усунена внесенням змін, то, звичайно, зникає необхідність у застосуванні закону за аналогією. Та поки прогалина в законі не усунена в законодавчому порядку, така потреба завжди може виникнути.

Застосування кримінально-процесуального закону за аналогією передбачає дотримання певних умов:

1) передбачений кримінально-процесуальним законом випадок повинен бути подібним тому, до якого закон використовується за аналогією;

2) таке застосування в жодному разі не може привести до обмеження процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі, або до покладення на них не передбачених законом обов'язків;

3) не допускати вчинення органами дізнання, досудового слідства, прокуратурою й судом процесуальних дій, не передбачених нормами кримінально-процесуального закону.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінально-процесуальний закон?
2. Система джерел кримінально-процесуального права.
3. Структура кримінально-процесуальних норм.
4. Види кримінально-процесуальних норм.

Рекомендована література

1. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. – Воронеж, 1980.
2. Байков А., Демидов И. Концептуальные вопросы изменения законодательства об уголовном судопроизводстве // Социалистическая законность. – 1990. – № 1. – С. 26–28.
3. Гончаров І. Д. Кримінально-процесуальне право України. Навчальний посібник. – К., 2005.
4. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – С. 429.
5. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України. – Х., 2004.
6. Карнеева Л. М. Уголовно-процессуальный закон и практика доказывания // Социалистическая законность. – 1990. – № 1. – С. 33–35.
7. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2005.
8. Конституція (Основний закон). – К, 1996.
9. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 2005.
10. Молдован А. В. Кримінальний процес. Навчальний посібник. – К., 2005.

11. Михеенко М. М., Михайленко А. Р. Об особенностях развития уголовно-процессуального кодекса УССР – Проблемы правоведения – К., 1987. – Вып. 48 – С. 98–104.
12. Науково-практичний коментар. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.
13. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991. – № 35. – Ст. 466.
14. Савицкий В. М. Язык процессуального закона. – М., 1987.
15. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина. – К., 2005.

ТЕМА 3

Принципи кримінального процесу

3.1. Поняття й значення принципів кримінального процесу та їхня система. 3.2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу.

3.1. Поняття й значення принципів кримінального процесу та їхня система

Побудова правової держави в Україні висуває на передній план завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону у всіх сферах державного та громадського життя. У галузях чинного законодавства повинні одержати нормативне закріплення принципи, за допомогою яких і забезпечуються права людини.

Тому питання про систему принципів (засад) кримінального процесу є, на нашу думку, одним з найважливіших і найскладніших. Початковим моментом при цьому є поняття принципів кримінального процесу. У науці ще й досі не вироблено єдиного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Причиною, як ми вважаємо, слугує той факт, що поняття принципів кримінального процесу більшість авторів формулює як вихідні посилання щодо конкретної теми власного наукового дослідження, на підставі чого й виникає система їхніх подальших висновків стосовно організації та діяльності органів правосуддя, правил поведінки суб'єктів кримінального судочинства.

Розглянемо загальне поняття принципу. Під "***принципом***" (від лат. *principio* – начало, основа) розуміють основне початкове

положення якої-небудь наукової системи, теорії ідеологічного напряму тощо.

Принципи – це керівні ідеї, положення, які визначають побудову кримінального процесу. Вони мають нормативну природу, закріплені в нормативних актах, які регулюють провадження у кримінальних справах.

Принципи кримінального процесу, які є загальними правовими положеннями, розкриваються через зміст кримінально-процесуальних норм, що регулюють конкретні права та обов'язки суб'єктів кримінального процесу.

Неприпустимо вважати принципами кримінального процесу ідеї або положення, які не закріплені в Конституції України чи кримінально-процесуальному законі.

Принципи кримінального процесу мають сприяти виконанню завдань кримінального судочинства, мають бути узгоджені між собою та створювати єдину логічну систему.

Принципи кримінального процесу повинні відповідати таким ознакам:

1) принципами можуть бути лише ті форми та методи судочинства, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства;

2) завдання кримінального процесу можуть бути реалізовані в умовах організації розслідування та розгляду кримінальних справ на демократичних принципах;

3) принципами процесу можуть бути тільки головні ідеї, що закріплені в нормах права;

4) засади мають повністю діяти в усіх або декількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду;

5) порушення будь-якої засади означає незаконність рішення у справі та обов'зково призводить до його скасування.

Отож, ***принципи кримінального процесу*** – це закріплені в законі, панівні в державі політичні й правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах, які визначають спрямованість та побудову кримінального процесу загалом, форму й зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково спричиняє скасування вироку та інших рішень у справі.

Значення принципів (засад) кримінального процесу полягає у такому:

а) вони є гарантією додержання прав і законних інтересів особи при провадженні у кримінальній справі, а також гарантією прийняття законного та обґрунтованого рішення у справі;

б) відображають сутність процесу, його характерні риси;

в) створюють основу деяких інститутів процесуального права;

г) є системою юридичних норм найбільш загального характеру, яка є основою кримінально-процесуального законодавства;

ґ) є юридичною базою для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм, а також для вирішення усіх суперечностей, які виникають під час кримінально-процесуальної діяльності;

д) слугують основою для вдосконалення деяких кримінально-процесуальних інститутів, розвитку процесуальної форми;

ж) порушення норм-принципів може бути підставою для скасування прийнятих рішень.

Необхідно зазначити, що вчені в літературі по-різному ставляться до системи принципів кримінального процесу й тому класифікація їх неоднакова, але каркас такої системи достатньо визначений.

Усі принципи кримінального процесу потрібно розділити на такі групи:

1) *суто організаційні*:

– призначення слідчих і прокурорів;

– централізація та єдиноначальність у системі органів прокуратури;

– виборність і призначення суддів тощо.

2) *організаційно-функціональні*:

– одноосібність і колегіальність;

– нагляд вищестоящих судів за судовою діяльністю нижчестоящих та ін.;

3) *суто кримінально-процесуальні, функціональні*:

– презумпція невинуватості;

– змагальність;

– встановлення істини тощо.

На нашу думку, основу каркасу класифікації принципів кримінального процесу становлять, безумовно, ***конституційні принципи***.

Загалом, конституційні принципи можна розглядати як закріплені в Конституції України основні правові ідеї, які визначають побудову всього кримінального процесу, його сутність, характер та демократизм. Вони складають базу, фундамент усього кримінального процесу.

До ***конституційних принципів*** належать:

- законність;
- рівність усіх учасників судового розгляду перед законом і судом;
- повага до честі й гідності особи, невтручання в її особисте та сімейне життя;
- право людини на свободу й особисту недоторканність;
- недоторканність житла;
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- презумпція невинуватості;
- забезпечення всім особам, котрі беруть участь у справі, права на захист їхніх законних інтересів;
- забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист;
- свобода від обов'язку самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- здійснення правосуддя тільки судами;
- незалежність і недоторканність суддів, підкорення їх лише закону;
- здійснення судочинства державною мовою;
- змагальність судового розгляду;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень;
- обов'язковість рішень суду;
- встановлення об'єктивної істини.

До іншої групи принципів, котрі, як ми вважаємо, потрібно називати все ж таки *іншими принципами, які закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві,* належать:

– публічність;

– безпосередність дослідження доказів;

– вільна оцінка доказів;

– усність процесу.

В юридичній літературі є й інші принципи кримінального процесу, зокрема – достатність підстав для винесення процесуальних рішень, справедливість тощо. Мабуть, ці положення не можуть розглядатися як принципи кримінального процесу, адже згадані вимоги характерні для всіх видів правозастосовної діяльності й не визначають побудову й характер кримінального процесу.

Як уже раніше зазначалося, всі принципи кримінального процесу пов'язані між собою, постійно взаємодіють, але це не означає, що одні з них "підкоряються" іншим, що є принципи, котрі є лише гарантіями здійснення інших принципів, а тим паче – такими, котрі випливають з інших принципів. Тільки реалізація всіх принципів у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку може сприяти виконанню завдань кримінального судочинства.

3.2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу

Під час розкриття цього питання ми зупинимося тільки на деяких принципах кримінального процесу, які, на нашу думку, є суттєвими, тобто відображають природу кримінального процесу.

Принцип законності є найбільш важливим та універсальним, за своїм характером, принципом кримінального процесу.

Принцип законності – це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, орган дізнання, особу, яка провадить дізнання, а також усіх осіб, що беруть участь у справі, неухильно додержуватися вимог Конституції України, Кримінально-процесуального кодексу України та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України. Ніщо не може виправдати порушення закону.

Гарантією законності при здійсненні правосуддя є незалежність суддів і підкорення їх лише закону.

Вироки, ухвали й постанови суду, постанови судді, прокурора, слідчого, органу дізнання повинні ґрунтуватися на законі та бути обґрунтованими і вмотивованими.

Принцип законності у кримінальному процесі відображає такі положення:

а) кримінальний процес застосовується тільки за наявності умов і підстав, встановлених законом (рішення і дії);

б) розслідування та розгляд кримінальних справ здійснюється тільки уповноваженими органами;

в) особам, що беруть участь у процесі, гарантовано використання їхніх прав і свобод.

Реальне здійснення законності забезпечується системою встановлених гарантій. До них належать норми, які детально регламентують проведення всіх слідчих та судових дій, умови прийняття рішень.

Гарантіями законності у кримінальному процесі також є: можливість оскарження рішень та дій органів розслідування, прокурора та суду; нагляд прокурора за органами дізнання та досудового слідства; можливість перегляду судових рішень, зокрема й тих, що набрали законної сили.

Принцип державної мови судочинства

Державною мовою в Україні є українська (ч. 1 ст. 10 Конституції України). Саме цією мовою провадитися судочинство й лише як виняток – мовою більшості населення певної місцевості (ч. 1 ст. 19 КПК України).

Особам, що беруть участь у справі (підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та ін.) і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, подавати клопотання, ознайомлюватися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою й користуватися послугами перекладача.

Хто є особою, котра не володіє мовою судочинства, закон не зазначає. Володіння мовою передбачає спроможність особи добре її розуміти та вільно висловлюватися.

Слідчі й судові документи, відповідно до встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, вручаються обвинуваченому, перекладені на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє (ч. 3 ст. 19 КПК).

Недотримання принципу мови, якою здійснюється провадження у кримінальній справі, призводить до несприятливих наслідків, а саме – скасування прийнятих у справі рішень.

Принцип права на свободу та особисту недоторканність

Цей принцип означає, що ніхто не може бути позбавлений волі, заарештований, затриманий за підозрою у вчиненні злочину, підданий особистому обшуку, приводу, поміщений до медичної установи для проведення експертизи, підданий примусовому заходу медичного чи виховного характеру, інакше як на підставах і в порядку, встановленому законом.

Цей принцип закріплений у статтях 28 і 29 Конституції України, ст. 14 КПК України. Його зміст розкривається в таких положеннях:

1) кожний має право на свободу та особисту недоторканність;

2) особі може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі тільки за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили;

3) запобіжний захід у вигляді взяття під варту може застосовуватися до особи не інакше, як за вмотивованим рішенням суду на підставах і в порядку, встановлених законом (ч. 2 ст. 29 Конституції України). Підстави і порядок обрання цього запобіжного заходу передбачений у статтях 148, 155 КПК України;

4) короткочасне затримання особи за підозрою у вчиненні злочину може провадитися тільки на підставах і в порядку передбаченому статтях 106, 106^1, ч. 8 ст. 165^2 КПК України;

5) особистий обшук, якщо він провадиться не під час затримання особи чи її арешту, не при фізичному захопленні підозрюваного й не є складником обшуку в приміщенні або іншому приватному володінні особи, провадиться лише за постановою судді (статті 177, 178, 184 КПК України);

6) поміщенні обвинуваченого в медичну установу для проведення судово-психіатричної експертизи здійснюється тільки за постановою судді (ст. 205 КПК України);

7) при провадженні у кримінальній справі не допускаються дії, що принижують честь та гідність особи (ч. 3 ст. 193, ч. 2 ст. 194 КПК України).

Для забезпечення незалежності від органів і посадових осіб, що ведуть кримінальний процес, закон передбачає додаткові гарантії недоторканності Президента, кандидатів у Президенти України, народних депутатів, кандидатів у народні депутати, суддів.

Явно незаконний арешт, затримання або привід, а також винесення суддями неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови призводять до кримінальної відповідальності статті 371, 375 КК України.

Принцип недоторканності житла

Він полягає в тому, що ніхто не має права без законної підстави увійти до житла проти волі осіб, які мешкають у ньому. Обшук, виїмка, огляд приміщень у громадян можуть провадитися лише на підставах і в порядку, передбачених законом. Конституція України проголошує, що кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення у них огляду або обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, проникнення до житла або іншого володіння особи, проведення у них огляду чи обшуку може провадитися в іншому порядку, передбаченому КПК України.

Конституція України проголошує, що кожному гарантується *таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції*. Винятки можуть бути встановлені лише судом у разі, передбаченому законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими засобами одержати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України).

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених кримінально-процесуальним законом чи іншими законами України.

У разі наявності загрози вчинення насилля чи інших протиправних дій стосовно осіб, узятих під захист, за письмовою заявою або письмовою згодою цих осіб можуть застосовуватися технічні засоби отримання інформації, візуальне спостереження із застосуванням або без використання звуко-, відеозапису, фото- та кінозйомки.

Зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації здійснюється за рішенням суду.

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом

Зазначений принцип кримінального процесу закріплений у низці конституційних норм, а також у КПК України (ст. 16). Відповідно до ст. 21 Конституції України, всі люди вільні й рівні

у своїй гідності та правах. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та рівні перед законом (ч. 2 ст. 24 Конституції України). Процесуальне становище громадянина визначається не соціальними, майновими та іншими факторами, а тим, яким суб'єктом процесу він є: обвинуваченим, підозрюваним, потерпілим, свідком; та якими правами згідно з цим він наділений.

Рівність усіх перед законом і судом означає, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, захисник, потерпілий, прокурор, а також цивільний відповідач у судовому розгляді мають рівні права щодо подання доказів, участі в їхньому дослідженні, поданні клопотань та відстоюванні інших процесуальних інтересів. Вони обирають і відстоюють свою позицію самостійно й незалежно від суду, інших органів та осіб.

Будь-яке обмеження прав осіб–учасників кримінального провадження, а також встановлення для них переваг чи привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду і характеру занять, за мовними чи іншими ознаками не допускається.

Рівність громадян перед законом і судом проявляється ще й у тому, що при порушенні, розслідуванні, розгляді й вирішенні кримінальних справ стосовно всіх громадян застосовується чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство. Всі громадяни несуть рівну відповідальність перед судами, не маючи водночас ніяких переваг.

Як виняток із принципу рівності громадян, можна розглядати правила про недоторканність Президента України, кандидатів у Президенти, депутатів Верховної Ради України, кандидатів у депутати Верховної Ради України, суддів. Такий виняток необхідний для забезпечення належного виконання зазначеними особами їхніх функцій незалежно від незаконного впливу.

Принцип встановлення об'єктивної істини

Об'єктивна істина – відповідність висновків слідства і суду об'єктивній дійсності, фактичним обставинам розслідуваної події.

Відповідно до ст. 22 КПК України, суд, слідчий, органи дізнання, прокурор зобов'язані всебічно, повно й об'єктивно досліджувати всі обставини справи.

Всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи – невід'ємна умова встановлення істини у кримінальній справі.

Відповідно до ст. 22 КПК України, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як обставини, що викривають, так і обставини, які виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

Із закону випливають декілька правових положень.

1. Вимоги всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи належать не до всіх учасників судочинства, а лише до посадових осіб та органів, зусиллями яких здійснюється кримінальний процес. Тільки вони повинні збирати докази, а потім всебічно та повно перевіряти їх; лише ці органи повинні оцінювати докази за внутрішнім переконанням, яке повинно ґрунтуватися на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні доказів. Тільки ці органи приймають рішення, що вирішують долю обвинуваченого та всього провадження у кримінальній справі.

2. Суд, прокурор, слідчий і особа, котра провадить дізнання, не мають права перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого.

3. Всебічність, повнота та об'єктивність – це вимоги, які характеризують засоби дослідження обставин справи та доказів. Кожна з них має свій зміст.

4. Всебічність, повнота й об'єктивність взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Всебічність дослідження обставин справи означає, що слідчий, особа, яка провадить дізнання, зобов'язані висунути та старанно перевірити всі можливі версії, що випливають з обставин справи: про характер злочину та особу, яка його вчинила; дослідити всі аспекти справи, що розслідується.

Повнота дослідження обставин кримінальної справи означає встановлення всіх обставин, що належать до предмета доказування у кримінальній справі.

Об'єктивність дослідження означає неупередженість осіб, котрі провадять розслідування або судовий розгляд справи, встановлення і перевірку обставин, які обвинувачують особу у вчиненні злочину, так і тих, що її виправдовують, а також тих обставин, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Порушення принципу всебічності, повноти та об'єктивності тягне за собою процесуальні наслідки: направлення на додаткове розслідування; закриття провадження у справі; винесення

виправдовувального вироку; скасування вироку в апеляційній та касаційній інстанціях тощо.

Принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист є необхідною умовою виконання завдань кримінального процесу. Тільки завдяки дотриманню цього принципу можна запобігти грубим порушенням закону та засудженню невинуватого. Цей принцип закріплений як в ст. 63 Конституції України, так і в ст. 21 КПК України, і має два взаємопов'язаних аспекти:

по-перше, це право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на захист;

по-друге, це гарантії здійснення такого права.

Право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на захист створює сукупність процесуальних прав, які дають можливість захищатися від висуненого обвинувачення та відстоювати інші права та законні інтереси.

Забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист складається з процесуальних засобів, що реально надані йому під час провадження у кримінальній справі для захисту власних прав та законних інтересів від підозри або обвинувачення.

Право обвинуваченого (підсудного) на захист є сукупністю суб'єктивних процесуальних засобів, використовуючи які він може протистояти висунутому проти нього обвинуваченню, знати, у чому його обвинувачують, заявляти клопотання, наполягати на зміні обвинувачення тощо.

Серед суб'єктивних прав підозрюваного в законі, насамперед, зазначено право знати, в чому його підозрюють. Важливість цього положення важко переоцінити: якщо особа не знає цього, то вона не може захищатися від підозри як обвинувачений, і від обвинувачення.

Ґрунтовною гарантією забезпечення обвинуваченому права на захист є можливість скористатися допомогою захисника. Якщо обвинувачений побажав мати захисника, суд, суддя, слідчий, прокурор повинні забезпечити йому його.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших органах в Україні діють адвокатури (ч. 2 ст. 59 Конституції України).

Принцип презумпції невинуватості

Презумпція – це припущення, яке визнається істинним до того часу, поки воно не спростовано.

Принцип презумпції невинуватості означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може піддаватися кримінальному покаранню, поки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України).

Суть цього принципу складають такі правила:

1) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 62 Конституції України);

2) обов'язок доказування винуватості обвинуваченого покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника;

3) заборонено перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого, домагатися його показань через насилля, погрози та інших незаконних заходів (ч. 2 і 3 ст. 22 КПК України);

4) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконно, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції України);

5) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції України);

6) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину юридично означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінальної справи на досудовому слідстві й постановлення виправдовувального вироку – в стадії судового розгляду (п. 2 ст. 213, ч. 5 ст. 327 КПК України);

7) до остаточного вирішення кримінальної справи та офіційного визнання особи винуватою у вчиненні злочину, до неї не можна ставитися як до винної, а також публічно, в засобах масової інформації та будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Принцип здійснення правосуддя тільки судами (ч. 1 ст. 15 КПК України, ч. 1 ст. 124 Конституції України).

Правосуддя в кримінальних справах здійснюється тільки судом. Делегування функцій судів, привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами є неприпустимими. Неприпустимим є також створення надзвичайних та особливих судів (ч. 5 ст. 125 Конституції України).

Принцип незалежності і недоторканості суддів, підкорення їх лише закону закріплений у ст. 126, ч. 2 ст. 127 і ч. 1 ст. 129 Конституції України, які містять, зокрема, й основні гарантії його реалізації. Незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією України і законами України.

Незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознакою правової держави, в якій кожний громадянин має право на захист своїх прав і свобод незалежним судом.

Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Втручання у здійснення правосуддя, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання й поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдати шкоди їхньому авторитетові чи вплинути на неупередженість суду забороняється і тягне передбачену законом відповідальність. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Суддя не може без згоди Верховної Ради України бути затриманий і заарештований до винесення обвинувального вироку судом (ч. 2 і 3 ст. 126 Конституції України). Професійні судді не можуть належати до політичних партій, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (ч. 2 ст. 127 Конституції України).

Чинне законодавство встановлює ***гарантії самостійності судів і незалежності суддів***. *Вони забезпечуються*:

– особливим порядком призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів;

– незмінюваністю суддів та їх недоторканістю;

– порядком здійснення судочинства, встановленим процесуальним законом, таємницею постановлення судового рішення;

– забороною втручання у здійснення правосуддя;

– відповідальністю за неповагу до суду чи судді, встановленою законом;

– особливим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, встановленого законом;

– належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів;

– функціонуванням органів суддівського самоврядування;

– визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

Принцип змагальності судового розгляду

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення і захисту, відокремлені від функцій вирішення справи, виконуються суб'єктами, що мають рівні права у наданні доказів, їхньому дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ч. 5 ст. 16^1 КПК України), заявленні відводів і клопотань, виступах у судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень (ст. 261 КПК України). Суд же створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (ч. 6 ст. 16^1, ст. 261 КПК України), і розглядає справу (ч. 7 ст. 16^1 КПК України).

Ознаки змагальності:

1) наявність двох протилежних сторін – обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (статті 45, 262, 264, 288–290 КПК України);

2) процесуальна рівність сторін:

- закон стимулює активність у дослідженні доказів, насамперед, сторін, а не суду;
- суд сприяє вирішенню спорів, він зобов'язаний вживати заходів, що викривають або виправдовують підсудного (статті 22, 253, 260, 299, 315^1 КПК України).

3) наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом при розгляді кримінальної справи і вирішує справу:

- суд не може брати на себе здійснення ні обвинувальної, ні захисної функцій;
- незалежність суду означає, що не тільки суд не має права виконувати функції сторін, але й жодна зі сторін не може брати на себе навіть найменшу із суддівської функції.

4) елементи змагальності на досудовому слідстві у правовідносинах, де між стороною обвинувачення і захисту стоїть нейтральний арбітр – судовий орган, що приймає рішення у справі.

Однією з умов змагальності є диспозитивність у діях сторін, яка полягає у тому, що:

а) сфера дії вільного розсуду сторін (диспозитивності) загалом окреслена у ч. 5 ст. 16^1 КПК України, де зазначено, що сторони користуються свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведеності їхньої переконливості перед судом. Конкретизація цих положень є у статтях, де йдеться про реалізацію

особами, учасниками процесу, власних прав (наприклад, давання показань тощо);

б) диспозитивність наявна також і у відносинах сторони обвинувачення і суду при відмові обвинувача від обвинувачення. У такому разі суд не має право вимагати від обвинувача обвинувальної активності (ст. 264 КПК України). Однак суд інколи зв'язаний позиціями сторін і наданими ними доказами і тому не може бути визнаний, як і сторони, абсолютно вільним у виборі рішення (статті 253, 281, 290, 292, 299 та ін. КПК України).

Принцип гласності судового розгляду та його повне фіксування технічними засобами

Він означає, що кожний громадянин, який досягнув 16 років, має право бути присутнім у залі судового засідання і що хід судового розгляду та його результати можуть висвітлюватися в ЗМІ або у інший спосіб доноситися до населення. Це, так звана, зовнішня гласність. Та коли справа слухається навіть у закритому судовому засіданні, цей принцип не виключається, оскільки діє **внутрішня гласність** у вигляді присутності на судовому засіданні прокурора, потерпілого, підсудного, захисника та інших учасників судового розгляду. Крім цього, вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно (ч. 4 ст. 20 КПК України).

Відкритий розгляд справ має не тільки позитивні, але й негативні наслідки. Тому КПК України **передбачає виняток з принципу гласності, коли проводиться закритий судовий розгляд**:

1) осіб віком до 16 років пускають до залу судового засідання тільки у разі, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками (ч. 4 ст. 271 КПК України);

2) у справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі;

3) у справах, коли відкритий судовий розгляд суперечить інтересам охорони державної таємниці або іншої захищеної законом таємниці;

4) коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Щодо повного фіксування судового процесу, варто зазначити, що повне фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу здійснюється за вимогою хоча б одного з учасників судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Це фіксування здійснює секретар судового засідання або під його керівництвом інший працівник суду. Про те, що з метою безпосереднього фіксування судового процесу застосовуються технічні засоби, а також дані про їхні технічні характеристики зазначаються в протоколі судового засідання. Носій інформації, на якому зафіксовано судовий процес, зберігається разом зі справою (ст. 87^1 КПК України).

Принцип обов'язковості рішень суду підкреслює авторитет судової влади і сприяє утвердженню режиму законності та зміцненню правопорядку в державі. Конституція України передбачає, що судові рішення ухвалюються судами іменем України й є обов'язковими до виконання на всій території України (ч. 5 ст. 124) Конституції України.

Вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних та громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст. 403 КПК України).

Принцип публічності

Публічність – від латинського *publikus* – це "громадський, державний, який слугує загальним інтересам". ***Публічність у кримінальному процесі означає***, що суд, прокурор, слідчий, орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в разі виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їхнього покарання (ст. 4 КПК України).

Принцип публічності діє на всіх стадіях кримінального процесу. Уповноважені органи та посадові особи здійснюють свої функції незалежно від волі та бажання установ, підприємств, громадян.

Існують *винятки з принципу публічності*:

1) справи приватного обвинувачення, які порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого і закриваються за примиренням сторін (ч. 1 ст. 27 КПК України);

2) справи приватно-публічного обвинувачення (ч. 1 ст. 152 КК України), які порушуються або за скаргою потерпілої особи, або за її відсутності прокурором, коли потерпіла особа перебуває в безпорадному стані, але закрити за примиренням сторін вони її не можуть (частини 2, 3 ст. 27 КПК України).

Принцип вільної оцінки доказів

Цей принцип полягає в тому, що суд, прокурор, слідчий та особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за власним внутрішнім переконанням і що жодні докази для них не мають наперед встановленої сили (ст. 67 КПК України). Навіть такий авторитетний доказ, як висновок експерта, не є обов'язковим для особи, яка провадить дізнання; слідчого, прокурора та судді, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку (ч. 4 ст. 75 КПК України). Переоцінка ними доказового значення визнання підозрюваним і обвинуваченим власної вини, висновку експерта, некритичне ставлення до них призводить до слідчих та судових помилок, прийняття неправильного рішення у справі, яке має бути змінено або скасовано.

Принцип безпосередності дослідження доказів

Цей принцип полягає в тому, що суд при розгляді кримінальної справи по суті повинен безпосередньо дослідити докази у справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи (ч. 1 ст. 257 КПК України). Водночас суд і учасники процесу сприймають доказову інформацію безпосередньо з першоджерел, що дає змогу уникнути викривлень і втрат.

Лише у випадках, передбачених законом, припускаються *винятки з цього принципу, а саме*:

– коли явка свідка чи потерпілого в судове засідання неможлива з поважних причин;

– коли справа розглядається за відсутності підсудного;

– за наявності істотних суперечностей між показаннями, які свідок, потерпілий чи підсудний дав у суді й під час досудового розслідування;

– у разі відмови підсудного давати показання на судовому слідстві;

– суд інколи, як виняток, може звільнити потерпілого, свідків, щодо яких здійснюються заходи безпеки, від обов'язку з'явитися в судове засідання за наявності письмового підтвердження показань, що давалися ними раніше.

Принцип безпосередності дослідження доказів діє й на стадії досудового розслідування. Проте, для прикладу, при переданні справи органом дізнання слідчому, від одного слідчого – іншому, при розслідуванні справи кількома слідчими й при використанні показань свідків і потерпілих, допитаних іншим слідчим за окремим дорученням слідчого, у провадженні якого міститься справа, дія цього принципу обмежується.

Принцип усності процесу

Із безпосередністю тісно пов'язаний принцип усності, передбачений тією ж статтею КПК України (ст. 257 КПК України).

Усність передбачає усну форму спілкування суб'єктів процесу і є методом дослідження доказів.

Принцип усності процесу передбачає усне обговорювання всіх обставин кримінальної справи; усі клопотання сторін оголошуються в суді; усно даються показання підсудними, потерпілими, свідками, оголошуються документи, що є в справі; судові дебати сторін провадяться лише усно.

Варто зазначити, що на досудовому слідстві теж діє принцип усності, але клопотання можуть заявлятися лише письмово. Обвинуваченому та свідкові, коли вони про це просять, надається можливість написати власні показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту (ст. 146, ч. 3 ст. 170 КПК України).

Контрольні запитання

1. Що таке принципи кримінального процесу?
2. Яка система принципів кримінального процесу і як вони взаємодіють між собою?

Рекомендована література

1. Гласность судебной деятельности по уголовным делам. – К., 1993.
2. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. – Х., 1975.
3. Гриненко А. В., Кожевников Г. К., Шумилин С. Ф. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. – Х., 1997.

4. Колодій А. М. Принципи права України. – К., 1998.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар за заг. ред. Маляренка В. Т., Гончаренка В. Г. – К., Форум, 2003.

6. Кримінально-процесуальне право України. Загальна частина / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Терещук О. В., Штанько О. Ф. – К., 2003.

7. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

8. Кусемауль Р. Право на ложь и молчание как элемент права на защиту // Рос. юстиция. – 2003. – № 2.

9. Какуленко Т. Право на захист відповідно до ст. 6 Конвенції "Про захист прав та основних свобод людини // Право України. – 2004. – № 2.

10. Маляренко В. Т. Конституційні засади судочинства. – К.,1999.

11. Молдован А. В. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2005.

12. Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис... канд.. юрид. наук: 12.00.09 КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2003.

13. Маляренко В. Про недоторканність майна та іншого володіння особи як засади кримінального судочинства // Право України. – 2004. – № 7.

14. Озерський І. В. Забезпечення правових гарантій підозрюваного та обвинуваченого на досудовому слідстві. – Чернівці, 2001.

15. Право обвинуваченого на кваліфікований допит та його забезпечення: Матеріали науково-практичного семінару 01-02.12.2005 р. Харків-Київ, 2006.

16. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992.

17. Стецовский Ю. К., Ларин А. М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М., 1988.

18. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. – М., 1984.

19. Селина Е. Состязательность в криминале специальных познаний по уголовным делам // Российская юстиция. – 2003. – № 2.

20. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса. – М., 1983.

21. Удалова Л. Д. Принцип презумпції невинуватості і деякі спірні питання щодо застосування // "Тижневий ІАО "Проблеми політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин". – К., 2000. – № 35 (279). – С. 38–39.

22. Удалова Л. Д., Новіков В. Д. О равенстве граждан перед законом и судом: некоторые предложения в проект УПК Украины. Тижневий ІАО. – К., 2000. – № 7(251). – С. 29–30.

23. Удалова Л. Д., Телешун С. О., Осика С. Г. Збірник статей щодо вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства. – К., 2000.

24. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К., 2005.

25. Шишкін В. Диспозитивність – принцип судочинства // Право України. – 1999. – № 6. – С. 10–16.

ТЕМА 4

Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності

4.1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація. 4.2. Державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес. 4.3. Особи, які захищають свої, або представлені інтереси у кримінальному процесі. 4.4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі.

4.1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація

У кримінальному судочинстві беруть участь певні органи й особи – суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності. Крім основних суб'єктів цієї діяльності: суду, прокурора, слідчого, органу дізнання – у процесі беруть участь також і інші суб'єкти. Одні з них не мають власних інтересів у процесі та залучаються до участі в ньому при проваджені деяких слідчих і судових дій. До них належать свідки, експерти, спеціалісти, поняті, перекладачі. Інші ж беруть участь тому, що при розслідуванні й вирішенні кримінальної справи зачіпаються їхні інтереси, і держава надає їм широкі процесуальні права, забезпечує можливість захищати свої інтереси активною участю в справі. Саме цих суб'єктів закон вважає учасниками процесу.

"Учасниками процесу" згідно з п. 8 ст. 32 КПК України є обвинувачений, підозрюваний, захисник, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники.

Коло суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності в КПК України чітко не визначено. У ньому йдеться про "осіб, які беруть участь в справі" (статті 19, 20, 22, 53, 87 КПК України), "учасників процесу" (Розділ 3 КПК України), "учасників судового розгляду" (ст. 261 КПК України). Кого варто розуміти під "особами, які беруть участь в справі", КПК не роз'яснює. Аналіз наведених статей Кодексу дає змогу дійти висновків, що особами не є лише державні органи та посадові особи, які ведуть процес [15].

"Учасники судового розгляду" перелічені в статтях 261, 441, 442, 443 КПК України – це всі зазначені "учасники процесу", а також прокурор, законний представник неповнолітнього підсудного, представники підприємств, установ і організацій, у яких навчався або працював неповнолітній, служби у справах неповнолітніх, а за необхідності й інші організації. Отже коло учасників судового розгляду ширше, ніж коло учасників процесу, але воно не бере до уваги підозрюваного. Такі істотні недоліки кримінально-процесуального законодавства призвели до розбіжностей і у теорії кримінального процесу. При аналізі кола органів та осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності, в теорії застосовуються терміни "суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності", "учасники кримінального процесу", зокрема, ці терміни мають різний або однаковий сенс. На наш погляд, поняття "суб'єкти" і "учасники" кримінального процесу за чинним законодавством є ідентичними за своїм змістом, але потрібно користуватися терміном "суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності", оскільки термін "учасники процесу" у КПК України використовується у спеціальному й вузькому значенні. Всі особи, які вступають між собою в процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав і обов'язків, є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Не можна бути суб'єктом процесуальних правовідносин і не бути суб'єктом кримінального процесу [15].

Отож, на нашу думку, суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності – це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Процесуальне положення, функції, що виконують суб'єкти кримінального судочинства, різноманітні. Так, одні суб'єкти

проводять кримінальний процес, інші – відстоюють у справі свої інтереси, треті – притягаються до кримінального провадження з метою виконання допоміжних функцій.

Це створює передумови для класифікації суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності на декілька груп:

1) державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес: суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання. Це – основні суб'єкти, без яких неможлива кримінально-процесуальна діяльність;

2) особи, котрі захищають свої права або представлені інтереси у кримінальному процесі: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача;

3) особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятий, секретар судового засідання та ін. Вони не мають у справі самостійного інтересу й після виконання своїх функцій вибувають із процесу.

4.2. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес

Суд

Суд – єдиний уповноважений державою орган, на який покладена функція правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють професійні судді й, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні.

Особи, що згідно з законом призначені чи обрані на посаду професійного судді, для здійснення правосуддя у кримінальних справах наділяються повноваженнями, передбаченими в КПК України.

У кримінальному процесі суди розглядають справи по першій, апеляційній і касаційній інстанціях. Судочинство здійснюється суддею одноособово або колегіально (ст. 17 КПК України).

Кримінальні справи в суді першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який діє від імені суду, за винятком випадків, передбачених частинами 2 та 3 ст. 17 КПК України.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років,

розглядається в суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох осіб, якщо підсудний подав клопотання про такий розгляд.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена така можливість призначення покарання, як довічне позбавлення волі, у суді першої інстанції розглядається судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, котрі при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.

Розгляд справ апеляційно і касаційно здійснюється відповідно апеляційними і касаційними судами у складі трьох суддів. Розгляд справ у виключному порядку здійснюється апеляційними та касаційними судами у складі не менше трьох суддів.

При здійсненні правосуддя народні засідателі прирівнюються до суддів і мають право вирішального голосу.

Конституція України передбачає здійснення правосуддя судом присяжних. Нині це положення є декларативним, позаяк не розроблене законодавство, що регулює порядок формування суду присяжних і процедуру здійснення ними правосуддя.

Повноваженнями суду варто також вважати такі:

– суддя дозволяє проведення деяких слідчих дій, а саме: обшук житла або іншого володіння особи; примусової виїмки в житлі або іншому володінні особи тощо;

– суддя виносить постанову про обрання такого запобіжного заходу, як взяття під варту, продовження строку тримання під вартою тощо;

– суддя розглядає скарги на дії й рішення органу дізнання, слідчого і прокурора щодо порушення та розслідування кримінальної справи;

– суддя виносить постанову про закриття кримінальних справ з нереабілітаційних підстав;

– суддя виносить постанову з клопотань про зняття судимості.

Прокурор

Конституція України, а саме ст. 121, визначає *основні напрями діяльності прокуратури*:

1) підтримання державного обвинувачення;

2) здійснення представництва інтересів особи чи держави в суді у випадках, визначених у законі;

3) здійснення нагляду за дотриманням законів органами, які ведуть оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство;

4) здійснення нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

5) прокуратура продовжує виконувати функцію досудового слідства до завершення формування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Зазначені функції здійснює Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори.

Прокурор у кримінальному судочинстві:

а) порушує кримінальні справи про будь-які злочини;

б) здійснює нагляд за законністю й обґрунтованістю порушення кримінальної справи і відмови в порушенні кримінальної справи (ст. 100 КПК України);

в) здійснює нагляд за дотриманням законів органами дізнання і досудового слідства (ст. 227 КПК України);

г) бере участь у попередньому розгляді справи суддею щодо вирішення питання про можливість призначення справи до судового розгляду (ст. 240 КПК України), висловлює свою думку стосовно клопотань, заявлених іншими учасниками судового розгляду (ст. 240 КПК України);

ґ) є учасником судового розгляду при розгляді кримінальної справи по суті, підтримує перед судом державне обвинувачення, подає докази, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання і висловлює свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду; викладає свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання стосовно підсудного, висуває або підтримує висунений цивільний позов, якщо цього вимагає охорона прав фізичних чи юридичних осіб або державних інтересів (ст. 264 КПК України);

д) вносить апеляційне подання на вирок, який не набрав законної сили, бере участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції і висловлює свої думки щодо питань, винесених на розгляд (статті 347, 357 КПК України);

е) бере участь у вирішенні питань, пов'язаних із виконанням вироку, і висловлює суду свою думку (ст. 411 КПК України);

є) вносить подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ст. 400^7 КПК України).

Діяльність прокурора в кримінальному судочинстві зводиться до виконання двох функцій:

1) здійснення нагляду за дотриманням законів під час провадження у кримінальній справі;

2) підтримання державного обвинувачення.

Слідчий. Повноваження слідчого у кримінальному процесі. Органи досудового слідства

Відповідності до ст. 102 КПК України, *органами досудового слідства вважають*:

– слідчих прокуратури;

– слідчих органів внутрішніх справ;

– слідчих органів безпеки;

– слідчих податкової міліції.

Суть і напрями діяльності слідчого визначаються завданнями кримінально-процесуального судочинства. На нього покладений обов'язок повно, всебічно й об'єктивно дослідити всі обставини вчиненого злочину, виявити всіх осіб, причетних до його вчинення, довести їх винність, встановити причини й умови, що сприяли вчиненню злочину.

Як суб'єкт кримінального процесу, слідчий має процесуальну самостійність. Згідно з ч. 1 ст. 114 КПК України, при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від прокурора, суду (судді), і несе безпосередню відповідальність за їхнє законне та своєчасне проведення.

При здійсненні своїх повноважень слідчий взаємодіє з органом дізнання. Відповідно до ч. 3 ст. 114 КПК України, слідчий щодо розслідуваних ним справ має право давати органам дізнання доручення й вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від органів дізнання допомоги при провадженні деяких слідчих дій. Такі доручення й вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими.

Під час проведення різних слідчих дій слідчий має право використовувати машинопис, звукозапис, стенографування, кінозйомку і відеозапис (ч. 6 ст. 114 КПК України).

Відомчий контроль за діяльністю слідчого здійснює начальник слідчого відділу.

Начальник слідчого відділу здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих з розкриття злочинів і їхнього запобігання, вживає заходів щодо найбільш повного, всебічного й об'єктивного провадження досудового слідства у кримінальних справах (ч. 1 ст. 114[1] КПК України).

Начальник слідчого відділу має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження певних слідчих дій, він має право передавати справу від одного слідчого іншому, доручати розслідування справ декільком слідчим, а також брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 114[1] КПК України).

Формами реалізації повноважень слідчого у кримінальному процесі можна назвати:

1) проведення перевірки заяв і повідомлень про злочини й, відповідно до закону, виносити постанову за результатами перевірки;

2) розслідування кримінальних справ одноособово;

3) участь у розслідуванні кримінальних справ у складі слідчих та слідчо-оперативних груп;

4) виконання деяких слідчих дій за дорученням інших органів розслідування і судів України та зарубіжних країн.

При провадженні досудового слідства санкція прокурора необхідна у разі:

– відсторонення обвинуваченого від посади (ст. 147 КПК України);

– провадження обшуку, за винятком житла чи іншого володіння особи (ч. 3 ст. 177 КПК України);

– виїмки документів, що становлять державну таємницю, погоджуючи це з керівником відповідної установи (ч. 3 ст. 178 КПК України);

– тимчасове залишення засудженого в СІЗО на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи у тюрмі й переведення з УВП до СІЗО на гауптвахту Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи в тюрму (ст. 410[1] КПК України).

Згода прокурора потрібна:

- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки (ст. 7 КПК України);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 7[2] КПК України);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим (ст. 8 КПК України);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (статті 9, 232[1] КПК України);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки (ст. 10 КПК України);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 11[1] КПК України);
- при поміщенні обвинуваченого до медичного закладу для тривалого спостереження за ним під час проведення судово-медичної або судово-психіатричної експертизи (ст. 205 КПК України);
- під час поміщення особи, яка у віці від 11 до 14 років вчинила суспільно-небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, до приймальника-розподільника терміном до 30 діб (ст. 7[3] КПК України);
- при провадженні обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 177 КПК України);
- у процесі обрання запобіжного заходу – взяття під варту (ст. 165[2] КПК України);
- під час продовження строків тримання під вартою (ст. 165[3] КПК України);
- при накладенні арешту на кореспонденцію й знятті інформації з каналів зв'язку (ч. 4 ст. 187 КПК України).

Прокурор затверджує:

– постанову слідчого про ексгумацію трупа (ст. 192 КПК України);

– постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (п. 1 ч. 1 ст. 418 КПК України);

– обвинувальний висновок (ст. 229 КПК України).

Також прокурор продовжує строки досудового слідства (ст. 120 КПК України) та відновлює слідство в закритій справі (ст. 216 КПК України).

Органи дізнання. Особа, яка провадить дізнання

На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, котрі його вчинили (ч. 1 ст. 103 КПК України). Характерною рисою органів дізнання є те, що тільки їм, на відміну від інших суб'єктів кримінального процесу, надається право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Органами дізнання вважають:

1) міліцію;

1[1]) податкову міліцію – у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також у справах про приховування валютної виручки;

2) органи безпеки – у справах, що відповідно до закону належать їх віданню;

3) начальників органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступників з питань провадження дізнання – у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а командири (начальники) військових частин, з'єднань, начальники військових установ – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах;

3[1]) командирів кораблів – у справах про злочини, вчинені підлеглими військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України;

4) митні органи – у справах про контрабанду;

5) начальників установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

6) органи державного пожежного нагляду – у справах про пожежі й порушення протипожежних правил;

7) органи прикордонної служби – у справах про порушення державного кордону;

8) капітанів морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

Закон розрізняє поняття та компетенцію органів дізнання й особи, яка провадить дізнання.

Начальник органу дізнання призначає осіб для проведення дізнання, керує ними, несе повну відповідальність за якість проведення дізнання.

Усі рішення особи, що провадить дізнання, з найважливіших процесуальних питань повинні бути затверджені начальником органу дізнання. Начальник органу дізнання може давати вказівки особі, яка провадить дізнання, що є обов'язковими для виконання.

До повноважень органу дізнання та особи, яка провадить дізнання у кримінальному процесі, належать:

а) здійснення перевірки заяв і повідомлень про злочини та, згідно із законом, винесення відповідних рішень за результатами перевірки;

б) за наявності законних повноважень – проведення оперативно-розшукової діяльності з розкриття злочинів і розшуку підозрюваних й обвинувачених;

в) проведення дізнання з кримінальних справ;

г) виконання разових доручень слідчих;

ґ) участь у розслідуванні кримінальних справ у складі слідчо-оперативних груп.

Кримінально-процесуальне законодавство закріплює ***такі види дізнання***:

– дізнання про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими;

– дізнання про злочини, які є особливо тяжкими та тяжкими.

Дізнання про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими, провадиться у строк не більше десяти днів, починаючи з моменту встановлення особи, котра його вчинила. Якщо таку особу не встановлено, дізнання припиняється з дотриманням вимог, передбачених ст. 209 КПК України (ч. 1 ст. 108 КПК України).

Дізнання про особливо тяжкі та тяжкі злочини провадиться у строк не більше десяти днів з моменту порушення справи (ч. 2 ст. 108 КПК України).

У разі обрання стосовно підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому ст. 165² КПК України, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу.

Варто зазначити, що формами закінчення дізнання, незважаючи на вид, у кримінальному процесі вважають:

1) складання постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, яка затверджується прокурором;

2) складання постанови про закриття кримінальної справи за ст. 6 КПК України.

4.3. Особи, котрі захищають власні або представлені інтереси в кримінальному процесі

Обвинувачений

Обвинуваченим є особа, щодо якої відповідно до КПК України винесена постанова про притягнення як обвинуваченого (ст. 43 КПК України).

Притягнення як обвинуваченої відбувається тоді, коли слідчим зібрано достатньо доказів, що підтверджують вчинення злочину цією особою.

Після призначення справи до судового розгляду обвинуваченого називають підсудним (ч. 2 ст. 43 КПК України), а обвинуваченого, щодо якого винесений обвинувальний вирок, – засудженим.

Тільки суд своїм вироком може визнати обвинуваченого (підсудного) винним у вчиненні злочину й призначити йому кримінальне покарання (ст. 15 КПК України).

Пред'явлення особі обвинувачення завдає громадянину (його сім'ї та близьким) моральних страждань і може вплинути на їхній майновий стан, а також спричинити й інші негативні наслідки. Тому незаконне, необґрунтоване притягнення громадянина як обвинуваченого є грубим порушенням закону.

Обвинувачений – активний суб'єкт процесу. Його процесуальне становище визначається тим, що він обвинувачується у вчиненні злочину. Відповідно до цього:

- обвинуваченому надаються права, що дають можливість захищатися від обвинувачення; спростовувати його повністю або частково; сприяти встановленню пом'якшувальних провину обставин тощо;
- слідчий, прокурор мають право у встановленому законом порядку застосовувати до обвинуваченого з метою розкриття злочину, а суддя – для правильного вирішення справи, заходи процесуального примусу (привід, взяття під варту та ін.).

Наділені такими повноваженнями державні органи водночас (у своїх відносинах з обвинуваченим) є суб'єктами обов'язку щодо забезпечення його процесуальних прав та інтересів, які охороняються законом.

Процесуальне становище обвинуваченого характеризується тим, що він: по-перше, суб'єкт прав; по-друге, суб'єкт обов'язків; по-третє, особа, до котрої можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, а до засудженого – кримінальне покарання; по-четверте, особа, показання якої є одним із джерел доказів.

Обвинувачений має право:

– знати, у чому його обвинувачують;

– давати показання з пред'явленого йому обвинувачення, давати відповіді на запитання або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;

– подавати докази;

– заявляти відводи та клопотання;

– мати захисника та побачення з ним до першого допиту віч-на-віч;

– ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового слідства;

– брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції;

– подавати скарги на дії або рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Підсудний має право на останнє слово.

Обвинувачений, який не володіє мовою судочинства, має право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, ознайомлюватися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою й користуватися послугами перекладача.

При постановленні виправдовувального вироку виправданий має право на відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного засудження, притягнення як обвинуваченого незаконними діями органів дізнання, слідства, прокуратури й суду.

Обов'язки обвинуваченого:

– з'явитися за викликом;

– не залишати місця свого постійного чи тимчасового проживання без дозволу слідчого або суду;

– не ухилятися від слідства та суду;

– не порушувати порядок в залі судового засідання та підкорятися вимогам головуючого (ст. 272 КПК України).

Потрібно зазначити, що у разі неявки обвинуваченого без поважних на те причин до слідчого, стосовно нього може бути застосований привід на підставі відповідної постанови (ст. 136 КПК України).

Підозрюваний

Підозрюваним визнається (ч. 1 ст. 43[1] КПК України):

а) особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину;

б) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Особа набуває статусу підозрюваного за результатами складання двох процесуальних актів: протоколу затримання та постанови про обрання одного з передбачених ст. 149 КПК України запобіжних заходів до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого.

Орган дізнання має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці, зокрема й потерпілі, прямо вкажуть на цю особу, що саме вона вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише у разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Окрім підстав для затримання, необхідні також і мотиви застосування цього заходу, які залежать від суспільної небезпеки діяння, особи підозрюваного, його поведінки тощо.

Право затримувати особу за підозрою у вчиненні злочину надане органу дізнання (ст. 106 КПК України) і слідчому (ст. 115 КПК України).

Максимальний строк, протягом якого особа може бути підозрюваним, згідно з КПК України (ч. 8 ст. 165[2] КПК України) – 15 діб.

За своїм процесуальним становищем підозрюваний є суб'єктом прав; суб'єктом обов'язків; особою, становище якої пов'язане із застосуванням мір процесуального примусу; особою, показання якої є одним з джерел доказів у кримінальному процесі.

Підозрюваний має право:

– знати, в чому він підозрюється;

– вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності свого затримання;

– давати показання, відповідати на запитання або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;

– подавати докази;

– мати захисника й побачення з ним до першого допиту;

– заявляти відводи та клопотання;

– подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить дізнання й оперативно-розшукові дії, слідчого та прокурора;

– за наявності підстав – на забезпечення безпеки.

Підозрюваний зобов'язаний:

– з'являтися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого і прокурора;

– не ухилятися від дізнання та досудового слідства;

– не перешкоджати проведенню розслідування через вчинення незаконних дій;

– дотримуватися правил внутрішнього розпорядку у місцях утримання затриманих.

У разі неявки без поважних причин підозрюваний може бути підданий приводу. При невиконанні обраного ним запобіжного заходу, приміром, у вигляді підписки про невиїзд, до підозрюваного може бути обраний більш суворий запобіжний захід.

Потерпілий

Потерпілим є особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілою на підставі постанови або ухвали (ст. 49 КПК України).

У законі не вказано, чи може бути визнана потерпілим юридична особа (у ст. 49 КПК України йдеться про "особу", якою може бути й юридична особа, а у ч. 2 ст. 49 КПК України, котра передбачає права потерпілого – про громадянина). На нашу думку,

було б доцільно називати "потерпілими" усіх осіб, зокрема й юридичних, якщо їм злочином заподіяно шкоду.

Моральною є шкода, яка полягає в приниженні честі, гідності громадянина; *фізична* – у заподіянні тілесних ушкоджень, розладі здоров'я; *майнова* – у заподіянні матеріальної шкоди.

Потерпілий у кримінальному процесі бере участь як суб'єкт прав та обов'язків, його показання є одним із джерел доказів; у справах приватного обвинувачення потерпілий може підтримувати обвинувачення; при заявленні цивільного позову бути цивільним позивачем.

У законі зазначається (ч. 5 ст. 49 КПК України), що у справах, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені ст. 49 КПК України, мають його близькі родичі.

Потерпілий має право:

- давати показання, відповідати на запитання або відмовитися від них;
- подавати докази;
- заявляти відводи та клопотання;
- ознайомлюватися з усіма матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового слідства, а у справах, в яких воно не проводилося, – після призначення справи до судового розгляду;
- брати участь у судовому розгляді;
- брати участь у судових дебатах;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й суду, а також на вирок або ухвалу (постанови) суду (судді);
- за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Потерпілий зобов'язаний:

- давати правдиві показання;
- не розголошувати даних досудового розслідування;
- за вимогою осіб, що ведуть розслідування, пред'являти наявні в нього предмети й документи, що мають значення для справи (ст. 66 КПК України);
- у разі потреби подавати зразки для порівняльного дослідження і піддаватися освідуванню (статті 199, 193 КПК України);
- дотримуватися порядку судового розгляду (ст. 272 КПК України).

За невиконання покладених на нього обов'язків потерпілий несе передбачену законом відповідальність.

Якщо потерпілий не з'явився без поважних причин, органи дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосовувати

до нього привід у порядку, передбаченому статтями 135, 136 КПК України.

За злісне ухилення від явки до суду, до органу досудового слідства або дізнання потерпілий відповідає за ч. 1 ст. 185^3 і ст. 185^4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань – за ст. 384 КК України. За розголошення даних досудового слідства настає кримінальна відповідальність згідно зі ст. 387 КК України.

Цивільний позивач

Цивільним позивачем визнається громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і висунули вимогу про відшкодування збитків відповідно до ст. 28 КПК України. Про визнання цивільним позивачем чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу (ч. 1 ст. 50 КПК України).

Цивільний позивач має право:

– подавати докази;

– заявляти клопотання;

– брати участь у судовому розгляді;

– просити орган дізнання, слідчого й суд про вжиття заходів щодо забезпечення заявленого ними позову;

– підтримувати цивільний позов;

– ознайомлюватися з матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, а у справах, в яких воно не провадилось, – після призначення справи до судового розгляду;

– заявляти відводи;

– подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок або ухвали суду в частині, що стосується цивільного позову;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Цивільний позивач зобов'язаний:

– на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора й суду пред'являти всі необхідні документи, що пов'язані зі заявленим позовом;

– підкорюватися розпорядженням головуючого і не порушувати порядок під час судового засідання (ст. 272 КПК України).

Цивільний відповідач

Цивільними відповідачами можуть бути притягнені батьки, опікуни, піклувальники або інші особи, а також підприємства,

установи та організації, які, відповідно до закону, несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого. Про притягнення як цивільного відповідача особи, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу (ст. 51 КПК України).

Цивільний відповідач має право:

- заперечувати проти заявленого позову;
- давати пояснення по суті пред'явленого позову;
- подавати докази;
- заявляти клопотання;
- ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються цивільного позову, з моменту закінчення досудового слідства, а у справах, в яких воно не провадилося, – після призначення справи до судового розгляду;
- брати участь у судовому розгляді;
- заявляти відводи;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й суду, а також подавати скарги на вирок та ухвалу суду в частині, що стосується цивільного позову;
- за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Цивільний відповідач зобов'язаний:

- виконувати винесені, відповідно до закону, постанови слідчого;
- не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового слідства;
- дотримуватися порядку під час судового засідання й підпорядковуватися розпорядженням головуючого (ст. 272 КПК України).

Представники потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача

Представниками потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи – за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді чи за ухвалою суду (ч. 1 ст. 52 КПК України).

Коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то представниками їхніх інтересів може бути спеціально уповноважена ними на те особа.

Підставою для допуску особи як представника називають: для адвоката – ордер, виданий адвокатським об'єднанням; для законного представника – документ, що підтверджує його відношення до потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; для близьких родичів та інших осіб – належно оформлене доручення.

Представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють.

Представник не має права використовувати свої повноваження на шкоду інтересам особи, яку він представляє.

Представниками потерпілого, цивільного позивача та відповідача не може бути:

– особа, яка брала участь у цій справі як слідчий або особа, яка провадила дізнання, прокурор, суддя, секретар судового засідання, експерт, захисник;

– особа, яка допитувалась або підлягає допиту як свідок;

– особа, що є родичем кого-небудь зі складу суду або обвинувача.

Адвокат не може брати участь у справі як представник потерпілого, цивільного позивача й цивільного відповідача також і за обставин, визначених у статті 61 КПК України.

Захисник

Захисник – це особа, котра уповноважена, у передбаченому законом порядку, здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених і виправданих та надавати їм необхідну юридичну допомогу.

Захисником є самостійний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. Закон наділяє його комплексом процесуальних прав і обов'язків для здійснення захисту інтересів підозрюваного й обвинуваченого.

Захисником можуть бути:

- особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю;
- інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;
- близькі родичі підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни та піклувальники.

Повноваження захисника на участь у справі підтверджуються:

1) адвоката – ордером адвокатського об'єднання;

2) адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання, – угодою;

3) інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи – угодою або дорученням юридичної особи;

4) близькі родичі, опікуни або піклувальники – заявою обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого про їх допуск до участі в справі як захисників.

Захисник допускається до участі у справі на будь-якій стадії процесу. Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники допускаються до участі у справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства. У випадках, коли відповідно до вимог ст. 45 КПК України, участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником – адвокатом чи іншим фахівцем в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Про допуск захисника до участі у справі особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя виносить постанову, а суд – ухвалу.

Адвокат не має права відмовлятися від прийнятого на себе зобов'язання стосовно захисту обвинуваченого та підозрюваного.

Закон не обмежує кількості захисників, котрі можуть одночасно захищати одного обвинуваченого.

Захисник може брати участь у справі за угодою і за призначенням. Зазвичай, захисник запрошується власне підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи засудженим, їхніми законними представниками, а також іншими особами на прохання чи за згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка утримується під вартою, допомогу в установленні зв'язку з захисником або особами, що можуть запросити захисника. У разі, коли участь захисника у справі закон визнає обов'язковою, але підозрюваний чи обвинувачений, інші особи за його дорученням чи проханням не запросили

захисника, він призначається особою, яка провадить дізнання, слідчим чи судом через адвокатське об'єднання.

У разі неможливості участі у справі захисника, якого обрав підозрюваний чи обвинувачений (для прикладу, він важкохворий, перебуває в тривалому відрядженні тощо), особа, яка провадить дізнання, слідчий або суд можуть призначити іншого захисника у встановленому законом порядку через адвокатське об'єднання.

Захисник діє не замість обвинуваченого (підозрюваного), він діє одночасно з ним. Захисник повинен погоджувати з обвинуваченим (підозрюваним) як свою позицію, так і намір використовувати те або те право цих осіб (порушувати клопотання та ін.).

Обвинувачений у будь-який момент процесу має право відмовитися від захисника взагалі, запросити іншого або порушити клопотання щодо заміни захисника. Це право належить і підозрюваному, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства та в розгляді кримінальної справи у суді першої інстанції є обов'язковою:

1) у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до 18 років, – з моменту визнання особи підозрюваною чи пред'явлення їй обвинувачення;

2) у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист, – з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад;

3) у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, – з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

4) коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення – з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення;

5) при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру – з моменту встановлення факту наявності у особи душевної хвороби;

6) при провадженні справи про застосування примусових заходів виховного характеру – з моменту першого допиту неповнолітнього або з моменту поміщення його до приймальника-розподільника.

У суді апеляційної інстанції участь захисника у випадках, передбачених ч. 1 ст. 45 КПК України, є обов'язковою, якщо в апеляції

ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого.

Захисник має право:

– до першого допиту підозрюваного чи обвинуваченого мати з ним конфіденційне побачення, а після першого допиту – без обмеження їх кількості та тривалості;

– мати побачення з засудженим чи з особою, до якої застосовано примусові заходи медичного чи виховного характеру;

– бути присутнім на допитах підозрюваного, обвинуваченого, а також при виконанні інших слідчих дій, виконуваних з їх участю або за їх клопотанням, чи клопотанням самого захисника, а при виконанні інших слідчих дій – з дозволу дізнавача, слідчого;

– використовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких бере участь захисник, а також при ознайомленні з матеріалами справи – з дозволу особи, яка провадить дізнання, чи слідчого, а у суді, якщо справа розглядається у відкритому судовому засіданні, – з дозволу судді чи суду;

– брати участь у судових засіданнях;

– ставити в судовому засіданні запитання підсудним, потерпілим, свідкам, експерту, спеціалісту, позивачу і відповідачу, брати участь у дослідженні інших доказів;

– подавати докази, заявляти клопотання і відводи, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду, оскаржувати дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду;

– виступати в судових дебатах;

– знайомитися з протоколом судового засідання та подавати на нього зауваження;

– знати про принесені в справі подання прокурора, апеляції, подавати на них заперечення;

– брати участь у засіданнях суду при апеляційному розгляді справи;

– збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази у справі, зокрема, запитувати і одержувати документи чи їх копії від громадян та юридичних осіб, ознайомлюватися на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами, крім тих, таємниця котрих охороняється законом, одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань, опитувати громадян;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Захисник зобов'язаний:

– своєчасно з'явитися для участі у виконанні процесуальних дій, в яких його участь є обов'язковою;

– не має права розголошувати дані, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків;

– не перешкоджати встановленню істини у справі вчиненням дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка чи потерпілого до відмови від показань або до давання завідомо неправдивих показань, схилити експерта до відмови від давання висновку чи давання завідомо неправдивого висновку, інакше сфальсифікувати докази у справі чи затягнути розслідування або судовий розгляд справи;

– використати всі зазначені в законі засоби захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого й підсудного або пом'якшують чи виключають їхню відповідальність, і надавати їм необхідну юридичну допомогу;

– дотримуватися встановленого порядку при розслідуванні та судовому розгляді справи;

– зазначати, для встановлення яких обставин їм порушено клопотання.

4.4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі

Перекладач – це викликана слідчим, особою, що провадить дізнання, суддею чи судом особа, що вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, а також рідною чи іншою мовою, котрою володіють особи, що залучаються до участі в кримінально-процесуальній діяльності, й усно перекладає з однієї мови на іншу. Також робить письмовий переклад процесуальних документів, що підпадають під вручення обвинуваченому, підсудному, який не володіє мовою судочинства, його рідною мовою або іншою мовою, котрою він володіє.

Особа вважається такою, що не володіє мовою, якою ведеться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно говорити нею.

На жаль, КПК України не закріплює прав перекладача, окрім права на забезпечення безпеки (ч. 4 ст. 52^1, ст. 128 КПК України). Але як учасник слідчих дій він має ті ж права, що й поняті.

Перекладач має право:

• робити зауваження з приводу проведення слідчих дій, які повинні бути занесені до протоколу;

• на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою за викликом до органів дізнання, слідчого, прокурора, судді й суду;

• на зберігання середньомісячного заробітку за місцем роботи за час, витрачений, беручи до уваги явку за викликом;

• на винагороду за виконання дорученої роботи, якщо вона не належить до його службових обов'язків (ст. 92 КПК України);

• за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Перекладач зобов'язаний:

• з'явитися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді й суду;

• здійснити повний і точний переклад, котрий йому доручений;

• не розголошувати без дозволу слідчого дані досудового слідства;

• не має права втручатися в діяльність слідчого чи суду та оцінювати показання певних осіб, повідомлення яких він перекладає;

• дотримуватися порядку судового розгляду.

За злісне ухилення від явки до суду, органів дізнання або слідчого перекладач несе адміністративну відповідальність за ст. 185[4] Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Слідчі органи, суддя й суд повинні пояснити перекладачеві його обов'язки й попередити про кримінальну відповідальність за відмову виконати обов'язки перекладача за ст. 385 КК України і за завідомо неправильний переклад за ст. 384 КК України, про що від нього береться розписка (ч. 3 ст. 128 КПК України).

Правила ст. 128 КПК України поширюються на особу, запрошену до участі в процесі для пояснення знаків німого або глухого.

Поняті

Понятий – це незаінтересована у справі особа, яка на запрошення особи, що провадить дізнання, чи слідчого присутня при провадженні передбачених КПК України слідчих дій та своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі виконаним діям (ст. 127 КПК України).

При провадженні обшуку, виїмки, огляду, пред'явленні осіб і предметів для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події, опису майна обов'язковою є присутність не менше двох понятих.

До участі у проведенні освідування поняті можуть бути залучені у разі, якщо слідчий визнає це за необхідне. Як поняті запрошуються особи, котрі не заінтересовані у справі.

Понятими не можуть бути: потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого, працівники органів дізнання та досудового слідства.

Поняті зобов'язані:

– бути присутніми під час провадження слідчих дій;

– після закінчення слідчих дій завірити своїм підписом у протоколі факт, зміст і результати слідчої дії.

Поняті мають право:

– робити зауваження з приводу проведення слідчих дій, котрі мають бути занесені до протоколу;

– на відшкодування витрат і виплату винагороди, у зв'язку з викликом для участі у слідчих діях;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

У протоколі слідчої дії має бути зазначено точну адресу понятих. За необхідності вони можуть бути викликані для допиту як свідки про обставини проведеної в їхній присутності слідчої дії.

Свідок – це учасник кримінального процесу, котрому відомі які-небудь обставини справи й не існує обставин, які б перешкоджали його допитові.

Будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незважаючи на його становище, може бути допитаний як свідок, окрім випадків, передбачених законом. Вік свідка кримінально-процесуальним законодавством необмежений, але водночас наявні особливості допиту неповнолітнього свідка. Допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого – віком до 16 років, провадиться за правилами ст. 167 КПК України у присутності педагога, а за необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього (ч. 1 ст. 168 КПК України). Закон забороняє домагати показань від свідка шляхом насилля, погроз або інших незаконних заходів (ч. 3 ст. 22 КПК України).

Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані.

Свідок має право:

• давати показання рідною мовою чи іншою мовою, котрою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача;

• заявляти відвід перекладачеві;

• знати у зв'язку з чим і у якій справі він допитується;

• власноруч викладати власні показання в протоколі допиту;

• користуватися нотатками й документами при даванні показань у тому разі, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко утримувати в пам'яті;

• відмовитися давати показання стосовно себе, членів сім'ї та близьких родичів;

• ознайомлюватися з протоколом допиту й клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, власноруч робити такі доповнення та зауваження;

• подавати скарги прокуророві на дії дізнавача і слідчого;

• одержувати відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для давання показань;

• за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Свідок зобов'язаний:

• з'являтися за викликом у зазначені місце та час;

• давати правдиві показання про відомі йому обставини справи.

Якщо свідок не з'явиться без поважних причин, орган дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосувати до нього привід через органи внутрішніх справ у порядку, передбаченому статтями 135 і 136 КПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 КПК України, суд вправі також накласти грошове стягнення до половини мінімального розміру заробітної плати. Питання про грошове стягнення вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи, щодо якої свідок викликався. Воно може бути вирішено в іншому судовому засіданні з викликом цього свідка. Його неявка без поважних причин не перешкоджає розгляду питання про накладення грошового стягнення.

За дачу завідомо неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання свідок несе відповідальність згідно з ч. 1 ст. 185^3 або ст. 185^4 КУпАП, а за відмову дати показання про відомі обставини у справі – за ст. 385 КК України.

Стаття 69 КПК України закріплює перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки, й осіб, котрі мають право відмовитися давати показання як свідки.

Не можуть бути допитані як свідки:

а) адвокати та інші фахівці з галузі права, які відповідно до закону мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі, з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості;

б) захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям;

в) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи, через свої фізичні або психічні вади, не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;

в) свідок, який відповідно до статті 52^3 КПК України, дає показання під псевдонімом, – щодо дійсних даних про його особу;

г) особа, що має відомості про справжні дані про свідка, який, відповідно до статті 52^3 КПК України, дає показання під псевдонімом, – стосовно цих даних.

Відмовитися давати показання як свідки мають право:

а) члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного;

б) особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, що мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Спеціаліст

Спеціаліст – це особа, яка володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями й навичками, котра за викликом слідчого, суду надає їм необхідну допомогу у проведенні та оформленні слідчих і судових дій.

Закон не обмежує коло слідчих та судових дій, для участі у провадженні яких може залучатися спеціаліст.

Слідчий і суд викликають спеціаліста у разі, коли визнають за необхідне використовувати його спеціальні знання та навички.

Випадки обов'язкової участі спеціаліста:

1) при зовнішньому огляді трупа і судово-медичному освідуванні особи обов'язкова участь судово-медичного експерта або лікаря (ч. 1 ст. 192, ч. 2 ст. 193 КПК України);

2) при ексгумації трупа – обов'язкова присутність судово-медичного експерта (ч. 2 ст. 192 КПК України);

3) при допиті неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого – до 16 років, обов'язкова участь педагога, а за необхідності лікаря (ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 307 КПК України);

4) якщо неповнолітній не досягнув 16 років або визнаний розумово відсталим, при висуненні йому обвинувачення та його допиті за розсудом слідчого чи прокурора або за клопотанням захисника можуть бути присутні педагог чи лікар (ч. 2 ст. 438 КПК України).

До осіб, котрі викликаються як спеціалісти, закон висуває дві основні вимоги:

- бути незацікавленими у результатах справи;
- бути компетентними, тобто мати необхідні спеціальні знання й навички (частинами 1 і 4 ст. 128^1 КПК України).

Спеціаліст має право:

– ставити, з дозволу слідчого, запитання особам, які беруть участь у проведенні слідчої дії;

– робити заяви, що пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів;

– ознайомлюватися з протоколом слідчої дії;

– висловлювати свої зауваження щодо його змісту;

– підписувати протокол;

– на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою за викликом в органи дізнання, до слідчого, прокурора та до суду;

– на зберігання середнього заробітку за місцем роботи за час, витрачений ним на явку за викликом;

– на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої йому роботи не належить до службових обов'язків (ст. 92 КПК України);

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Спеціаліст зобов'язаний:

– з'являтися за викликом;

– брати участь у проведенні слідчих дій, використовуючи свої спеціальні знання та навички для допомоги слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів;

– звертати увагу слідчого на обставини, які пов'язані з виявленням і закріпленням доказів;

– давати пояснення з приводу спеціальних питань, що виникають у процесі проведення слідчих дій.

Експерт

Експерт – це незацікавлена особа, котра володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями й навичками, що є необхідними для давання висновку з досліджуваних питань.

Як експерт може бути залучена будь-яка особа, що має необхідні спеціальні знання для надання висновків щодо досліджування питань, незалежно від того, працює вона в державному експертному закладі чи є професійним експертом, здійснює судово-експертну діяльність на підприємницькому рівні на підставі ліцензії чи запрошується до проведення експертизи за одноразовою угодою.

Експерт дає висновок від свого імені й несе за нього особисту відповідальність. За необхідності у справі можуть бути призначені декілька експертів, котрі дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає власний висновок окремо.

Питання, що ставляться експертові, і його висновок щодо них не можуть виходити за межі його спеціальних знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого чи які раніше були ревізорами у справі.

Експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються експертизи;
- порушувати клопотання про представлення нових матеріалів, необхідних для давання висновку;
- з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і ставити особам, котрі допитуються, запитання, що стосуються експертизи;
- зазначати в акті судової експертизи про виявлені під час її проведення факти, що мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

• подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта (пунктах 2 і 4 ч. 1 ст. 13 Закону "Про судову експертизу");

• на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою за викликом до органу дізнання, слідчого, прокурора та в суд;

• на виплату середньої заробітної платні за час, витрачений через явку за викликом;

• на виплату винагороди за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої роботи не є його службовими обов'язками (ст. 92 КПК України);

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Експерт зобов'язаний:

• з'являтися за викликом;

• дати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки до суду, в органи досудового слідства або дізнання, експерт несе відповідальність відповідно до ч. 2 ст. 185^3 або ст. 185^4 КУпАП, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, згідно зі статтями 384–385 КК України.

Розмежування повноважень експерта і спеціаліста полягає в тому, що знання й навички спеціаліста використовуються лише для надання допомоги слідчому в безпосередньому виявленні, закріпленні та вилученні доказів у процесі слідчих дій.

Експертиза провадиться лише після порушення кримінальної справи на підставі постанови слідчого або ухвали суду чи постанови судді. Це самостійна діяльність експерта, він має справу вже із зібраними доказами, при вивченні яких встановлює нові фактичні дані й складає за результатами висновок експерта, що є самостійним джерелом доказів (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Обов'язкове призначення експертизи (ст. 76 КПК України)

Експертиза призначається обов'язково:

1) для встановлення причин смерті;

2) для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;

3) для визначення психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;

4) для встановлення статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України;

5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів та неможливо їх одержати.

Контрольні запитання

1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їхня класифікація.
2. Поняття й процесуальні повноваження особи, яка провадить дізнання.
3. Захисник у кримінальній справі, його права та обов'язки.
4. Повноваження слідчого та начальника слідчого підрозділу.
5. Поняття обвинуваченого, його права та обов'язки.
6. Підозрюваний та його процесуальне становище.
7. Потерпілий, його права та обов'язки.

Рекомендована література

1. Бушуев Г. И. Судья в уголовном процессе. – М., 1984.
2. Баштега Р. Охорона таємниці у кримінальному судочинстві // Право України. – 2004. – № 6.
3. Баулін О., Форостяний А. Процесуальна діяльність міліції з встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 124–126.
4. Губар С. В. Проблеми реформування системи досудового слідства в Україні: історія та перспектива // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2005. – Вип. 1. – С. 253–259.
5. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. – М., 1981.
6. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: Навчальний посібник. – К., 2003.
7. Денежкин В. А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. – Саратов, 1982.
8. Кокорев Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1964.
9. Кокорев Л. Д. Подсудимый в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1973.
10. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Начальний посібник. – К., 2003.
11. Кузьмічов В. С., Юсупов В. В. Алібі у розкритті злочинів: Навч. посіб. – К., 2007.
12. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: Монографія. – К., 2005.

13. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій, Навч. посіб. – К., 2005.

14. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: Монографія. – Чернівці, 2005.

15. Міхеєнко М. М. Громадське обвинувачення і громадський захист у радянському кримінальному судочинстві. – К., 1963.

16. Міхеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. – К., 1999.

17. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. – К., 1989.

18. Озерська А. Правові гарантії обвинуваченого та шляхи їх вдосконалення у кримінальному процесі // Право України. – 2004. – № 8.

19. Письменний Д. П., Омельченко О. Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів: Навчальний посібник. – К., 2005.

20. Рожнова В. В. Переконання і примус як форми взаємопорозуміння та взаємодії державних органів з населенням під час розслідування кримінальних справ // Збірник наукових статей: "Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності". – Донецьк, 2000. – Вип. 2.

21. Саркисянц Г. П. Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в суде. – Ташкент, 1985.

22. Святоцький О. Д. Міхеєнко М. М. Адвокатура України. – К., 1997.

23. Стецовский Ю. И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника. – М., 1982.

24. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К., 2005.

25. Удалова Л. Д. Процесуальна самостійність слідчого: чи існує вона? // Тижневий ІАО. – К., 2000. – № 33 (229). – С. 31–32.

26. Удалова Л. Д. Подозреваемый в уголовном процессе: некоторые предложения по усовершенствованию уголовно-процессуального законодательства // Тижневий ІАО. – К., 2000. – № 5 (249). – С. 28–29.

27. Удалова Л. Д. Секретарь судебного заседания: некоторые предложения в проект УПК Украины // Тижневий ІАО "Проблеми політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин. – К., 2000. – № 8 (252). – С. 30.

28. Удалова Л. Д. Общественный защитник и общественный обвинитель: целесообразность существования этого института. Тижневий ІАО. – К., 2000. – № 24 (268). – С. 31–32.

29. Удалова Л. Д., Телешун С. О., Осика С. Г. Збірник статей щодо вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства. – К., 2000.

30. Удалова Л. Д. Кримінально-процесуальний кодекс України з огляду на права і свободи людини та громадянина(стаття) // Тижневий ІАО. – К., 2004. – № 24.

31. Удалова Л. Д. Деякі проблеми допиту обвинуваченого та підозрюваного у кримінальному судочинстві // Тижневий ІАО. – К., 2004. – № 36.

32. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: Автореф. дис... канд.. юрид. наук: 12.00.09, НАВСУ. – К., 2005.

33. Шумський П. В. Прокуратура України. – К., 1998.

ТЕМА 5

Докази і доказування у кримінальному процесі

5.1. Поняття та значення кримінально-процесуального доказування. Предмет і межі доказування.
5.2. Поняття доказів та їхніх джерел у кримінальному процесі. Види джерел доказів.

5.1. Поняття та значення кримінально-процесуального доказування. Предмет і межі доказування

У кожній кримінальній справі необхідно встановити всі суттєві для його вирішення обставини. Їхнє пізнання здійснюється за допомогою кримінально-процесуального доказування. Пізнати факти можливо різними засобами: логічним аналізом, науковим експериментом тощо. І хоча отримані при цьому результати можуть бути правильними, істинними, вони не будуть мати кримінально-процесуального значення доти, доки їх відповідність дійсності не буде доказана у встановленому законом порядку.

Отож, пізнання та доказування – це поняття не рівнозначні. Доказування відрізняється від пізнання тим, що воно регламентовано правом. Закон встановлює предмет, межі, форми, засоби та способи доказування. Процесуальне доказування можливе лише за допомогою доказів, належно отриманих та зі встановлених законом джерел. Обставини кримінальної справи повинні бути не тільки пізнані, але й зафіксовані у встановленому законом порядку.

Кримінально-процесуальне доказування відрізняється від логічного доказування: воно не зводиться тільки до логічних операцій, а складається, переважно, із практичної діяльності зі встановлення обставин вчиненого злочину. Особливістю встановлення істини у кримінальній справі є те, що злочин для суб'єкта доказування – подія минулого й тому доказування є відновленням обставин його вчинення за інформацією, яка залишилася у свідомості людей і на матеріальних об'єктах.

Доказування у кримінальному процесі – це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність органів слідства, прокурора, суду, особи, яка провадить дізнання, за участю інших суб'єктів процесу зі збирання, перевірки та оцінки доказів та їхніх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування.

Усі елементи доказової діяльності: збирання, перевірка та оцінка доказів нерозривно пов'язані між собою, трапляються на всіх стадіях процесу, в тих процесуальних формах, які відповідають завданням конкретної стадії та відповідно до встановленого провадження.

Доказування є пізнавальним процесом, якому притаманні єдність емоційного та раціонального, суб'єктивного й об'єктивного, безпосереднього та опосередкованого, що проявляється у всіх його взаємопов'язаних елементах.

Доказування в кримінальному процесі – це практична діяльність, яка чітко регламентована процесуальним законом.

З огляду на це, постає важливе питання про співвідношення доказування й оперативно-розшукової діяльності. Іноді стверджують, що оперативно-розшукова діяльність повинна розглядатися як складник етапів доказування, пов'язаних з виявленням доказів. Таке судження неправильне. Виявлення доказів непроцесуально, поза передбаченими законом процесуальними умовами, не припускається. Доказування наявне там, де розпочинається процесуальна діяльність, яка врегульована нормами КПК України, де виявлення предметів, документів, слідів злочину провадиться у встановленому законом порядку й закріплюється уповноваженими на це особами: слідчим, особою, яка провадить дізнання, прокурором і суддями. Зовсім не применшуючи значення оперативно-розшукової діяльності в розкритті злочину, виявленні та затриманні злочинця, потрібно зазначити, що подібну діяльність за жодних

умов не можна розглядати як складник доказування. За допомогою цієї діяльності можна виявити необхідні джерела інформації, але взяті з них певні відомості про факти можна використовувати тільки при проведенні слідчих і судових дій, згідно з процесуальним законом.

Доказування – це процесуальна діяльність органів слідства, прокуратури й суду, пов'язана з оперуванням доказами. Ця діяльність надзвичайно складна та передбачає низку етапів або елементів. Суб'єкти, які ведуть процес, повинні зібрати необхідні у справі докази, закріпити їх у порядку, передбаченому законом, перевірити їх, відповідно оцінити й дійти певних висновків у справі. Отже, підбиваючи підсумки, можна дійти висновку, що елементами процесу доказування як дослідження є збирання, перевірка та оцінка доказів та їхніх джерел.

Кримінально-процесуальне доказування регулюється нормами КПК України, які разом називаються ***доказовим правом***.

До системи норм доказового права належать:

1) норми г. 5 КПК України "Докази", які регулюють, зокрема, предмет доказування у кримінальній справі, поняття та оцінку доказів і їхніх процесуальних джерел;

2) норми-принципи кримінального процесу;

3) норми, які передбачають права й обов'язки суб'єктів кримінального процесу;

4) норми, що регулюють слідчі (судові) та інші процесуальні дії зі збирання й перевірки доказів;

5) норми, які встановлюють підстави, а також порядок прийняття та обґрунтування процесуальних рішень.

Доказове право вивчається ***теорією доказів*** як складником науки кримінального процесу, зокрема не тільки у його статиці, а й у динаміці історичного розвитку, в застосуванні на практиці як у нашій країні, так і за кордоном.

Теорія доказів поділяється на:

а) загальну частину (принципи доказового права, поняття доказів, їхні властивості й класифікація, предмет і межі доказування, сутність і структура доказування);

б) особливу частину (досліджує певні види доказів і специфіку їх процесуального формування).

Розглянемо тепер кожний з елементів доказування.

1. ***Збирання доказів і їхніх процесуальних джерел*** – це врегульована КПК України діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого,

прокурора, судді й суду із виявлення та фіксації у процесуальних документах і додатках до них матеріальних та ідеальних слідів злочину або іншої події як доказової інформації. Збираються докази, здебільшого, на стадії досудового розслідування, але й суд може, за власною ініціативою або за клопотанням учасників процесу, доповнювати матеріали досудового слідства чи дізнання, викликаючи нових свідків, призначаючи експертизу тощо.

Стаття 66 КПК України встановлює, що збирання доказів здійснюється через виклик осіб як свідків і як потерпілих для допиту, або як експертів для давання висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів та документів, що можуть встановити необхідні у справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій, вимагати від банків інформацію, яка містить банківську таємницю стосовно юридичних і фізичних осіб у порядку та обсязі, встановлених Законом України "Про банки і банківську діяльність". Виконання цих вимог є обов'язковим для всіх громадян, підприємств, установ та організацій.

Докази можуть подаватися підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їхніми представниками, а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами й організаціями.

Розрізняються способи збирання доказів та їх процесуальних джерел:

– проведення слідчих дій;
– призначення ревізій, перевірок, досліджень;
– витребування необхідних даних і документів;
– прийняття предметів та документів;
– фіксація фактичних даних під час проведення оперативно-розшукових заходів.

2. ***Перевірка доказів.*** Усі зібрані докази у справі підпадають під всебічну і об'єктивну перевірку особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором і судом. Докази перевіряються за допомогою аналізу, зіставлення з іншими доказами та їхніми джерелами, проведення повторних або нових слідчих і судових дій. Так, при аналізі показань свідка з'ясовується, чи правильно він сприйняв описувану ним подію, чи немає суперечностей у його показаннях. Одночасно ці показання зіставляються, наприклад, з показаннями обвинуваченого і, у разі виявлення суперечностей між ними,

слідчий для усунення цього може поставити їм додаткові запитання або провести очну ставку.

Перевірка доказів провадиться для з'ясування питання про їхню якість. Водночас варто зважати на те, що перевірка доказів тісно пов'язана з їхнім виявленням та закріпленням і, щодо суті, всі ці елементи доказування пов'язані один з одним.

Перевірка доказів і їхніх процесуальних джерел передує їх оціненню і є необхідною передумовою останньої. Головна відмінність перевірки та оцінки полягає в тому, що перша здійснюється як за допомогою практичних дій, так і логічним шляхом, за допомогою лише розумової діяльності, друга ж – винятково розумовою діяльністю.

3. ***Оцінка доказів***. Оцінити докази – це з'ясувати їхню переконливість, силу та придатність бути підставою для висновків у справі.

Оцінка доказів означає, що суд, прокурор, слідчий та особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин в їх сукупності, керуючись законом.

Внутрішнє переконання – це впевненість судді, прокурора, слідчого й особи, яка провадить дізнання в тому, що вони правильно оцінили всі наявні у справі засоби доказування та всі встановлені у справі факти, що правильним є отриманий висновок з усіх питань, які виникли у кримінальній справі, що розслідується і розглядається.

У процесі оцінки доказів суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, повинні керуватися законом. Це означає, що як власне оцінка, так і збирання та перевірка доказів повинні відбуватися в порядку й умовах, передбачених процесуальним законом.

Внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді – це не тільки метод оцінки ними доказів, але й результат цієї оцінки, її підсумок.

Критерії оцінки доказів та їхніх процесуальних джерел:

1) ***належність доказів*** визначається їхньою придатністю для встановлення наявності чи відсутності обставин, які належать до предмета доказування у кримінальній справі, конкретизованого кримінальним законом, а також інших обставин, які є у цій справі допоміжними або супутніми щодо предмета доказування;

2) ***достовірність доказів*** означає, що вони правильно, адекватно відображають матеріальні й нематеріальні сліди;

3) ***допустимість доказів*** визначається законністю джерела, умов і способів їхнього одержання;

4) ***достатніми вважаються докази***, коли сукупно дають можливість встановити всі передбачені законом обставини справи на тому рівні знання про них, який необхідний для прийняття правильного рішення при провадженні у кримінальній справі.

Предмет доказування – це коло обставин, що підлягають дослідженню і встановленню у конкретній кримінальній справі з метою її правильного вирішення.

На практиці припускаються двох типів помилок у визначенні предмета доказування. Перша помилка, яка полягає в тому, що не досліджуються суттєві для справи обставини, призводить до того, що вони залишаються поза колом зору органів розслідування й суду, тому справа вирішується неправильно. Нез'ясування суттєвих обставин справи може спричинити те, що висновки органів досудового розслідування будуть базуватися не на доказах, а на припущеннях, це, своєю чергою, призведе до помилкових рішень. Прогалини в дослідженні суттєвих обставин кримінальної справи призводять до повноти досудового розслідування чи судового слідства, до судових помилок. Закон передбачає, як одну з підстав до скасування чи зміни вироку, – односторонність чи неповноту дізнання та досудового слідства.

Друга помилка в з'ясуванні предмета доказування полягає в надмірному збільшенні обставин, які досліджуються у справі. Це призводить до уповільнення досудового та судового слідства, захаращування справи зайвими, не суттєвими для неї матеріалами.

В основі з'ясування предмета доказування у кожній кримінальній справі покладені норми матеріального кримінального закону та конкретні обставини справи.

Стаття 64 КПК України встановлює, що при провадженні кримінальної справи доказуванню підлягають:

- подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);
- винність обвинуваченого у вчиненні злочину й мотиви

• обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, які характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують відповідальність;

• характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння;

• причини й умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України).

Деякі особливості має предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх (ст. 433 КПК України), у справах про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 417 КПК України) та у справах про протокольну форму досудової підготовки матеріалів (ст. 426 КПК України).

Підлягають встановленню обставини, які дають змогу кваліфікувати обвинувачення за відповідною статтею КК України, відмежувати його від суміжних складів злочину, коли таке розмежування здійснюється за ознаками об'єктивної сторони, складу чи об'єкту злочинного посягання.

Винність обвинуваченого у вчиненні злочину та мотиви злочину

Потрібно встановити, чи вчинив обвинувачений діяння, яке вмінюється йому у вину; прізвище обвинуваченого, його ім'я та по батькові, рік та місце народження, національність, освіта та інші дані про нього, які дадуть можливість беззаперечно завірити його особу.

Коли вже доказаний факт вчинення діяння конкретною особою, то необхідно з'ясувати, діяла вона при цьому умисно або необережно, яка форма умислу та необережності була.

Важливе кримінально-процесуальне значення мають мотиви й мета злочину. Тому їхня наявність, конкретний зміст і направленість повинні бути неодмінно доказані.

У разі, коли за обставинами справи виникають сумніви в психічному стані обвинуваченого, у його здатності усвідомлювати власні дії та керувати ними, підлягає доказуванню його осудність.

До предмета доказування можуть входити обставини, які мають значення для вирішення справи; обставини, що належать до особи обвинуваченого, приміром, факт досягання обвинуваченим віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності (16 років, а за деякими злочинами – 14 років); факт, що обвинувачений є посадовою особою тощо.

Обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, які характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують відповідальність

Статті 66, 67 КК України передбачають низку обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність обвинуваченого. Одні з них характеризують особливості злочину (його об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону злочину), інші – наслідки злочину. Всі вони мають суттєве значення для правильного вирішення справи, для визначення ступеня й характеру відповідальності. Тому вони обов'язково підлягають доказуванню.

Не менш суттєвими для справи є обставини, які характеризують особу обвинуваченого. Вони можуть збігатися з обставинами, передбаченими статтями 66, 67 КК України. Та, здебільшого, до них може бути належне більш широке коло обставин, котрі сукупно характеризують обвинуваченого як особистість (його поведінка в побуті, у колективі; ставлення до роботи, наявність у нього нагород, почесних звань, стягнень тощо).

Характер та розмір шкоди, завданої злочином, і розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння ***можуть впливати на кваліфікацію злочину або на міру покарання***. За таких обставин вони підлягають встановленню одночасно з іншими кваліфікуючими обставинами або обставинами, які впливають на ступінь і характер відповідальності винного. Іноді ці обставини набувають самостійного значення, оскільки їхнє встановлення може слугувати основою для відшкодування шкоди, заподіяної злочином. Відповідно до зазначеного вони складають самостійний елемент предметів доказування.

Причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, часто можуть вплинути на ступінь та характер відповідальності, ***мають суттєве значення для правильного вирішення справи й підлягають доказуванню у звичайному порядку***. Їхнє встановлення може зумовити скасування вироку й направлення справи на додаткове розслідування. Їхнє виявлення може бути необхідним також для проведення профілактичних заходів та мір боротьби зі злочинністю.

Межа доказування – це необхідна й достатня сукупність доказів, зібраних у справі, що забезпечує її правильне вирішення.

Під ***межами доказування у кримінальному процесі*** розуміють такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне

та достовірне встановлення всіх обставин, що належать до предмета доказування.

Правильно встановити межу доказування означає:

– забезпечити з необхідною повнотою з'ясування обставин, що належать до предмета доказування;

– використовувати для цієї мети тільки допустимі докази і тільки в обсязі, необхідному для достовірних висновків у справі.

Межі доказування обумовлені:

– особливостями вчинення і приховування злочинів;

– особливостями процесу доказування у конкретній кримінальній справі;

– іншими обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру.

5.2. Поняття доказів та їхніх джерел у кримінальному процесі. Види джерел доказів

Доказ – це логічна операція обґрунтування істинності якого-небудь судження за допомогою інших істинних і пов'язаних з ним суджень.

Доказ складається з трьох елементів:

1) тези (судження, істинність якого обґрунтовують у процесі аргументації);

2) аргументів (доводів або підстав доказу – це вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовують тезу);

3) демонстрації (це логічний зв'язок між аргументом і тезою).

Доказами у кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Ці дані встановлюються:

- показаннями свідка;
- показаннями обвинуваченого;
- показаннями потерпілого;
- показаннями підозрюваного;

- висновком експерта;
- речовими доказами;
- протоколами слідчих і судових дій;
- протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів;
- іншими документами (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Згідно з наведеною нормою закону зрозуміло, що важливим елементом доказів є фактичні дані, тобто інформація про обставини вчиненого злочину, який був наявний до провадження у кримінальній справі.

На жаль, закон не розкриває поняття "фактичні дані", а в теорії кримінального процесу щодо цього питання немає єдиної думки. Одні дослідники вважають, що це тільки дані про факти минулого, другі вважають ними лише факти, треті – як дані про факти, так і встановлені факти.

Факти – це об'єктивна реальність, яка існує незалежно від людини. Для того, щоб пізнати факт, необхідно сприйняти його безпосередньо або отримати про нього інформацію, але, як ми вже зазначали, злочин – це подія минулого, яка у момент доказування вже не існує. Якщо ж слідчий або суддя власне сприймали подію, що розслідується або розглядається в суді, то вони стають свідками й їхня участь у процесі як суб'єктів доказування є неможливою. Вони можуть безпосередньо сприймати лише ту інформацію про злочин, що збереглася у свідомості інших людей або на матеріальних об'єктах.

Отож, обставини, які мають значення для справи, пізнаються не за допомогою фактів реальної дійсності, а тільки відомостей про них.

Особливістю кримінально-процесуальних доказів є єдність відомостей про факти та їхні джерела: доказове значення можуть мати лише ті відомості, які отримані з перерахованих у законі джерел.

Фактичні дані повинні бути одержані тільки з процесуальних джерел, вичерпний перелік яких наведений нами раніше і, відповідно, закріплений в законі (ч. 2. ст. 65 КПК України). Ці джерела можуть бути усними (показання свідка, показання потерпілого), письмовими (висновок експерта, протоколи слідчих і судових дій) або ж речовими. Їх називають ще процесуальною формою, засобом передачі та зберігання фактичних даних.

Поняття доказів має два значення:

по-перше, докази – це ті факти, на підставі яких встановлюється злочин чи його відсутність, винність чи невинуватість певної

особи у його вчиненні, а також інші обставини справи, від яких залежить ступінь відповідальності цієї особи;

по-друге, доказами є передбачені законом джерела, з яких слідство і суд отримують відомості про факти, що мають значення для справи й за допомогою яких факти встановлюються.

Ці факти, що є доказами у справі, встановлюються через певні відомості про них.

Так, підчистка і підробка в документах з'ясовується висновком криміналістичної експертизи, спосіб життя обвинуваченого не на зароблені кошти – показаннями свідків та ін. Це передбачені законом як докази джерела відомостей про факти.

Доказ є єдністю фактичних даних (знання про предмет доказування чи інші обставини, що важливі для справи) та законного джерела фактичних даних (усного, письмового чи речового), отриманого та процесуально оформленого в матеріалах справи у встановленому законом порядку.

Ці дані набувають доказового значення при дотриманні таких умов:

1) вони повинні належати до справи, мати значення для неї з огляду на встановлення або спростовування обставин, які підлягають доказуванню з метою правильного вирішення справи;

2) щоб ці фактичні дані проявлялися і закріплювалися тільки в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом.

Сутність цих вимог полягає в тому, щоб докази у кримінальній справі були зібрані уповноваженими на те посадовими особами чи органами держави (органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом), щоб ці особи й органи діяли в межах наданих ним законом повноважень, з дотриманням встановлених кримінально-процесуальним законом способів, порядку і форм. Якщо, скажімо, йдеться про показання свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного, то доказами вони можуть бути лише за умови отримання їх під час допиту, який повинен бути проведений відповідно до передбаченого кримінально-процесуального законодавства. Ті ж відомості, які зібрані без дотримання встановленого процесуального порядку (наприклад, під час бесіди з відповідними особами й отриманні від них пояснень при адміністративному розслідуванні), не будуть слугувати доказами у кримінальній справі.

У кримінальному процесі ***докази класифікують за такими критеріями***:

1) *за належністю доказів до обставини, яка підлягає доказуванню,* вони поділяються на:

– *прямі,* тобто ті, які безпосередньо вказують на цю обставину або ж на її відсутність, встановлюють або заперечують наявність події злочину й вчинення його обвинуваченим (для прикладу, показання свідка, який бачив як обвинувачений зірвав капелюх з голови потерпілого);

– *непрямі (побічні)*, тобто ті, котрі дають змогу встановити ті чи ті проміжні факти, на підставі яких визначаються різні елементи головного факту (наприклад, показання свідка, що бачив у обвинуваченого речі, викрадені у потерпілого);

2) *щодо обвинувачення, яке становить предмет розслідування і розгляд у певній справі,* докази поділяються на:

– *обвинувальні*, тобто такі, які обгрунтовують, підтверджують обвинувачення, встановлюють наявність злочину і вчинення його обвинуваченим, а також обставини, що обтяжують його відповідальність;

– *виправдовувальні* – це такі, котрі спростовують або пом'якшують відповідальність обвинуваченого;

3) *за джерелом одержання відомостей про факти, за характером формування джерел доказів,* докази поділяються на:

– *первісні,* тобто докази, отримані з першоджерел (скажімо, показання свідка-очевидця);

– *похідні* – це такі, які не є першоджерелами, а нібито отримані з "других рук" (наприклад, відбитки слідів з місця події злочину);

4) *за способом формування* докази поділяються на:

– *особисті,* тобто такі, що походять від людей (для прикладу, показання свідка, потерпілого та ін.);

– *речові* – це такі, які є об'єктами злочинних дій (знаряддя злочину, предмети, які зберегли на собі сліди злочину).

Характеристика джерел доказів

Показання свідків (статті 68–71 КПК України)

Показання свідків – це усне повідомлення особи про обставини, які мають значення для кримінальної справи, про які їй стало відомо під час безпосереднього спостерігання злочину, зі слів

інших осіб або документів і які надані слідчому чи суду відповідно до кримінально-процесуального закону.

Показання свідка є найпоширенішим джерелом доказів.

Як свідок може бути викликана будь-яка особа, про яку наявні дані, що їй відомі обставини, які належать до справи (ч. 1 ст. 68 КПК України).

Свідок може бути допитаний про обставини, які підпадають під встановлення у певній справі, зокрема й про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його відносини з ними.

Свідок, зазвичай, особа, яка не зацікавлена в результатах справи, але під час перевірки та оцінки його показань потрібно взяти до уваги обставини, що можуть вплинути на їхню достовірність:

- умови формування показань;
- особливості особистості свідка;
- його відношення до справи та до учасників процесу.

У показаннях сумлінних свідків можуть бути помилки, на них могли вплинути умови сприйняття фактів, про які даються показання (приміром, дощ, погане освітлення, давність сприйняття події злочину та ін.), а також суб'єктивні фактори – це поганий слух або зір тощо.

Окрім цього, свідок, незважаючи на те, що він попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України, може давати неправдиві показання з огляду на різні причини, скажімо, це можуть бути його особиста зацікавленість у засудженні певної особи, бажання приховати власні незаконні дії, які сприяли вчиненню злочину та ін.

Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані (ч. 3 ст. 68 КПК України).

Ми не будемо розглядати права та обов'язки свідка, перелік осіб, котрі не можуть бути допитані як свідки, позаяк про це вже йшлося у темі "Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності".

Оцінка показань свідка здійснюється згідно з загальними вимогами, передбаченими ст. 67 КПК України, з урахуванням особливостей, які притаманні певному виду доказів.

Кримінально-процесуальний кодекс не визначає вікових меж для допиту осіб як свідків. Свідками можуть бути й малолітні.

З якого віку допустимо допитувати дитину як свідка, залежить від його індивідуальних властивостей, від його розвитку, від характеру тих обставин, для з'ясування яких допитується свідок тощо.

При допиті малолітніх свідків та при оцінці їхніх показань потрібно взяти до уваги особливості цих показань. Під час оцінки і перевірки показань малолітніх свідків завжди необхідно з'ясовувати і зважати на елемент фантазії у розкритті фактів та можливість навіювання того, чого не було, від осіб, які зацікавлені у справі (зокрема, батьків дитини). Без цього неможливо правильно оцінити показання малолітнього свідка.

Водночас малолітні свідки бувають дуже спостережливими, вони навіть помічають дрібницю, на котру дорослий не звернув би уваги.

Отож, показання малолітніх свідків інколи мають велике значення для правильного вирішення справи, але до них потрібно критично ставитися. Неповнолітній свідок (до 16 років) не несе кримінальної відповідальності за дачу неправдивих показань, і це також потрібно брати до уваги при оцінці його показань.

Допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, а на розсуд слідчого – віком до 16 років, проводиться за правилами ст. 167 КПК України в присутності педагога, а за необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього (ч. 1 ст. 168 КПК України).

Показання потерпілого (ст. 72 КПК України)

Показання потерпілого – усне повідомлення особи, що зроблене під час допиту та зафіксоване у встановленому законом порядку, про обставини злочину, котрим їй заподіяна моральна, фізична або майнова шкода. За своєю процесуальною природою, предметом, особливостями формування та оцінки показань потерпілого, вони є близькі до показань свідка. Відповідно до цього, допит потерпілого здійснюється у такому ж порядку, що й допит свідка.

Потерпілий, як і свідок, зобов'язаний давати правдиві показання і несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

Потерпілий може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню у цій справі, зокрема про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його відносини

з ними. Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме (ч. 2 ст. 72 КПК України).

Показання потерпілого оцінюються на таких же підставах, що й показання свідків. При цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд щоразу повинні брати до уваги, що потерпілому завдано певної шкоди і він, зважаючи на це, може бути зацікавлений у результатах справи й не досить об'єктивний при повідомленні відомостей, які стосуються цієї справи. Крім цього, варто взяти до уваги, що з моменту закінчення досудового слідства потерпілому, на відміну від свідка, стають відомі всі матеріали справи.

Показання обвинуваченого (ст. 74 КПК України)

Показання обвинуваченого – це усне повідомлення особи, притягненої до кримінальної відповідальності, про обставини, які мають значення для справи, зроблене під час допиту та зафіксоване у встановленому законом порядку.

На відміну від свідка, котрий зобов'язаний давати показання, обвинувачений має право, але не зобов'язаний, давати показання і його за жодних умов не можна примушувати до цього (ч. 3 ст. 22 КПК України). Обвинуваченого не можна притягнути до кримінальної відповідальності ні за відмову від показань, ні за неправдиві показання. Тому, якщо навіть буде встановлено явну неправдивість показань обвинуваченого, він за це кримінальної відповідальності нести не може.

Даючи показання, обвинувачений або повідомляє, що насправді вчинив певний злочин, або, навпаки, стверджує, що участі у ньому не брав і до цього злочину непричетний. Згідно з цим розрізняють два основні види показань обвинуваченого – це визнання вини та заперечення вини.

Показання обвинуваченого не завжди містять тільки визнання чи лише заперечення вини. На практиці часто трапляються випадки, коли обвинувачений визнає пред'явлене йому – обвинувачення правильним в одній його частині й неправильним в іншій. Наприклад, особа, яку обвинувачують в умисному вбивстві, визнає себе винною в заподіянні смерті потерпілому, але стверджує, що вона вчинила це через необережність. У цьому разі показання обвинуваченого в одній своїй частині містять визнання, а в іншій – заперечення вини. Іноді такі показання називають частковим визнанням обвинуваченим власної вини.

Різновидом показань обвинуваченого є обмова, самообмова та алібі.

Обмова – це такі показання обвинуваченого, в котрих він викриває (правдиво або неправдиво) інших осіб у вчиненні інкримінованого йому іншого злочину.

Щодо обмови діє положення: одна обмова, не підтверджена іншими об'єктивними доказами, не може слугувати підставою для обвинувачення.

Самообмовою є такі показання обвинуваченого, в яких він зізнається у вчиненні злочину, якого насправді не вчиняв, у більш тяжкому злочині, ніж учинив насправді, або ж бере на себе всю вину за вчинений злочин, хоча у дійсності він є груповим.

Алібі – це твердження обвинуваченого про те, що він не міг бути виконавцем інкримінованого злочину, оскільки в момент його вчинення перебував в іншому місці.

Оцінка показань обвинуваченого відбувається на загальних підставах. Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд, керуючись законом та правосвідомістю, оцінюють кожне показання обвинуваченого за власним внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи сукупно (ст. 67 КПК України).

Особливість показань обвинуваченого як засобу доказування полягає у тому, що воно походить від особи, безпосередньо заінтересованої в результатах справи. Тому кожне показання обвинуваченого має бути уважно розглянуте й глибоко проаналізоване за допомогою ретельного зіставлення його з усіма обставинами справи і доказами, що є у справі. Це однаково стосується як тих показань, у яких обвинувачений заперечує свою вину, так і тих, де він визнає себе винним у вчиненні злочину.

Показання підозрюваного (ст. 73 КПК України)

Показання підозрюваного – це усне повідомлення особи, яка у встановленому законом порядку була затримана органом дізнання або слідчим, а також особи, щодо якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Показання підозрюваного мають багато спільного з показаннями обвинуваченого:

1) це особисті докази;

2) усні показання;

3) процесуальні гарантії достовірності показань підозрюваного ті ж, що й для показань обвинуваченого;

4) показання підозрюваного є не тільки джерелом доказів, але й засобом захисту його законних інтересів.

Показання підозрюваного відрізняються від показань обвинуваченого за суб'єктом, предметом та значенням показань. Оцінка показань підозрюваного провадиться відповідно до вимог ст. 67 КПК України, беручи до уваги особливості, які належать до цього виду доказів.

Висновок експерта (статті 75–77 КПК України)

Висновок експерта – це письмові відповіді особи, яка має необхідні спеціальні знання з галузі науки, техніки, мистецтва тощо, на запитання, поставлені їй органом досудового розслідування, прокурором чи судом при призначенні експертизи.

Згідно із законом, експертиза призначається у разі, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання (ч. 1 ст. 75 КПК України).

Експертом може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для давання висновку з досліджуваних запитань. Запитання, які ставляться експертові, і його висновок не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

У деяких випадках проведення експертизи є обов'язковим (ст. 76 КПК України):

– для встановлення причин смерті;

– для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;

– для визначення психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів стосовно його осудності;

– для встановлення статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України;

– для встановлення віку підозрюваного чи обвинуваченого, якщо це має значення для розв'язання питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів та неможливо їх одержати.

Експертизу провадить експерт, зазвичай, одноосібно, дає висновок від свого імені й несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дадуть загальний висновок. Коли експерти

не дійшли згоди, то кожний з них складає власний висновок окремо.

Експертиза, яка провадиться декількома експертами однієї спеціальності, називається ***комісійною***.

Експертиза, у провадженні якої беруть участь декілька експертів різних спеціальностей, називається ***комплексною***. При провадженні комплексної експертизи кожний експерт проводить дослідження в межах своєї компетенції. За результатами дослідження складається спільний висновок. У разі виникнення розбіжностей між експертами, висновок оформлюється за правилами комісійної експертизи.

Відповідно до ст. 77 КПК України, експерти мають певні права та обов'язки.

Особа, котра призначена експертом, зобов'язана з'являтися за викликом і давати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання, експерт несе відповідальність згідно із ч. 2 ст. 185^3 або ст. 185^4 КУпАП, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків – відповідно до статей 384, 385 КК України.

Права експерта:

– ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються експертизи;

– порушувати клопотання про представлення нових матеріалів, необхідних для давання висновку;

– з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і ставити особам, що допитуються, запитання, які стосуються експертизи;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Оцінка висновку експерта провадиться згідно з вимогами ст. 67 КПК України.

Відповідно до закону, висновок експерта не є обов'язковим для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й суду (ч. 4 ст. 75 КПК України), але непогодження з ним повинно бути вмотивованим у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви щодо правильності, може бути призначена ***повторна***

експертиза, котра доручається іншому експертові чи іншим експертам.

Якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена ***додаткова експертиза***, яка доручається тому або тому експертові.

Речові докази (статті 78–81 КПК України)

Речовими доказами є предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій: гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину й виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності.

Не є речовими доказами зразки для порівняльного експертного дослідження, оскільки вони пов'язані не з розслідуваною подією, а з фактом розслідування, відіграють допоміжну роль при експертному дослідженні й є незамінними, на відміну від речових доказів.

Предмети, які можуть бути речовими доказами, виявляють при огляді місця події, обшуку, виїмці та провадженні деяких інших слідчих дій. Їх можуть також принести до слідчих, органів дізнання, прокурора чи суду підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та інші учасники процесу, будь-які громадяни.

Речові докази повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, докладно описані в протоколі огляду і приєднані до справи постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду.

Речові докази зберігаються разом зі справою, за винятком громіздких предметів, що містяться в органах дізнання, досудового слідства і в суді або передаються для зберігання відповідному підприємству, установі чи організації.

У деяких випадках речові докази можуть бути, до вирішення справи в суді, повернені їхнім господарям, якщо це можливо без шкоди для успішного провадження в справі.

Речові докази, які можуть швидко зіпсуватися й котрі не можуть бути повернені господареві, негайно здають відповідним державним або кооперативним організаціям для реалізації. Коли потім виникне необхідність у поверненні речових доказів, організації, які їх одержали, повертають, натомість, такі ж речі або сплачують

їхню вартість за державними цінами, що існують на момент повернення.

Оцінка речового доказу полягає у тому, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд встановлюють силу, значення та переконливість тих відомостей, які здобуті за допомогою огляду й дослідження цього предмета. Якщо речовий доказ підпадав під експертизу, то його оцінка, фактично, збігається з оцінкою висновку експерта.

Речові докази зберігаються до набрання вироком законної сили або до закінчення строку оскарження постанови чи ухвали про закриття справи (ч. 1 ст. 80 КПК України).

Відповідно до ст. 81 КПК України, питання про речові докази вирішується вироком, ухвалою чи постановою суду або постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи, при цьому:

а) знаряддя злочину, що належать обвинуваченому, конфіскуються;

б) речі, вилучені з обігу, передаються відповідним установам або знищуються;

в) речі, які не мають жодної цінності і не можуть бути використані, знищуються. У разі, коли заінтересовані особи просять про повернення речей, вони можуть бути передані їм;

г) гроші, цінності та інші речі, здобуті злочинним шляхом, передаються в доход держави;

ґ) гроші, цінності й інші речі, які були об'єктом злочинних дій, повертаються їхнім законним господарям, а якщо їх не встановлено, то ці гроші, цінності та речі переходять у власність держави.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується в порядку цивільного судочинства (ст. 81 КПК України).

Протоколи слідчих і судових дій (ст. 82 КПК України)

Протоколи слідчих і судових дій є джерелом доказів при дотриманні ***двох умов***:

1) якщо вони складені й оформлені згідно з КПК України;

2) якщо в них підтверджуються обставини і факти, що мають значення для вирішення справи (ст. 82 КПК України).

Протокол – це документ про проведення слідчих і судових дій, про їхній зміст та наслідки (п. 20 ст. 32 КПК України).

Цей вид джерел доказів містить відомості про факти, які безпосередньо виявлені та спостерігалися суб'єктом доказування під час проведення слідчих і судових дій, наприклад, при огляді, освідуванні, виїмці, обшукові тощо.

Джерелом доказів є всі протоколи слідчих дій, окрім допитів свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, очних ставок, отже протоколи допитів і очних ставок є лише засобом фіксації показань цих осіб. Саме показання є джерелом доказів.

Стосовно протоколів судових дій, то мають на увазі протоколи судового засідання суду першої інстанції та апеляційного суду.

Перевірка й оцінка протоколів слідчих і судових дій, попри те, що вони складені посадовими особами, здійснюється на тих же підставах, що й усі інші види джерел доказів, оскільки в них можуть міститися перекручування, помилки та неточності.

Протокол слідчої дії зачитується усім особам, котрі брали участь у проведенні слідчої дії, при цьому їм роз'яснюється їхнє право робити зауваження. Зазначені особи можуть ознайомитися з протоколом особисто.

Вставки й виправлення повинні бути внесені до протоколу перед підписами.

Протокол підписують: особа, яка провадила слідчу дію, поняті, якщо вони були присутні, та інші особи, котрі були або брали участь у проведенні цієї дії.

До протоколу можуть додаватися фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомок, відеозапису; плани, схеми, зліпки та інші матеріали, що пояснюють його зміст.

Коли особа, що брала участь у проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається в протоколі й затверджується підписом особи, котра провадила слідчу дію.

Документи як джерела доказів (ст. 83 КПК України)

Документи є джерелом доказів, якщо в них викладені або засвідчені обставини, які мають значення для кримінальної справи.

Щоб мати доказове значення, *документ повинен відповідати таким ознакам*:

1) відомості, наявні в документі, повинні мати значення для справи;

2) зміст офіційного документа, який складається посадовою особою, державним органом, установою, повинен відповідати їхній компетенції та мати необхідні реквізити (дату та місце складання, прізвище посадової особи, штамп, печатку та підпис);

3) документ, який надходить від громадянина, повинен містити відомості про нього і про джерело його обізнаності;

4) повинно бути відомо, як документ з'явився у справі;

5) повинен бути дотриманий процесуальний порядок витребування та вилучення документа.

Документи як джерело доказів можуть бути:

- *офіційними* (довідки, характеристики, акти ревізії тощо), тобто повинні мати всі необхідні атрибути (дату, підписи, печатку);
- *неофіційними, особистими* (листи, телеграми, записки та ін.).

У разі, коли документи були, для прикладу, знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину, були об'єктом злочинних дій, є продуктом злочинної діяльності, тоді вони – речові докази.

Під час оцінки завірених документів звертається увага на їхнє походження, наявність у посадових осіб або державних органів, організацій права на видання відповідних документів, відповідність форми і змісту документа встановленим правилам.

Завірені документи можуть надходити від громадян, якщо вони відповідають визначеним умовам складання і правильності їхнього змісту (договори, розписки, заповіти тощо).

Викладені документи можуть видаватися державними органами, організаціями і є офіційними (характеристики, протоколи зборів організацій та ін.).

Документи цієї групи можуть надходити від громадян (листи, заяви, пояснення, в яких повідомляються відомості про обставини, які мають значення для справи).

Ці документи виникають поза кримінально-процесуальними правилами, що створюють певні гарантії отримання достовірних відомостей. Тому громадяни, від котрих надходять ті чи ті документи, підлягають допиту з приводу обставин, повідомлених ними в документах.

Документи-докази зберігаються в матеріалах справи. Документи-речові докази підлягають огляду і приєднуються до справи постановою або рішенням суду.

Оцінка допустимості інших документів припускає перевірку наявності оригіналу й реквізитів офіційних і особистих документів. Встановлення достовірності документа здійснюється за допомогою аналізу змісту документа та порівняння його з іншими доказами.

Протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів (ст. 82 КПК України)

При характеристиці цього джерела доказів варто звернути увагу на те, що:

– у чинному законодавстві про оперативно-розшукову діяльність відсутня окрема норма, яка б встановлювала вичерпний перелік оперативно-розшукових заходів з розкриттям їхнього змісту та порядку їх проведення. Оперативно-розшукові заходи лише загалом зазначені в ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", яка встановлює права підрозділів, що їх здійснюють. Вичерпний перелік цих заходів, їхній зміст і порядок регламентовані у відомчих нормативно-правових актах;

– відповідно до ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", одні оперативно-розшукові заходи провадяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного підрозділу (приміром, проникнення до житла чи іншого володіння особи; зняття інформації з каналів зв'язку тощо), а інші – за рішенням керівника оперативно-розшукового органу (скажімо, контрольна та оперативна закупівля й постачання товарів, предметів і речовин, зокрема й заборонених, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування протиправних діянь та ін.);

– відмінністю протоколу оперативно-розшукового заходу, про який ідеться в ч. 2 ст. 65 КПК України, від зведення, довідки, рапорту є не лише визначення його як самостійного виду джерела фактичних даних у кримінальному процесі, а й те, що такий протокол за змістом повинен відрізнятися від зазначених оперативно-розшукових документів;

– КПК України та законодавство про оперативно-розшукову діяльність не містять спеціальних норм, які б встановлювали вимоги до протоколів з відповідними додатками до них, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, і порядок їх складання та допущення до кримінального процесу. Зважаючи на загальні вимоги, які висуваються до доказів у кримінальному процесі, протоколи оперативно-розшукових заходів повинні відповідати таким же вимогам, що й протоколи слідчих дій, за винятком того, що під час оперативно-розшукових заходів не беруть участь поняті;

– згідно зі ст. 68 КПК України, органами досудового слідства, прокурором, судом можуть бути допитані, як свідки, всі особи, які провадили оперативно-розшукові заходи, складали й підписували протокол, і щодо котрих є дані, що їм відомі обставини, які мають стосунок до справи, а також витребувані технічні засоби, пристрої, за допомогою яких фіксувалися ці фактичні дані;

– з метою нерозголошення відомостей про осіб, що провадили оперативно-розшукові заходи та брали в них участь, до зазначених осіб варто застосовувати ті ж засоби захисту, що й до осіб, які підпадають під захист у кримінальному процесі (ст. 52[3] КПК України)[3].

Контрольні запитання

1. Які види джерел доказів передбачає закон?
2. Хто може бути свідком у кримінальній справі?
3. У чому полягає сутність імунітету свідка?
4. Хто може бути експертом?
5. У яких випадках обов'язково призначається експертиза?
6. Які специфічні ознаки речового доказу?
7. Які види документів передбачає закон?

Рекомендована література

1. Бедняков Д. Н. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991.

2. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К., 1994.

3. Баштега Р. Охорона таємниці сповіді у кримінальному судочинстві // Право України. – 2004. – № 6.

4. Білоусов О. І., Земляна Т. Б., Смітієнко З. Д. Теорія і практика оцінки доказів у кримінальному судочинстві. – Кіровоград, 1997.

[3] Кримінально-процесуальне право України. Загальна частина /Азаров Ю. І., Заїка С. О., Терещук О. В., Штанько О. Ф. – К., 2003.

5. Доля Е. А. Доказывание и оперативная работа по уголовным делам // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. – М., 1990. – С. 128–130.

6. Експертиза в судовій практиці. – К., 1993.

7. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе. – Волгоград, 1988.

8. Кац Ц. М. Проблемы доказывания в суде первой инстанции. (Цели доказывания). – Саратов, 1978.

9. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. – М., 1995.

10. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. Навчальний посібник. – К., 2003.

11. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі. – К., 2006.

12. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. – К., 1990.

13. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юрид наук 12.00.09. – К., 2003.

14. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю. М. Грошевого. – Х., 2000.

15. Кримінально-процесуальне право України. Загальна частина / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Терещук О. В., Штанько О. Ф. – К., 2003.

16. Курочка М. Легалізація оперативно-розшукової діяльності у доказуванні // Право України. – 1999. – № 10. – С. 34–36, 53.

17. Ляш А. А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса. – К., 1991.

18. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій; Навч. посіб. – К., 2005.

19. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К., 1984.

20. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. – Львів, 1978.

21. Попелюшко В. О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: Монографія. – К., 2005.

22. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. – М., 1977.

23. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. – К., 1990.

24. Стахівський С. М. Гарантії достовірності показань свідка. Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства // Міжвуз. зб. наук. пр. – К., 1993. – С. 149–154.

25. Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: Навчальний посібник. – К., 2001.

26. Савонюк Р. Ю. Доказування в досудовому слідстві: Навчальний посібник. – Сімферополь, 2003.

27. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. – К., 2005.

28. Стахівський С. М., Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. – К., 2006.

29. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973.

30. Тертишник В. М., Слинько С. В. Теория доказательств. – Х., 1998.

31. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України: Підручник. Загальна частина. – К., 2005.

32. Удалова Л. Д. Кримінально-процесуальний кодекс України з огляду на права і свободи людини та громадянина // Тижневий ІАО. – 2004. – № 24.

33. Шейфер С. А. Собирание доказательств в советском уголовном процессе. – Саратов, 1986.

34. Шепитько В. Ю. Довідник слідчого. – 2-е вид. перероб. та доп. – К., 2003.

35. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.09. – К., 2005.

ТЕМА 6

Цивільний позов у кримінальному процесі

6.1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі. 6.2. Підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальній справі. 6.3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову.

6.1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі

Завдання кримінального процесу полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила злочин, але й в усуненні наслідків злочину, зокрема пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, що потерпіли від вчинення злочину. Одним із засобів, що спрямовані на усунення злочинних наслідків у вигляді майнової шкоди, є ***цивільний позов***.

Відповідно до вимог цивільного права, шкода, заподіяна внаслідок порушення правовідносин, підпадає під відшкодування повністю.

Окрім цивільно-правового обов'язку здійснення відшкодування заподіяної злочином шкоди, правові системи багатьох країн також покладають на особу, винну у вчиненні злочину, обов'язок відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди на основі норм кримінально-процесуального права.

Згідно зі ст. 28 КПК України, особа, котра зазнала шкоди від злочину, має право при провадженні у кримінальній справі

пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою.

Цивільний позов у кримінальному процесі – це вимога потерпілої особи, котра зазнала матеріальної (майнової) шкоди від злочину, уповноваженого нею представника чи в її інтересах прокурора до підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, що заявлена органу дізнання, слідчому, прокурору, судді (суду) у кримінальній справі до початку судового слідства.

Встановлена законом можливість сумісного розгляду цивільного позову разом з кримінальною справою зумовлена наявністю юридичного факту, який покладений в основу притягнення особи як до кримінальної, так і до цивільно-правової відповідальності в тих випадках, коли злочином заподіяно майнової шкоди.

Сумісний розгляд судом кримінальної справи та цивільного позову про відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином, створює низку переваг, а саме:

- сприяє повноті, всебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи;
- прискорює процес відновлення порушених злочином майнових прав;
- сприяє більш повному та швидкому здійсненню доказування позову й встановленню осіб, котрі зобов'язані нести цивільно-правову відповідальність за його заподіяння;
- створює оптимальний процесуальний режим для суду і сторін;
- звільняє цивільного позивача та цивільного відповідача від сплати державного мита.

Потрібно брати до уваги й ту обставину, що сумісний розгляд і розв'язання цивільного позову та кримінальної справи зумовлені також і тим, що правильне та точне встановлення майнової шкоди має не тільки цивільно-правове, а й кримінально-правове значення, тому що інколи без цього не може бути вирішено питання про винуватість особи та розмір її покарання.

Так, у деяких категоріях кримінальних справ (наприклад, крадіжка) встановлення розміру майнової шкоди має значення для правильної кваліфікації діяння, а також для розв'язання питання про наявність або відсутність складу злочину.

Закриття кримінальної справи відповідно до підстав, зазначених у статтях 7 і 7[1] КПК України, не звільняє особу від обов'язку відшкодувати згідно із законом матеріальні збитки, завдані нею державним, громадським організаціям або громадянам.

Відсутність у літературі єдиного поняття щодо правової природи цивільного позову в кримінальному процесі спричиняє негативні наслідки як для законодавчої, так і для правознавчої практики.

Правова природа цивільного позову не однозначна, її можна розкрити лише комплексним аналізом його матеріальної й процесуальної сторони. За матеріальною природою він є цивільним, у широкому розумінні цього терміну, а за процесуальною – кримінально-процесуальним. Його матеріальна природа визначається галуззю матеріального права, норми якої регулюють суперечливі матеріально-правові відносини, що виникли між позивачем і відповідачем. Відповідно до цього, перший висуває свою вимогу до другого; процесуальна – процесуальною формою, за допомогою якої приводиться в дію матеріально-правова вимога позивача. Якщо ж позов про відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди пред'являється й розглядається в кримінальному процесі, то, природно, і процесуальна його природа може бути тільки кримінально-процесуальною.

6.2. Підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальній справі

Цивільний позов у кримінальній справі має два елементи: *предмет* та *підстави.*

Предметом цивільного позову (перший елемент) у кримінальній справі може бути вимога щодо відшкодування збитків, завданих майну, і матеріальних збитків, що виникли через завдання шкоди особі.

Вимога про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, може бути пред'явлена як під час досудового слідства й дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства – до обвинуваченого, підсудного чи іншої особи, яка несе матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого.

Таку вимогу має право пред'являти не тільки особа, котрій заподіяна шкода, але й прокурор, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадяни, які за станом здоров'я та через інші поважні причини не можуть захистити свої права (ч. 2 ст. 29 КПК України).

Відмова у позові, згідно з цивільним судочинством, позбавляє позивача права пред'являти такий же позов у кримінальній справі.

Особа, що не пред'явила цивільного позову в кримінальній справі, а також особа, цивільний позов якої залишився без розгляду, має право подати його відповідно до цивільного судочинства.

Другий елемент цивільного позову – його ***підстава***. Це сукупність фактичних юридично значущих обставин (юридичних фактів), з котрими матеріальний закон пов'язує виникнення правовідносин між посадовими особами та особами, зобов'язаними його відшкодувати (обвинуваченим, цивільним відповідачем), і з яких позивач пред'являє свою матеріальну-правову вимогу. За загальним визнанням, *підставою цивільного позову в кримінальній справі* є такі фактичні дані та юридичні факти:

а) підстави цивільного позову;

б) розмір цивільного позову;

в) особа, якій злочином завдано матеріальних збитків;

г) особа, яку може бути визнано цивільним позивачем;

ґ) особа, що несе матеріальну відповідальність відповідно до позову;

д) вина цивільного відповідача;

е) вина потерпілого у сприянні виникненню чи збільшенню матеріальної шкоди;

є) матеріальне становище обвинуваченого;

ж) матеріальне становище цивільного відповідача[4].

Основними умовами пред'явлення *цивільного позову в кримінальному процесі* є процесуальна праводієздатність позивача; підвідомчість позову суду; відсутність винесеного судом рішення за тією ж підставою та предметом позову; подання позовної заяви.

У разі пред'явленого особою цивільного позову, за наявності достатніх підстав, слідчий, особа, яка провадить дізнання, прокурор або суддя виносять постанову, а суд – ухвалу про визнання її

[4] Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. – К., 2003. – 173 с.

цивільним позивачем. Відмова про визнання цивільним позивачем може бути лише за відсутності зв'язку між заявленим позовом та злочином.

Доказування цивільного позову, який був заявлений у кримінальній справі, відбувається за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином, покладається на орган, який провадить розслідування в кримінальній справі.

Варто зазначити, що натепер, на жаль, існує проблема відшкодування шкоди, завданої громадянам злочинними діями обвинуваченого. Часто інтереси потерпілих залишаються незахищеними (для прикладу, коли обвинувачений перебуває в розшуку) і навіть тоді, коли злочинець встановлений, відшкодування шкоди розтягується на багато років. Лише створення в державі державного грошового фонду дасть змогу відшкодовувати шкоду потерпілим вчасно.

Поряд із вимогами відшкодування матеріальної шкоди, цивільний позивач має право на відшкодування моральної шкоди.

6.3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову

За наявності достатніх даних про те, що злочином завдано матеріальної шкоди, або про те, що заклад здоров'я витратив кошти на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів щодо забезпечення цивільного позову (ч. 1 ст. 29 КПК України).

Слідчий за клопотанням цивільного позивача або за власною ініціативою зобов'язаний вжити заходів стосовно забезпечення заявленого в кримінальній справі цивільного позову, а також можливого в майбутньому цивільного позову, склавши про це постанову (ч. 1 ст. 125 КПК України).

Забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться накладенням арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не містилося, а також через вилучення майна, на яке накладено арешт. Накладення арешту на вклади зазначених осіб провадиться тільки за рішенням суду.

Майно, на яке накладено арешт, описується й може бути передано на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам до набрання вироком законної сили. Особи, котрим передано майно, попереджуються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження.

Відповідно до частин 1 та 4 ст. 29 КПК України, вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову, а також можливої конфіскації майна обвинуваченого – це не право, а обов'язок органу дізнання, слідчого та прокурора.

Під час забезпечення цивільного позову арешт накладається на майно, вартість якого відповідає розміру позову, який пред'явлений.

Не підпадають під опис предмети першої необхідності, що використовуються особою, в якої провадиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України.

Арешт майна й передача його на зберігання оформляються протоколом, що підписується особою, котра провадила опис, понятими та особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається, підписаний цими особами, опис переданого на зберігання майна. В описі повинні бути зазначені найменування описаних предметів, їхня кількість, індивідуальні ознаки та оцінка вартості.

Для встановлення вартості описаного майна за необхідності запрошується спеціаліст, який також підписує протокол і опис майна з його оцінкою.

Якщо орган дізнання або слідчий не вжили заходів щодо забезпечення цивільного позову, то це може бути здійснено суддею (ч. 1 п. 7 ст. 253 КПК України).

При задоволенні цивільного позову суд до набрання вироком законної сили може постановити про вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову, якщо таких заходів не було вжито раніше (ст. 329 КПК України).

У разі закриття кримінальної справи за відсутності події злочину, відсутності в діянні складу злочину або за недоведеності участі особи у вчиненні злочину, а також у разі постановлення виправдовувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані пояснити особі порядок поновлення її порушених

прав та вжити необхідних заходів стосовно відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконних засудження, притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу та у разі незаконного виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, що усуває караність діяння, набрав чинності.

Підстави й порядок відшкодування шкоди визначаються законодавством України, а саме Законом України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду" від 01.12.1994 р.

Кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину, стягуються судом при винесенні вироку за позовом закладу охорони здоров'я, органу Міністерства фінансів України або прокурора (ч. 1 ст. 93[1] КПК України).

У разі, коли при постановленні вироку рішення про відшкодування коштів, витрачених на стаціонарне лікування потерпілого, не було прийнято, стягнення їх провадиться в порядку цивільного судочинства за позовом осіб, зазначених у частині першій цієї статті (ч. 3 ст. 93[1] КПК України).

Рішення по суті цивільного позову приймається судом за результатами судового розгляду. У мотивувальній частині вироку викладаються підстави для задоволення або відхилення цивільного позову, а також підстави для відшкодування матеріальних збитків у випадках, передбачених ч. 3 ст. 29 КПК України, підстави та мотиви визнання процесуальних дій або оперативно-розшукових заходів такими, що були проведені з порушенням законодавства (ч. 8 ст. 334 КПК України).

При винесенні обвинувального вироку, суд, залежно від доведеності підстав і розміру цивільного позову, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому (ч. 1 ст. 328 КПК України).

При виправданні підсудного через недоведення його участі у вчиненні злочину або за відсутності події злочину, суд відмовляє в цивільному позові (ч. 2 ст. 328 КПК України).

У разі виправдання підсудного за відсутності в його діях складу злочину, суд залишає позов без розгляду (ч. 3 ст. 328 КПК України).

Якщо суд у вироку відмовляє в задоволенні позову, то він не може бути заявлений у порядку цивільного судочинства.

При задоволенні цивільного позову суд зобов'язаний вказати у вирокові розмір суми, яка підпадає під стягнення, з кого ця сума повинна бути стягнута і на чию користь.

Згідно з ч. 1 п. 7, п. 10 ст. 348 КПК України, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники мають право подати апеляційну скаргу на вирок суду лише в частині, що стосується вирішення позову.

Контрольні запитання

1. Що таке цивільний позов?
2. Хто є суб'єктами цивільного позову в кримінальному процесі?
3. Назвіть предмет та підстави для пред'явлення цивільного позову.

Рекомендована література

1. Альперт С. А. Защита в советском уголовном процессе прав и законных интересов лиц, понесших имущественный ущерб от преступления. – Харьков, 1984.

2. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса. – Харьков, 1997. – С. 47–51.

3. Газетдинов Н. И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. – Казань, 1990.

4. Гошовський М. І., Кубинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. – К., 1998.

5. Гурвич М. А. Учение об иске. – М., 1981.

6. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2003.

7. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

8. Конституція України. – К.,1996.

9. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар // За заг. редакцією Маляренка В. Т., Гончаренка В. Г. – К.: Форум, 2003.

10. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. – М., 1977.

11. Муравин А. Б. Уголовный процесс. – Харьков, Одиссей, 2000.

12. Новицький І. В. Цивільний позов в кримінальній справі та шляхи вирішення, // Право України. – 2001. – № 2.

13. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1978 р. № 8 (із змінами від 29 червня 1984 р. та 4 червня 1993 р.) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 252–256.

14. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 вересня 1989 р. № 3 (із змінами від 25 грудня 1992 р.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К., 1995. – № 1. – С. 302–309.

15. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4. // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 31–37.

16. Савицкий В. М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). – М., 1987. – С. 191–204.

17. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. – К., 2003.

18. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: Підручник. – К., 2005.

ТЕМА 7

Порушення кримінальної справи

7.1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання. 7.2. Органи та посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу. 7.3. Приводи й підстави до порушення кримінальної справи. 7.4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи.

7.1. Поняття стадії порушення кримінальної справи та її завдання

Порушення кримінальної справи є першою, початковою стадією кримінального процесу. Суть її полягає у тому, що компетентні органи повинні встановити наявність чи відсутність передбачених законом приводів і підстав для того, щоб прийняти рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи. На цій стадії також, за можливості, встановлюється наявність чи відсутність обставин, які є підставою для відмови в порушенні кримінальної справи.

Зміст цієї стадії становить діяльність з прийняття, реєстрації, розгляду, перевірки заяв та повідомлень про злочини, прийняття щодо них рішень, з'ясування наявності або відсутності підстав до порушення кримінальної справи.

Завдання ***стадії порушення кримінальної справи*** – це прийняття, реєстрація, розгляд, перевірка заяв та повідомлень про злочини, прийняття щодо них рішень, виявлення та запобігання злочинам.

Засобами розв'язання цих завдань є процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Своєчасне та обґрунтоване порушення кримінальної справи є необхідною передумовою для швидкого й повного розкриття злочинів, викриття і покарання винних, запобігання злочинам та виконання завдань кримінального судочинства. Слідчі дії можна провадити лише після порушення кримінальної справи (ч. 1 ст. 113 КПК України). Як виняток до її порушення, у невідкладних випадках, дозволяється провести огляд місця події, зокрема за наявності для цього підстав, кримінальна справа порушується негайно після огляду (ч. 2 ст. 190 КПК України), накласти арешт на кореспонденцію й зняти інформацію з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК України).

Стадія порушення кримінальної справи полягає не тільки у відповідному процесуальному акті – постанові чи ухвалі про її порушення чи відмові в цьому. До неї належить система процесуальних дій і правовідносин, зокрема прийняття, розгляд та перевірка заяв і повідомлень про злочин, вжиття заходів щодо відвернення й припинення злочинів, прийняття рішень про порушення кримінальної справи або про її відмову. Також сюди належні прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю зазначених дій, перевірка судом за скаргами заінтересованих осіб законності та обґрунтованості постанови прокурора, слідчого, органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи.

Необхідною передумовою для порушення кримінальної справи є наявність законних приводів і підстав.

Значення цієї стадії процесу полягає в тому, що у ній створюються умови для невідворотності відповідальності за вчинений злочин, а це відіграє важливу роль при охороні прав та законних інтересів громадян від злочинних посягань.

Варто також зазначити, що наявність стадії порушення кримінальної справи є певною гарантією від необґрунтованого розслідування фактів, які не мають ознак злочину або взагалі тих, котрих насправді не було.

Необґрунтоване порушення кримінальної справи, як і необґрунтована відмова від порушення, суперечить завданням кримінального судочинства та є порушенням закону.

Процесуальними гарантіями законності та обґрунтованості рішень, що приймаються на стадії порушення кримінальної справи, є такі:

1) встановлення законом вичерпного переліку органів та посадових осіб, котрі наділені правом приймати рішення;

2) наявність приводів та підстав для порушення кримінальної справи;

3) можливість перевірки дій та витребування додаткових матеріалів;

4) обмеження строків вирішення заяв і повідомлень про злочини;

5) можливість оскарження рішень, що приймаються на цій стадії процесу;

6) прокурорський нагляд на стадії порушення кримінальної справи.

7. 2. Органи і посадові особи, які мають право порушити кримінальну справу

Закон закріплює вичерпний перелік органів та посадових осіб, котрі наділені правом порушувати кримінальну справу. До них належать:

– прокурор;
– слідчий;
– орган дізнання;
– суддя та суд.

Кожний з перерахованих органів і посадових осіб порушує кримінальні справи в межах власної компетенції.

Прокурор має право порушити кримінальну справу за будь-яким злочином. Він також наділений правом скасувати постанову слідчого чи органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи та своєю постановою порушити справу.

Військовий прокурор порушує кримінальні справи про військові злочини.

Слідчий порушує кримінальні справи, зважаючи на правила про підслідність (ст. 112 КПК України).

Органи дізнання порушують кримінальні справи в межах своєї компетенції відповідно до ст. 101 КПК України.

До органів дізнання належать:

1) міліція, яка може порушити кримінальні справи за будь-яким злочином;

2) *податкова міліція,* котра порушує кримінальні справи у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також у справах про приховування валютної виручки;

3) *органи безпеки* – у справах, що, згідно із законом, належать до їхнього відання;

4) *начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їхні заступники з питань провадження дізнання* – у справах про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а *командири (начальники) військових частин, з'єднань, начальники військових установ* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями й військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах;

5) *командири кораблів* – у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України;

6) *митні органи* – у справах про контрабанду;

7) *начальники установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв* – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

8) *органи державного пожежного нагляду* – у справах про пожежі і порушення протипожежних правил;

9) *органи прикордонної служби* – у справах про порушення державного кордону. Зокрема, з цим органом дізнання є певна колізія. У Кримінальному кодексі України немає покарання за такий склад злочину, як порушення державного кордону (ст. 331 КК України з Кодексу виключено), за ці дії настає адміністративна відповідальність. Та до КПК України відповідні зміни не були внесені;

10) *капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні* – порушують кримінальні справи про злочини, вчинені пасажирами або членами екіпажу на судні, яке перебуває у далекому плаванні.

Суддя порушує кримінальні справи приватного обвинувачення про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 356 КК України за скаргою потерпілого, якому й належить у такому разі право підтримувати обвинувачення. У цих справах дізнання та досудове слідство не провадяться. Зазначені справи підпадають під закриття, якщо потерпілий помириться з обвинуваченим, підсудним.

7.3. Приводи й підстави до порушення кримінальної справи

Кримінальна справа може бути порушена тільки у разі наявності законного приводу та достатніх підстав.

Приводи – це передбачені законом джерела, з яких уповноважені на те органи і службові особи одержують відомості про вчинені злочини або про злочини, що готуються.

До приводів порушення кримінальної справи належні:

а) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;

б) повідомлення представників влади, громадськості або певних громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним;

в) явка з повинною;

г) повідомлення, опубліковані в пресі;

ґ) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Цей перелік є вичерпним і під більш розширене тлумачення не підпадає.

Згідно з ч. 2 ст. 94 КПК України, підставою порушення кримінальної справи є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину (суспільна небезпека, винність, караність, протиправність). *Достатніми* вважають такі дані (докази), які свідчать про факт підготовленого або вчиненого діяння, передбаченого кримінальним законом. Водночас не обов'язково, щоб вони висвітлювали це діяння повно і всебічно або викривали конкретну особу у вчиненні злочину.

Отож, кримінальна справа може бути порушена за наявності законного приводу й підстави, за умови відсутності обставин, що виключають можливості провадження у справі.

Заяви або повідомлення представників влади, громадськості чи певних громадян про злочин можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, котра прийняла заяву. При цьому заявник попереджається про відповідальність за неправдиве повідомлення, про що зазначається в протоколі.

Письмова заява повинна бути підписана особою, якою вона подається. До порушення справи потрібно перевірити особу заявника, попередити його про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення й узяти у нього відповідну розписку.

Повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні бути викладені письмово.

Повідомлення представників влади, громадськості чи певних громадян, котрі затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним, можуть бути як усними, так і письмовими.

Прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані приймати заяви та повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, зокрема й у справах, які не підпадають під їх відання.

Явка з повинною – це особисте, добровільне письмове чи усне повідомлення заявника органові дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин, вчинений чи підготовлюваний ним, до порушення проти нього кримінальної справи. Якщо кримінальну справу вже порушено за наявністю ознак злочину, таке повідомлення заявником має бути зроблено до винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого.

Усна заява заноситься до протоколу, в якому зазначаються відомості про особу заявника й викладений зміст заяви від першої особи. Протокол підписують заявник і посадова особа, яка склала протокол.

Якщо усна заява про явку з повинною зроблена в судовому засіданні, то відомості про особу заявника та зміст його заяви заносяться до протоколу судового засідання і підписуються заявником. Головуючий протягом трьох днів надсилає витяг із протоколу судового засідання відповідному прокуророві.

Письмова заява про явку з повинною має бути підписана заявником та посадовою особою органу дізнання, дізнавачем,

слідчим або прокурором, котрими прийнята заява, із зазначенням на заяві дати її прийняття (ст. 96 КПК України).

Повідомлення, опубліковані в пресі, – це статті, замітки, фейлетони тощо.

Під пресою розуміють періодичні й продовжувальні видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. А також додатки до них у вигляді видань газетного та журнального типу.

За повідомленнями, опублікованими в пресі, кримінальні справи порушують тільки прокурори – з метою недопущення паралельних проваджень.

Безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом ознак злочину означає, що ці органи та особи самотужки, незалежно від заяв і повідомлень (тобто приводів, зазначених у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 94 КПК України), виявляють ознаки злочину. Для прикладу, прокурор – при здійсненні нагляду за дотриманням законів; слідчий – під час розслідування справи; суддя (суд) – при судовому розгляді кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи; орган дізнання – під час проведення оперативно-розшукової діяльності.

7.4. Процесуальний порядок порушення та відмови в порушенні кримінальної справи

Процесуальний порядок вирішення питання про порушення кримінальної справи

Заява або повідомлення про злочин повинні бути розглянуті протягом трьох діб від дня їхнього надходження, протягом цього строку прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані прийняти одне з таких рішень:

1) про порушення кримінальної справи;

2) про відмову в порушенні кримінальної справи;

3) про направлення заяви за належністю (ч. 2 ст. 97 КПК України).

Одночасно вживаються всі можливі заходи, щоб запобігти злочинові або припинити його. За наявності відповідних підстав, що свідчать про реальну загрозу життю та здоров'ю особи, котра повідомила про злочин, потрібно вжити необхідних заходів

для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім'ї та близьких родичів, якщо через погрози або інші протиправні дії стосовно них здійснюються спроби вплинути на заявника.

Якщо питання про порушення кримінальної справи не може бути вирішено на підставі цієї заяви, закон дозволяє, у строк не більше 10 днів, здійснити перевірку інформації, що міститься в приводі до порушення кримінальної справи, за допомогою проведення таких заходів:

– оглянути місце події (ч. 2 ст. 190 КПК України);

– накласти арешт на кореспонденцію (ч. 3 ст. 187 КПК України);

– зняти інформацію з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК України);

– відібрати пояснення (ч. 4 ст. 94 КПК України);

– витребувати від підприємств, установ, організацій чи певних громадян предмети або документи;

– прийняти від підприємств, установ, організацій або певних громадян предмети або документи;

– вимагати проведення ревізій;

– проводити оперативно-розшукові заходи.

За наявності законних приводів і підстав, зазначених у ст. 94 КПК України, прокурор, слідчий, орган дізнання чи суддя зобов'язані винести постанову, а суд – ухвалу про порушення кримінальної справи, вказавши у них приводи й підстави до порушення справи, статтю або частину статті кримінального закону, за ознаками якої порушується справа, а також подальше її спрямування.

У разі порушення кримінальної справи прокурор, слідчий, орган дізнання чи суддя зобов'язані вручити копію відповідної постанови особі, стосовно котрої порушено справу, та потерпілому негайно. За неможливості негайного вручення, копія постанови надається не пізніше трьох діб з моменту її винесення.

Якщо вручення зазначеним особам копії постанови про порушення кримінальної справи протягом строків, визначених ч. 1 ст. 98^2 КПК України, неможливо через їх хворобу, неможливість встановлення місця перебування чи з інших поважних причин, копія постанови вручається протягом трьох діб з моменту явки, приводу чи встановлення місця перебування цих осіб.

Якщо особа відмовляється одержати копію постанови про порушення кримінальної справи, прокурор, слідчий, особа, що провадить дізнання, або суддя складають відповідний протокол.

Представнику потерпілого, захиснику чи законному представникові підозрюваного чи обвинуваченого копія постанови

про порушення кримінальної справи вручається або надсилається за їхньою письмовою вимогою протягом трьох діб з моменту надходження такої вимоги.

Постанова про порушення кримінальної справи складається з трьох частин: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної.

У вступній частині постанови зазначається дата винесення постанови, місце (місто, селище), посада, звання особи, що виносить постанову, її прізвище, які матеріали розглядаються при винесенні постанови.

В описово-мотивувальній частині постанови вказується джерело відомостей про злочин, що послугували приводом до порушення справи, а також куди й коли ці відомості надійшли. Потім зазначаються фактичні дані, з вказівкою на наявність ознак конкретного злочину, тобто підстава для порушення справи, час, місце та інші обставини здійснення злочину.

У резолютивній частині постанови міститься рішення про порушення кримінальної справи. Ця частина постанови випливає з описової частини, є її логічним продовженням. У резолютивній частині обов'язково вказується стаття Кримінального кодексу, за ознаками якої кваліфікується діяння, що підпадає під розслідування, куди надсилається справа або ким приймається до провадження.

Кримінальну справу потрібно порушувати за фактом вчинення діяння, якщо ж встановлено особу – справу порушують стосовно цієї особи (ч. 2 ст. 98 КПК України). Прокурор чи суддя можуть прийняти рішення про заборону такій особі виїжджати за межі України до закінчення досудового розслідування або судового розгляду, з огляду на це виноситься мотивована постанова (ст. 98^1 КПК України).

Прокурор, зазвичай, направляє порушену справу для провадження досудового слідства або дізнання, але може прийняти її й до власного провадження. Якщо справу порушили слідчий чи орган дізнання, вони приймають її до власного провадження та починають, відповідно, досудове слідство або дізнання. Не пізніше доби вони повинні надіслати прокуророві копію своєї постанови (ч. 2 ст. 100 КПК України). Суддя або суд направляють порушену справу прокуророві для провадження досудового слідства або дізнання. Винятком є справи про злочини, обставини вчинення яких встановлюються відповідно до протокольної форми досудової підготовки матеріалів (ст. 425 КПК України), і справи приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК України).

Право порушити кримінальну справу мають тільки прокурор, слідчий, орган дізнання, суддя та суд (статті 4, 97, 98 КПК України) водночас кожний з них діє в межах своєї компетенції.

Нагляд за законністю порушення справи здійснює прокурор. Слідчий і орган дізнання зобов'язані не пізніше як через добу надіслати прокуророві копію постанови про порушення кримінальної справи чи про відмову в порушенні такої справи.

Якщо справу порушено без законних підстав, прокурор закриває її, а у разі, коли в цій справі ще не провадилися слідчі дії, скасовує постанову про порушення справи.

У разі безпідставної відмови в порушенні справи слідчим або органом дізнання, прокурор своєю постановою скасовує постанову слідчого чи органу дізнання й порушує справу.

Постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи стосовно конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за розташуванням органу або роботи посадової особи, котра винесла постанову, з дотриманням правил підсудності.

Скарга на постанову органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо особи може бути подана до суду особою, стосовно якої було порушено кримінальну справу, її захисником чи законним представником.

Скарга на постанову органу дізнання, слідчого прокурора про порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину може бути подана до суду особою, котрої стосується порушена кримінальна справа, її захисником чи законним представником з достатнім обґрунтуванням порушення прав та законних інтересів відповідної особи. Якщо обґрунтування порушення прав і інтересів особи визнано суддею недостатнім, суддя приймає рішення про відмову у відкритті провадження з розгляду скарги. Відмова у відкритті провадження не позбавляє права повторно звертатися до суду.

Суд приймає до розгляду скаргу на постанову про порушення кримінальної справи протягом усього часу перебування справи у провадженні органу дізнання, слідчого, прокурора до моменту закінчення досудового слідства (ст. 236^7 КПК України).

Скарга на постанову органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення справи розглядається суддею одноособово не пізніше п'яти днів з дня її надходження до суду.

Про відкриття провадження за скаргою на постанову про порушення справи суддя протягом доби від дня надходження скарги до суду виносить постанову, копія якої надсилається:

1) особі, яка подала скаргу, її захисникові або законному представникові;

2) органу, який порушив кримінальну справу чи у провадженні якого вона перебуває;

3) прокуророві;

4) потерпілому або особі, за заявою якої було порушено справу.

У постанові про відкриття провадження суддя вирішує питання про доцільність зупинення слідчих дій у справі на час розгляду скарги.

Постанова судді про відкриття провадження набирає законної сили з моменту її винесення й підпадає під негайне виконання.

Орган дізнання, слідчий або прокурор, у провадженні якого перебуває справа, зобов'язаний у встановлений суддею строк подати до суду матеріали, на підставі яких було прийнято рішення про порушення справи. Матеріали, що подають до суду, мають бути описані, прошиті та пронумеровані із зазначенням посади і прізвища особи, котра склала опис.

У разі неподання без поважних причин до суду матеріалів, на підставі яких було прийнято рішення про порушення справи, у встановлений суддею строк, суддя має право визнати відсутність цих матеріалів підставою для скасування постанови про порушення справи.

Якщо постановою суду вирішено питання про зупинення слідчих дій на час розгляду скарги, строк розгляду скарги не враховується до строку досудового слідства.

Обов'язок доведення правомірності порушення справи покладається на прокурора, неявка якого в судове засідання не перешкоджає розгляду справи.

Неявка без поважних причин у судове засідання особи, яка подала скаргу та присутність якої визнано суддею обов'язковою, є підставою для закриття провадження з розгляду скарги.

Суддя розглядає скаргу на підставі наявних у справі матеріалів у судовому засіданні. Під час розгляду скарги ведеться протокол судового засідання.

Під час судового розгляду скарги сторони мають право ознайомитися з матеріалами, які обґрунтовують порушення кримінальної справи та вимагати їх оголошення у судовому засіданні.

Розглядаючи скаргу на постанову про порушення справи, суд повинен перевіряти наявність приводів і підстав для винесення зазначеної постанови, законність джерел отримання даних, які стали підставою для винесення постанови про порушення справи, і невправі розглядати й заздалегідь розв'язувати ті питання, які вирішуються судом при розгляді справи по суті.

За результатами розгляду скарги, залежно від того, чи були при порушенні справи дотримані вимоги статей 94, 97 КПК України, суддя своєю мотивованою постановою:

– залишає скаргу без задоволення;

– задовольняє скаргу, скасовує постанову судді про порушення справи і виносить постанову про відмову в порушенні справи.

Набрання законної сили постановою судді про скасування постанови про порушення справи тягне за собою скасування запобіжних заходів, повернення вилучених речей та поновлення прав, щодо яких на час досудового слідства встановлювались обмеження.

Копія постанови судді надсилається прокуророві, органу, що порушив кримінальну справу, органові, у провадженні якого вона перебуває, особі, яка подала скаргу, її захисникові чи законному представникові, потерпілому та особі, за заявою якої порушено кримінальну справу.

У разі відмови в задоволенні скарги матеріали справи повертаються органу, який провадить досудове слідство. Копії документів залишаються в матеріалах провадження по скарзі.

У разі скасування постанови про порушення справи та відмови у порушенні справи подані до суду документи зберігаються у матеріалах провадження по скарзі до набрання законної сили відповідною постановою судді. У подальшому ці матеріали зберігаються в суді.

На постанову судді протягом семи діб від дня її винесення може бути подана апеляція до апеляційного суду. Подання апеляції не зупиняє виконання постанови судді (ст. 236^8 КПК України).

Апеляції на постанови судді, винесені в порядку, передбаченому статтями 236^2, 236^6, 236^8 КПК України, розглядаються не пізніше як через сім діб після їхнього надходження до апеляційного суду. Для розгляду цих апеляцій відповідні матеріали невідкладно витребовуються апеляційним судом (ч. 1 ст. 382 КПК України).

Після апеляційної перевірки постанови місцевого суду, винесеної згідно зі ст. 236^8 КПК України, матеріали справи:

а) направляються органу, який провадить досудове слідство, якщо постанову про порушення справи не скасовано;

б) зберігаються в матеріалах судового провадження щодо скарги, якщо постанову про порушення справи скасовано і в порушенні справи відмовлено (ч. 3 ст. 382 КПК України).

Процесуальний порядок відмови в порушенні кримінальної справи

У разі відсутності підстав стосовно порушення кримінальної справи, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя своєю постановою відмовляють у порушенні кримінальної справи, про що повідомляють заінтересованих осіб, підприємства, установи, організації.

Якщо в результаті перевірки заяви чи повідомлення, що надійшли, не встановлено підстав для порушення кримінальної справи, але матеріали перевірки містять дані про наявність у діянні особи адміністративного чи дисциплінарного проступку чи іншого порушення громадського порядку, прокурор, слідчий, орган дізнання, суддя мають право, відмовивши в порушенні кримінальної справи, надіслати заяву або повідомлення на розгляд громадській організації, службі в справах неповнолітніх, трудовому колективові або власнику підприємства, установи, організації чи уповноваженому ним органу, для вжиття відповідних заходів упливу або передати матеріали для застосування у встановленому порядку заходів адміністративного стягнення.

Обставини, які відповідно до закону виключають порушення та провадження кримінальної справи, за своєю сутністю можуть бути систематизовані та поділені на три групи.

1. *Обставини реабілітовного характеру* – обставини, через які особа визнається невинуватою у вчиненні злочину, добропорядною та реабілітованою, або котрі вказують, що злочину не було:

- відсутність події злочину;
- відсутність складу злочину, зокрема наявність необхідної оборони або крайньої необхідності;
- недосягнення особою, до моменту вчинення злочину, віку кримінальної відповідальності.

2. *Підстави нереабілітовного характеру* – це підстави, що за наявності складу злочину тягнуть за собою звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання, звільняють

від відповідальності й покарання особу, визнану винною у вчиненні злочину (закриття справи за нереабілітовними підставами є можливими лише за рішенням суду):

• внаслідок акта амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння;

• у зв'язку з помилуванням особи;

• у разі смерті особи, котра вчинила злочин.

3. *Формально-процесуальні підстави* – це підстави, що тягнуть за собою відмову в порушенні кримінальної справи, беручи до уваги наявність рішень щодо певного факту, які набули юридичної сили, чи відсутності волевиявлення певних учасників процесу, за умови, що за законом справа порушується за наявності такого волевиявлення:

• відсутність скарги потерпілого у справах приватного обвинувачення;

• наявність вироку, що набрав законної сили;

• наявність ухвали чи постанови суду про закриття справи за тією ж підставою;

• наявність постанови органу розслідування або прокурора про закриття справи за тим же обвинуваченням.

Одночасно окремо у статтях 7, 7^1, 7^2, 7^3 КПК України встановлені додаткові підстави й умови закриття справи, звільнення від кримінальної відповідальності й від покарання за нереабілітуючими підставами:

• у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 7 КПК України);

• у зв'язку з дійовим каяттям (статті 7^1, 7^2 КПК України);

• у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим (ст. 7^1, 8 КПК України);

• у зв'язку з застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 7^1, 9 КПК України);

• у зв'язку з передачею особи на поруки (статті 7^1, 10 КПК України);

– у зв'язку з закінченням строків давності (статті 7^1, 11^1 КПК України).

Контрольні запитання

1. У чому сутність стадії порушення кримінальної справи?
2. Які приводи та підстави до порушення кримінальної справи?
3. Хто має право порушувати кримінальну справу?
4. Який порядок порушення й відмови в порушенні кримінальної справи?

Рекомендована література

1. Арестова Е. Н. Деятельность органов внутренних дел на этапе возбуждения уголовного дела // Российский следователь. – 2003. – № 5.
2. Бабій І. В. Види проваджень у кримінальному судочинстві України // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 8. – С. 161–164.
3. Бабій І. В. Імпічмент та кримінальна відповідальність: деякі проблемні питання // Держава і право, 2006. – Вип. 34. – С. 454–458.
4. Бабій І. В. Інститут депутатської недоторканності і кримінальна відповідальність // Право України, 2006. – № 12. – С. 87–89.
5. Горбачов В. П. Питання порушення кримінальної справи у проектах нового Кримінально-процесуального кодексу // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2004. – Вип. 1. – С. 129–145.
6. Гапанович Н. Н. Отказ в возбуждении уголовного дела. – Минск, 1977.
7. Ефанова В. А. Возбуждение уголовного дела. – Воронеж,1988.
8. Зейкан Я. П. Право на захист у кримінальному процесі. – К., 2004.
9. Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела. – Харьков, 1998.
10. Кирій Л. Правові наслідки процесуального порядку відмови у порушенні кримінальної справи // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 142–145.
11. Курільчук І. Г. Поняття та сутність судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу // Держава і право. – К., 2006. – № 31. – С. 434–438.
12. Курільчук І. Г. Межі судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу //Право України, 2006. – № 4. – С. 119–122.
13. КПК України. – К., 2003.
14. Овечкин А. Порядок возбуждения уголовных дел частного обвинения // Российская юстиция. – 2003. – № 1.
15. Усачев А. А. Возбуждение уголовного дела в российском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис… канд. юрид. наук 12.00.09. – Иркутск, 2003.
16. Усачев А. А. Понятие и сущность акта возбуждения уголовного дела // Российский следователь. – 2004. – № 1.
17. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина. – К., 2005.
18. Шило О., Капліна О. Оскарження до суду постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи // Право України. – 2003. – № 1.
19. Шимановский В. В. Законность и обоснованность возбуждения уголовного дела. – Л., 1987.

ТЕМА 8

Загальні положення досудового розслідування

8.1. Поняття стадії досудового розслідування та її завдання. Форми досудового розслідування.
8.2. Загальні положення досудового розслідування.

8.1. Поняття та завдання стадії досудового розслідування. Форми досудового розслідування

Досудовим розслідуванням є наступна за порушенням кримінальної справи процесуальна діяльність органу дізнання, слідчого та прокурора, що спрямована на те, щоб провадженням слідчих дій зі збирання доказів швидко й повно розкрити злочин, об'єктивно та всебічно встановити фактичні обставини справи, викрити винного, забезпечити притягнення його до кримінальної відповідальності, відшкодування завданої злочином майнової шкоди, а також виявити причини та умови, що сприяли вчиненню злочину та підготувати матеріали до судового розгляду.

Згідно зі ст. 111 КПК України, досудове слідство є обов'язковим у всіх справах, за винятком справ про злочини, перелічені в ст. 425 КПК України (для них існує протокольна форма досудової підготовки матеріалів), а також справ приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК України), у яких досудове слідство провадиться тільки у разі, коли це визнають за необхідне прокурор або суд. Та у цих справах провадження досудового слідства є обов'язковим, якщо злочин вчинено неповнолітнім або особою, котра

через свої фізичні або психічні вади не може самостійно здійснювати права на захист. Для органів досудового розслідування – це головна форма діяльності.

Досудове розслідування як процесуальна діяльність має дві форми, поєднані між собою завданнями і процедурою: *досудове слідство* та *дізнання*.

Начальник органу дізнання має право без погодження з прокурором передати справу для подальшого провадження дізнання іншій особі або ж прийняти справу до свого провадження для забезпечення повного й об'єктивного розслідування. Фактичні дані, одержані в будь-якій із цих форм, мають однакову доказову силу при прийнятті процесуальних рішень судом. Однак орган дізнання не має права розслідувати справи повністю зі складанням підсумкового процесуального документа й переданням матеріалів справи до суду, тобто дізнання може передувати досудовому слідству, але не замінювати його. Воно закінчується складанням постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, що затверджується прокурором, або постанови про її закриття (ст. 109 КПК України).

Слідчим надається більша кількість повноважень із розслідування злочинів, зокрема таке, як давати доручення органам дізнання. Суб'єкти права на розслідування злочинів – це начальник слідчого підрозділу (відділення, відділу, управління), котрий має право брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство і повністю, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 114^1 КПК України) і прокурора, який має право брати участь у провадженні досудового слідства й дізнання, виконуючи як певні слідчі дії, так і здійснюючи розслідування повністю в будь-якій справі (п. 5 ч. 1 ст. 227 КПК України). Ніякі інші особи (співробітники приватних розшукових бюро, детективних служб та ін.) правом розслідування злочинів не наділені.

Досудове розслідування співвідноситься з основною частиною судового розгляду – судовим слідством, отже тільки на основі доказів, розглянутих під час судового слідства, суд вирішує справу (ч. 2 ст. 323 КПК України). Суд може не погодитися з оцінкою зібраних органами досудового слідства матеріалів.

Змістом даної стадії є регламентована кримінально-процесуальним законом діяльність органів дізнання й досудового

слідства зі встановлення обставин вчинення злочину (суспільно небезпечного діяння), осіб, причетних до його вчинення, із припинення й запобігання вчиненню злочинів.

Завдання цієї стадії полягають:

1) у швидкому й повному розкритті злочину та притягненні осіб, винних у його вчиненні, до участі в справі як обвинувачених і охороні від необгрунтованого притягнення осіб, не причетних до вчинення злочину;

2) у вжитті заходів щодо відшкодування шкоди, завданої злочином;

3) у виявленні причин вчинення злочину та умов, що цьому сприяли, і вжитті заходів до їх усунення (статті 2, 23, 23[1], 29 КПК України).

Водночас необхідно забезпечити охорону прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, котрі беруть участь у справі. Тільки виконання завдань цієї стадії є підставою для винесення органом досудового розслідування рішення про передання справи до наступної стадії кримінального процесу, або ж про закінчення провадження закриттям справи (ст. 212 КПК України). Помилки досудового розслідування можуть призвести до судової помилки.

Етапи досудового розслідування:

1) провадження після порушення справи невідкладних та інших слідчих дій для з'ясування події злочину й участі в ньому конкретної особи;

2) виконання процесуальних дій, пов'язаних із притягненням особи як обвинуваченої, пред'явленням їй обвинувачення, її допитом, вжиття запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу (відсторонення обвинуваченого від посади тощо);

3) збирання й перевірка всіх інших необхідних доказів, що підтверджують або спростовують обвинувачення, обтяжують чи пом'якшують кримінальну відповідальність обвинуваченого;

4) виконання процесуальних дій, пов'язаних із закінченням розслідування, зі складанням відповідного підсумкового процесуального документа й належним спрямуванням справи.

Види дізнання та процесуальний порядок його провадження

На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, котрі його вчинили. Про виявлений злочин і розпочате дізнання орган дізнання негайно повідомляє прокурора (ст. 103 КПК України).

Дізнання – це одна з форм досудового розслідування, що полягає у проведенні органом дізнання й уповноваженими ним службовими особами (дізнавачами) процесуальних дій зі встановлення обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також прийнятті відповідних рішень у кримінальній справі з метою досягнення завдань судочинства.

Згідно з вимогами КПК України, *на органи дізнання покладено виконання таких функцій*:

– здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили;

– здійснення у випадках, передбачених законом, процесуальної діяльності щодо розслідування вчинених злочинів.

Характерною особливістю повноважень органів дізнання є те, що тільки їм надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. У ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" зазначено, що право здійснювати оперативно-розшукову діяльність мають тільки такі оперативні підрозділи:

а) органи внутрішніх справ;

б) органи безпеки;

в) органи прикордонної служби;

г) управління державної охорони;

ґ) органи державної податкової служби;

д) органи та установи Державного департаменту України з питань виконання покарань.

До кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання належні такі дії:

• прийняття, реєстрація, розгляд, перевірка заяв та повідомлень про злочини і події, вжиття щодо них необхідних заходів і прийняття рішень відповідно до вимог ст. 97 КПК України – про порушення кримінальної справи, про відмову в порушенні кримінальної справи, про передачу матеріалів за належністю (підслідністю);

• провадження дізнання в кримінальних справах згідно з вимогами, передбаченими статтями 104, 108, 109 КПК України;

• досудова підготовка матеріалів у протокольній формі відповідно до вимог статтей 425–429 КПК України;

• провадження слідчих дій у порядку виконання певних доручень слідчого або іншого органу дізнання – статті 114, 118 КПК України;

• участь у проведенні деяких слідчих дій, що провадяться слідчими, – ч. 3 ст. 114 КПК України.

З перелічених видів процесуальної діяльності органу дізнання власне дізнанням вважається лише самостійна процесуальна діяльність органу дізнання в межах порушеної кримінальної справи, що здійснюється за правилами, передбаченими вимогами чинного кримінально-процесуального законодавства – статті 104, 108, 109 КПК України.

Дізнання може становити тільки початковий етап розслідування, зокрема лише тоді, коли слідчий внаслідок певних поважних причин (хвороба, відрядження, виконання нагальних слідчих дій тощо) відразу не розслідує певну справу.

Діяльність органу дізнання, відповідно до ст. 104 КПК України, розрізняється залежно від злочину, який підпадає під розслідування (невеликої чи середньої тяжкості та тяжкий або особливо тяжкий). З огляду на це розрізняють дві форми дізнання.

1. Дізнання у справах про злочин невеликої чи середньої тяжкості.

За наявності ознак злочину, невеликої чи середньої тяжкості, орган дізнання порушує кримінальну справу й, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, провадить слідчі дії до встановлення особи, яка його вчинила.

Чинний КПК України не регламентує строків, протягом яких орган дізнання може провадити слідчі дії щодо встановлення особи, й не дає також чіткого визначення поняття "встановлення особи". Моментом встановлення особи може вважатися і наявність у справі фактичних даних, котрі свідчать, що злочин вчинено саме цією особою, і поява у справі такої процесуальної фігури, як підозрюваний, і порушення справи стосовно конкретної особи.

З моменту встановлення такої особи орган дізнання у строк не більше 10 днів передає справу слідчому для провадження досудового слідства, про що складає постанову, яку затверджує прокурор (ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 108 КПК України).

Якщо ж у справі про злочин невеликої чи середньої тяжкості не встановлено особи, котра його вчинила, дізнання після виконання всіх можливих й необхідних слідчих дій зупиняється на підставі п. 3 ст. 206 КПК України з дотриманням вимог ст. 209 КПК України.

2. Дізнання у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини

У разі порушення органом дізнання справи про тяжкий та особливо тяжкий злочин він зобов'язаний передати її слідчому

через прокурора після виконання невідкладних слідчих дій у строк не більше 10 днів з моменту порушення справи (ч. 2 ст. 104, ч. 2 ст. 108 КПК України).

Невідкладними є такі слідчі дії, зволікання з проведенням яких може завдати шкоди виконанню завдань розслідування, призвести до втрати певних доказів, від чого розкриття злочину може ускладнитися або стати взагалі неможливим.

Якщо у справі про тяжкий або особливо тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії й повідомляє слідчого про їхні наслідки. Після вступу слідчого у справу орган дізнання зобов'язаний виконувати доручення слідчого щодо проведення слідчих і розшукових дій.

Остаточно вирішити питання про наявність підстав для притягнення особи як обвинуваченого й винести постанову про це може лише слідчий після передання йому справи органом дізнання.

Одночасно з провадженням слідчих дій орган дізнання, насамперед міліція, може вживати оперативно-розшукових заходів щодо виявлення відомостей, котрі можуть бути використані як докази причетності до вчинення злочину.

Слідчий, який розслідує цю справу, має право, а за письмовою вказівкою прокурора чи начальника слідчого відділу зобов'язаний, не чекаючи закінчення 10-денного строку та виконання органом дізнання всіх невідкладних слідчих дій, прийняти справу до свого провадження. Якщо у справі про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлено особу, котра його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії й повідомляє слідчого про їхній результат. Після прийняття слідчим справи до свого провадження, орган дізнання зобов'язаний і надалі виконувати за його дорученням не тільки оперативно-розшукові, а й слідчі дії (статті 104, 108, ч. 3 ст. 114 КПК України).

Виняток зі строків – це капітан далекого плавання, котрий має право затримати підозрювану особу до передання її у першому порту України (ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України).

Закінчення дізнання:

а) дізнання у справах закінчується складанням постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, що затверджується прокурором;

б) за наявності обставин, передбачених ст. 6 КПК України, орган дізнання закриває справу мотивованою постановою.

Процесуальний стан особи, яка провадить дізнання

Закон розрізняє поняття та компетенцію органів дізнання й особи, яка провадить дізнання. Керівники відповідних органів (наприклад, начальник районного відділу внутрішніх справ) або безпосередньо зазначені в законі посадові особи – командир, начальник, капітан – є органами дізнання. Вони можуть особисто провадити дізнання або доручати його провадження своїм підлеглим. Особа, що провадить дізнання, – це посадова особа відповідного органу дізнання, якій цей орган в особі його керівника делегує свої повноваження для проведення дізнання.

Такими особами можуть бути, приміром, у міліції – оперуповноважений карного розшуку, дільничний інспектор міліції, штатний дізнавач; на судні – помічник капітана; у Збройних Силах – найкраще підготовлений офіцер військової частини.

Особа, котра провадить дізнання, не має процесуальної самостійності в тому обсязі, в якому її має слідчий. Усі рішення з найважливіших процесуальних питань, що їх приймає особа, яка провадить дізнання, підпадають під затвердження органом дізнання (відповідним начальником), оскільки він несе відповідальність за провадження у справі, за діяльність особи, котрій він доручив провадження дізнання. Під затвердження підпадають процесуальні документи про прийняття таких рішень і дій:

- порушення кримінальної справи;
- відмова в порушенні кримінальної справи;
- направлення матеріалів за належністю;
- направлення кримінальної справи за підслідністю;
- закриття, зупинення, відновлення провадження у справі;
- обрання, зміна або скасування запобіжного заходу стосовно підозрюваного;
- привід свідка, потерпілого, підозрюваного.

Керівником органу дізнання затверджується також протокол затримання особи відповідно до ст. 106 КПК України.

Під затвердження також підпадають усі процесуальні акти, які повинен санкціонувати або затверджувати прокурор.

Майже всі інші процесуальні документи, що складаються під час провадження дізнання, не потребують затвердження керівником органу дізнання. Це протоколи всіх слідчих дій, постанови

про визнання особи потерпілою цивільним позивачем, постанова про приєднання до справи речових доказів, протокол явки з повинною та ін.

Керівник органу дізнання має право давати особі, яка провадить дізнання, письмові вказівки щодо справи про виконання слідчих і розшукових дій, що є обов'язковими для виконання.

Вказівки прокурора є обов'язковими для особи, яка провадить дізнання. У разі непогодження з вказівками прокурора орган дізнання чи особа, яка провадить дізнання, має право оскаржити їх прокурору вищої інстанції, не припиняючи виконання цих вказівок.

Процесуальна самостійність слідчого

Слідчий – це посадова особа, яка, відповідно до законодавства, наділена повноваженнями щодо провадження досудового слідства у кримінальних справах.

В Україні слідчі (старші слідчі, слідчі з особливо важливих справ і старші слідчі з особливо важливих справ) є в системі органів прокуратури, безпеки, внутрішніх справ та податкової міліції (п. 7 ст. 32, ст. 102 КПК України).

Правовий статус слідчого визначений законом (КПК України, "Про прокуратуру", "Про Службу безпеки України", "Про міліцію", "Про Державну податкову службу України"). Умови праці, розмір заробітної плати, звання й пільги у слідчих різних відомств є не однаковими, їхня службова компетенція залежить від визначеної у ст. 112 КПК України підслідності справ (за видами злочинів, територією, категорією обвинувачених), але, незалежно від цього, усі слідчі мають однакові процесуальні права та обов'язки, і здійснюють досудове слідство однаково.

Слідчий повинен приймати й розглядати інформацію про злочини; провадити досудове слідство у разі виявлення ознак злочину; повно, всебічно та об'єктивно з'ясовувати обставини кожного злочину й встановити осіб, котрі його вчинили; роз'яснювати особам, котрі беруть участь у досудовому слідстві, їхні права і надавати можливість здійснення цих прав; вживати заходи щодо забезпечення відшкодування завданої злочином шкоди, виконання вироку й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину (статті 4, 22, 23, 29, 97 КПК України та ін.).

Професія слідчого є творчою і потребує від особи широкого кругозору, глибоких знань, усебічного розвитку, високої культури,

специфічних нахилів та навичок, ініціативності, організованості й відповідальності. Слідчому необхідно бути стриманим, стійким, фізично здатним діяти в екстремальних ситуаціях. Для того, щоб успішно розслідувати злочини, він повинен добре знати побут усіх груп населення, всі боки суспільного життя, вміти вирішувати найскладніші проблеми у відносинах осіб.

Стаття 46 Закону України "Про прокуратуру" передбачає, що на посаду слідчого може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє необхідними діловими та моральними якостями, має досвід роботи за фахом або пройшов стажування строком до одного року. В органах безпеки, внутрішніх справ та податкової міліції вимоги до рівня знань і особистих якостей слідчих встановлені спеціальними відомчими наказами.

Згідно зі ст. 102 КПК України, кожний слідчий – це окремий орган досудового слідства і, попри те, що організаційно належить до одного з зазначених відомств і адміністративно підпорядковується його керівництву, користується процесуальною незалежністю й самостійністю під час провадження досудового слідства. Це означає, що слідчий у справах, що перебувають у його проваджені, самостійно, на підставі закону та відповідно до його внутрішніх переконань, має право приймати рішення і провадити слідчі дії при повній персональній відповідальності за їхнє законне й своєчасне проведення і за відсутності будь-якого протиправного впливу на нього з боку інших осіб.

Наявність процесуальної незалежності й самостійності слідчого не примушує необхідності управління слідчими і відсутність засобів ефективного контролю за їхньою діяльністю. Тому, відповідно до законності прийнятих слідчими рішень, здійснюється прокурорський нагляд і судовий контроль, а організація їхньої діяльності покладається на начальників слідчих підрозділів, котрі мають право давати підлеглим слідчим обов'язкові для виконання вказівки (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 227, ч. 3 ст. 114^1 КПК України).

Якщо слідчий не згодний із вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину й обсяг обвинувачення, про направлення справи до суду або про закриття справи, він має право подати справу вищестоящому прокуророві (прокуророві, який здійснює нагляд за дотриманням законності

в діяльності слідчого підрозділу) з письмовим викладом своїх заперечень. У цьому разі прокурор або скасовує вказівки підлеглого прокурора (начальника слідчого підрозділу), або доручає провадження слідства у цій справі іншому слідчому (ч. 2 ст. 114 КПК України).

Окрім слідчих, досудове слідство можуть здійснювати прокурори й начальники слідчих підрозділів (управлінь, відділів, відділень) та їхні заступники (пункти 6, $6^{"а"}$ ст. 32, ч. 2 ст. 114^1, п. 5 ч. 1 ст. 227 КПК України).

Своєю діяльністю слідчі забезпечують здійснення такого самостійного виду державної діяльності, як досудове розслідування злочинів, а в кримінальному процесі – реалізацію функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи, органічне поєднання яких визначає специфіку становища слідчого, від якого вимагається однакове ставлення до кожного з окремих напрямів процесуальної діяльності. Для забезпечення реалізації зазначених функцій закон наділяє слідчого вагомими повноваженнями з виявлення й формування доказів, здійснення їх оцінки і прийняття суттєвих рішень у кримінальній справі.

При провадженні досудового слідства всі рішення стосовно спрямування слідства і провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання рішення суду (судді), санкції чи згоди прокурора, і несе повну відповідальність за їхнє законне та своєчасне проведення (ч. 1 ст. 114 КПК України).

Слідчий має право самостійно порушувати кримінальну справу або відмовляти в її порушені, викликати осіб для давання пояснень, допитів, давання експертних висновків; призначати експертизи, проводити допити, огляди та інші слідчі дії; визначати, які процесуальні дії й розшукові заходи і в якому порядку необхідно провести; вимагати від осіб пред'явлення необхідних у справі предметів і документів; вимагати проведення ревізій; розв'язувати питання про використання під час розслідування науково-технічних засобів, а також про залучення перекладачів, спеціалістів та представників громадськості; давати органам дізнання доручення й вказівки про проведення слідчих та розшукових дій й вимагати від них допомоги при провадженні певних слідчих дій (статей 66, 114, 127, 128, 128^1 КПК України).

Слідчий самостійно приймає рішення про затримання підозрюваного; про притягнення особи як обвинуваченого; про обрання

запобіжного заходу; про визнання особи потерпілою цивільним позивачем, цивільним відповідачем і допуск до участі в справі їхніх представників та призначення захисника; про накладення арешту на майно; про вжиття заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у справі; про зупинення чи відновлення досудового слідства тощо (статті 47, 49, 50, 51, 52, 52[1], 115, 148, 126, 206 КПК України та ін.). При встановлені причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, слідчий вносить подання про вжиття заходів щодо їх усунення до відповідного державного органу, громадської організації чи службовій особі (ст. 23[1] КПК України). Він самостійно оцінює докази й приймає рішення про закінчення досудового слідства із направленням справи до суду або з її закриттям за наявності передбачених у законі підстав (статті 67, 214, 218, 224 КПК України).

Постанови слідчого, винесені відповідно до закону в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма установами, підприємствами, посадовими особами й громадянами. Виконання рішень слідчого спирається на державний примус. Наприклад, злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до слідчого, залишення посадовою особою подання слідчого без розгляду тягнуть накладення штрафу (стаття 185[4], 185[6] КУпАП).

Вважається, що надані слідчому права є одночасно і його обов'язками, оскільки закон зобов'язує слідчого реалізовувати певні права в конкретній ситуації. За неправильно винесене рішення слідчий несе відповідальність. Так, за завідомо незаконні затримання, привід, арешт, притягнення невинуватого до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, порушення права на захист, невжиття заходів безпеки стосовно учасників процесу, розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, втручання в діяльність захисника слідчий несе кримінальну відповідальність (статті 371–374, 380, 381, 397 КК України). До кримінальної відповідальності слідчі притягаються на загальних засадах, дисциплінарне стягнення на слідчого може накласти особа, котра призначила його на посаду або вища за посадою особа.

Особиста зацікавленість слідчого чи його родичів у справі чи наявність інших обставин, що спричиняють сумніви в об'єктивності слідчого, не сприяють його участі у справі й є підставами

для відводу (самовідводу) слідчого, який вирішує прокурор (ст. 60 КПК України).

Досудове слідство провадиться органами досудового слідства (ст. 102 КПК України) в строки, передбачені ст. 120 КПК України, і повинно бути закінчено протягом двох місяців. До цього строку належить час від моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження у справі. Про продовження цього строку ми розглянемо при розгляді питання про загальні положення досудового розслідування.

Досудове слідство закінчується складанням одного з таких рішень:

1) обвинувального висновку;

2) постанови про закриття справи (на підставі статей 6, 213, п. 2 ст. 7[3] КПК України);

3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

8.2. Загальні положення досудового розслідування

Загальні положення досудового розслідування – це визначені законом на основі принципів кримінального процесу положення, правила, які відображають характерні риси та особливості досудового розслідування як стадії, своїми вимогами спонукають органи дізнання та досудового слідства до швидкого, раціонального, всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи, виконання завдань цієї стадії та охорони в ній прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

До загальних положень досудового розслідування *належать норми КПК України, які регулюють*:

– початок та місце провадження досудового розслідування;

– підслідність кримінальних справ;

– строки дізнання й досудового слідства;

– об'єднання та виділення справ;

– взаємодію слідчого з органом дізнання;
– провадження слідства групою слідчих;
– забезпечення прав учасників процесу;
– недопустимість розголошення даних досудового розслідування;
– складання процесуальних документів при провадженні досудового розслідування;
– використання науково-технічних засобів при розкритті й розслідуванні злочинів;
– залучення громадськості до розкриття злочину;
– виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів та вжиття заходів їх усунення;
– здійснення прокурорського нагляду, судового та відомчого контролю за законністю під час проведення досудового розслідування.

Початок та місце провадження досудового розслідування

Відповідно до ст. 113 КПК України, досудове слідство провадиться лише після порушення кримінальної справи і в порядку, встановленому КПК України.

Слідчий зобов'язаний негайно розпочати провадження слідства у порушеній ним чи переданій йому справі. Коли справа порушена слідчим і прийнята ним до свого провадження, то складається єдина постанова про порушення справи й прийняття її до свого провадження. У разі прийняття до свого провадження раніше порушеної справи, слідчий виносить окрему постанову про прийняття справи до свого провадження.

Без прийняття справи до власного провадження слідчим чи особою, яка провадить дізнання, можливе часткове її розслідування у вигляді виконання деяких слідчих дій або епізодів злочинної діяльності: при виконанні певного доручення, при розслідуванні справи слідчою групою, при виконанні частини слідчих дій прокурором або начальником слідчого підрозділу.

Якщо рішення про порушення кримінальної справи є правовою підставою для провадження розслідування, то рішення щодо прийняття справи до свого провадження є правовою підставою для її розслідування конкретною особою – слідчим.

З моменту його винесення ця особа набуває всіх передбачених законом повноважень з виконання у справі слідчих та інших процесуальних дій і на неї покладається особиста відповідальність за їхнє своєчасне та якісне проведення.

З вимогою своєчасного початку розслідування пов'язано й правило про те, що у справах, у яких досудове слідство є обов'язковим, слідчий має право в будь-який момент розпочати провадження досудового слідства, не чекаючи виконання органами дізнання всіх можливих невідкладних слідчих дій і закінчення 10-денного строку (ч. 4 ст. 114 КПК України).

Згідно зі ст. 116 КПК України, досудове слідство провадиться в тому районі, де вчинено злочин. Коли місце вчинення злочину невідоме, а також з метою найбільш швидкого й повного його розслідування, слідство може провадитися за місцем виявлення злочину або за місцем перебування підозрюваного, обвинуваченого, або за місцем перебування більшості свідків, або за визначенням прокурора.

Підслідність кримінальних справ – це встановлена законом сукупність ознак справи, відповідно до яких, вона належить до віддання того чи того органу розслідування. Підслідність обумовлює правильний розподіл кримінальних справ між різними органами досудового слідства.

Розрізняють п'ять видів підслідності:
- предметна (родова);
- персональна;
- альтернативна;
- за зв'язком справ;
- територіальна (місцева).

Предметна (родова) підслідність: орган, що буде розслідувати справу, визначається за характером вчиненого злочину, його кваліфікацією. Так, розмежовується компетенція в частині розслідування між різними органами досудового слідства: слідчими прокуратури, ОВС, СБУ, податкової міліції (ст. 112 КПК України). Слідчі прокуратури мають право провадити розслідування у справах про будь-які злочини.

Персональна підслідність визначається суб'єктом злочину: всі справи про злочини, вчинені неповнолітніми, за винятком справ, що належать до виключної компетенції слідчих прокуратури, повинні розслідуватися слідчими ОВС, а всі справи про злочини, вчинені військовослужбовцями тощо – слідчими військової прокуратури.

Альтернативна підслідність (ч. 5 ст. 112 КПК України) означає, що справа розслідується тим органом досудового слідства, який порушив кримінальну справу. Кримінально-процесуальний кодекс України дає вичерпний перелік таких складів злочинів.

Підслідність за зв'язком *справ* застосовується тоді, коли розслідування однієї чи кількох справ пов'язане з розслідуванням іншої. Приміром: підслідність за зв'язком справ використовується при розслідуванні кримінальної справи, в якій в одне провадження об'єднано у справи з обвинувачення декількох осіб – співучасників вчинення одного чи кількох злочинів чи з обвинувачення однієї особи у вчиненні кількох злочинів.

Територіальна підслідність визначає, слідчий якого саме адміністративного району повинен розслідувати певну кримінальну справу.

Слідчий, встановивши, що та чи та справа йому не підслідна, зобов'язаний провести всі невідкладні дії, після чого передає справу прокуророві для направлення її за підслідністю.

Строки дізнання й досудового слідства

У справі про злочин невеликої та середньої тяжкості, дізнання провадиться у строк не більше 10 днів, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила. Якщо таку особу не встановлено, дізнання зупиняється з дотриманням вимог, передбачених ст. 209 КПК України.

У справі про тяжкий або особливо тяжкий злочин дізнання провадиться у строк не більше 10 днів з моменту порушення справи.

У разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому ст. 165[2] КПК України, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу.

Досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчено протягом двох місяців. До цього строку належать час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження в справі. Цей строк може бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з'єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором у разі неможливості закінчити розслідування – до трьох місяців.

В особливо складних справах строк досудового слідства (три місяці) може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту й прирівняним до них прокурором

або їхніми заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого – до шести місяців. Далі продовжувати строк досудового слідства, як виняток, можуть лише Генеральний прокурор України або його заступники.

Правила щодо обчислень строків досудового слідства не поширюються на справи, в яких не встановлено особу, яка вчинила злочин. Перебіг строку слідства в таких справах починається з дня встановлення особи, яка вчинила злочин.

Об'єднання і виділення справ

В одне провадження об'єднуються справи:

1) про вчинення злочину (злочинів) кількома особами – співучасниками;

2) про вчинення кількох злочинів однією особою (об'єднання за суб'єктом).

Виділення справи відбувається у разі:

1) коли розслідується кримінальна справа стосовно кількох обвинувачених і щодо одного або частини з них провадження розслідування зупиняється через тяжку хворобу чи ухилення від слідства (ст. 206 КПК України);

2) якщо у вчиненні злочину разом з дорослим брав участь неповнолітній, то має бути з'ясована можливість виділення справи щодо неповнолітнього в окреме провадження (ст. 439 КПК України);

3) якщо під час розслідування справи буде встановлено, що якийсь злочин або якась особа, яка його вчинила, не пов'язані з основною справою;

4) якщо неможливо закінчити розслідування повністю відповідно до встановленого строку утримання обвинуваченого під вартою і немає підстав для зміни запобіжного заходу, а прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у цій справі, дав згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення, то справа щодо нерозслідуваних епізодів злочинів належить до окремого провадження й закінчується згідно із загальним порядком (ч. 4 ст. 156 КПК України).

У разі об'єднання кількох кримінальних справ в одне провадження, строк слідства з об'єднаної справи потрібно відраховувати з дня порушення справи, розслідування якої почалося раніше.

При виділенні кримінальних справ строк слідства вираховується:

а) від дня виділення в провадження справи про злочин, який не пов'язаний з тим, за яким порушена головна справа;

б) від дня порушення головної справи за фактом вчинення злочину або стосовно конкретних осіб – при виділенні справи щодо цих осіб з огляду на недоцільність розслідування її в одному провадженні, зокрема неповнолітнього (ст. 439 КПК України), осіб, котрі ухиляються від слідства або у разі тяжкого захворювання (ст. 206 КПК України).

Взаємодія слідчого з органом дізнання

Форми взаємодії слідчого й органу дізнання можуть бути процесуальними та непроцесуальними.

Процесуальні:

– виконання органом дізнання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого (ч. 3 ст. 114, статті 118, 139 КПК України);

– сприяння працівників органу дізнання слідчому при проведенні певних слідчих і розшукових дій (ч. 3 ст. 104 КПК України);

– використання слідчим відомостей, одержаних органом дізнання в результаті проведення оперативно-розшукових дій, як вирішення питання про порушення кримінальної справи (п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК України), так і для прийняття деяких процесуальних рішень під час розслідування (про обрання запобіжного заходу, проведення обшуку, виїмки та ін.).

Непроцесуальні:

– спільний аналіз і оцінка оперативної обстановки та результатів роботи;

– узгоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

– виконання комплексних заходів із профілактики злочинів;

– взаємний обмін інформацією у процесі розслідування;

– спільне використання спецтехніки, баз даних, оперативних обліків.

Провадження слідства групою слідчих

Якщо розслідування особливо складної справи доручається декільком слідчим, то про це зазначається в постанові про порушення справи або виноситься окрема постанова. Один з цих слідчих

призначається старшим, він і приймає справу до свого провадження та безпосередньо керує діями інших слідчих.

Постанова про призначення в справі декількох слідчих оголошується обвинуваченому.

Забезпечення прав учасників процесу

Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь у справі, їхні права й забезпечити можливість здійснення цих прав (ст. 53 КПК України).

Однією з форм забезпечення реалізації прав учасників кримінального судочинства є право на заявлення клопотань.

Клопотання підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників, а також потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їхніх представників про виконання будь-яких слідчих дій слідчий зобов'язаний розглянути в строк не більше 3 діб та задовольнити їх, якщо обставини, про встановлення котрих заявлені клопотання, мають значення для справи.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в клопотанні складається мотивована постанова.

Також варто взяти до уваги й те, що дії слідчого та особи, яка провадить дізнання, можуть бути оскаржені прокуророві або до суду.

Недопустимість розголошення даних досудового розслідування

Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого чи прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

У разі необхідності слідчий попереджає свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, що присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Дані досудового розслідування – це показання допитаних осіб, результати проведення слідчих дій і т. ін.

Складання процесуальних документів під час провадження досудового розслідування

Кожна слідча чи інша процесуальна дія фіксується в одному або кількох процесуальних документах, форма яких визначена в законі.

Основні процесуальні документи такі: постанови, протоколи, обвинувальний висновок. Серед інших потрібно виокремити подання слідчого, окреме доручення, доручення органу дізнання, заперечення проти вказівок прокурора (статті 23, 114, 118 КПК України)

Протокол – документ про проведення слідчих і судових дій, про їхній зміст та наслідки (статті 32, 85 КПК України).

Постанова – рішення органу дізнання, слідчого й прокурора, а також рішення, котрі виніс суддя одноособово чи апеляційний суд (статті 32, 130 КПК України).

Про рішення, прийняті слідчим або прокурором під час провадження досудового слідства у випадках, зазначених у КПК України, а також у випадках, коли це визнає за необхідне слідчий чи прокурор, складається мотивована постанова.

У постанові зазначається місце та час її складання, посада особи, що виносить постанову, її прізвище, справа, в якій провадиться слідство, й обґрунтування прийнятого рішення, а також стаття КПК України, на підставі якої прийнято рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК України, постанови слідчого, винесені у кримінальній справі, є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами.

У КПК України є норми, що регламентують вимоги до форми й змісту щодо конкретної слідчої чи процесуальної дії (постанова про обрання запобіжного заходу, притягнення як обвинуваченого, закриття справи, протокол допиту обвинуваченого, обшуку, виїмки тощо).

Використання науково-технічних засобів при розкритті і розслідуванні злочинів

Згідно із ч. 6 ст. 114 КПК України, під час проведення різних слідчих дій слідчий має право використовувати машинопис, звукозапис, стенографування, кінозйомку та відеозапис. Порядок застосування при провадженні слідчих дій найважливіших науково-технічних засобів – звукозапису, кінозйомку і відеозапису, детально врегульований законом (статті 85^1, 85^2 КПК України).

Залучення громадськості до розкриття злочинів

Форми участі громадськості:

процесуальні:

– порука громадської організації чи трудового колективу за належну поведінку і своєчасну явку до особи, що провадить

дізнання, слідчого, суду підозрюваного чи обвинуваченого при обранні такого запобіжного заходу (ст. 154 КПК України);

– звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 10 КПК України);

непроцесуальні:

– повідомлення громадянами відповідної інформації після звернення працівників органів розслідування через пресу, радіо, телебачення про допомогу в розкритті злочинів;

– допомога у розшуку осіб, котрі вчинили злочин.

Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів і вжиття заходів щодо їх усунення

Закон покладає обов'язок на орган дізнання, слідчого, прокурора виявити причини і умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України).

Виявивши причини й умови, зазначені суб'єкти повинні вжити заходів, котрі спрямовані на їхнє усунення, через внесення подання. Не пізніше, як у місячний строк після подання, має бути вжито необхідних заходів і про результат повідомлено особу, яка надіслала подання (ст. 23^1 КПК України).

Невиконання державним органом, громадською організацією або посадовою особою вимог, що містяться у поданні, може призвести до настання адміністративної відповідальності.

Здійснення прокурорського нагляду та відомчого контролю за законністю під час проведення досудового розслідування

Прокурорський нагляд – найважливіша гарантія законності діяльності органів дізнання й досудового слідства, він здійснюється на всіх етапах розслідування кримінальної справи, починаючи із надходження заяви або повідомлення про злочин і до затвердження обвинувального висновку й направлення справи до суду.

Конкретним об'єктом прокурорського нагляду в галузі кримінального судочинства є діяльність (бездіяльність) органів дізнання, слідчих, начальника слідчого підрозділу, учасників процесу та всіх інших осіб, котрі фігурують у кримінально-процесуальних відносинах.

Контрольні запитання

1. У чому суть стадії досудового розслідування?

2. Назвіть форми досудового розслідування.
3. Які строки провадження дізнання?
4. Як обчислюється строк досудового слідства?
5. Який порядок продовження строку досудового слідства?
6. Що таке загальні положення досудового розслідування?
7. Що таке підслідність?
8. У яких процесуальних формах здійснюється взаємодія слідчого з органом дізнання?
9. З якою метою й у якому порядку створюється слідча група?
10. Що таке окреме доручення?
11. Назвіть підстави виділення та об'єднання кримінальних справ.
12. Які науково-технічні засоби застосовуються при провадженні слідчих дій?

Рекомендована література

1. Арестова Е. Н. Производство органами дознания неотложных следственных действий по уголовным делам, по которым обязательно производство предварительного следствия // Российский следователь. – 2003. – № 10.
2. Арестова Е. Н. Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) при производстве дознания // Российский следователь. – 2003. – № 11.
3. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. – К., 1991.
4. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991.
5. Быховский И. Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе. – М., 1961.
6. Булдаков А. В. Подследственность: коллизии и проблемы // Российский следователь. – 2003. – № 8.
7. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. – К., 1984.
8. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. – К.,1984.
9. Крылов А. В. К вопросу об определении тайны следствия // Российский следователь. – 2003. – № 9.
10. Кримінально-процесуальний кодекс. – К., 2003.
11. Курильчук І. Г. Межі судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу // Право України. – 2006. – № 4. – С. 119–122.
12. Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Нор К. Г. Кримінальний процес України. – К., 1999.
13. Озерський І. В. Кримінальний процес України: Навч. посібник. – К., 2003.
14. Озерський І. В. Взаємодія слідчого з органом дізнання в системі МВС України (організаційно-правовий та психологічний аналіз): Автореф. дис... канд. юрид. наук 19.00.06. – К., 2003. – 16 с.
15. Пицхелаури Шенгели. Проблемы использования научно-технических средств и специальных знаний в процессе предварительного следствия (по материалам Грузии и Украины): Автореф. дисс... канд. юрид. наук. 12.00.09. – Тбилиси, 2002.
16. Семьянова И. С. Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) в отношении лиц, не достигших возраста уголовной ответственности // Российский следователь. – 2003. – № 7.
17. Табалдиева В. Ш. Уголовно-правовой статус следственного аппарата-субъекта применения правовых норм о международной помощи по уголовным делам // Российский следователь. – 2003. – № 12.
18. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина. – К., 2005.
19. Федченко В. Груповий метод розслідування кримінальних справ: деякі питання // Право України. – 2003. – № 1.
20. Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2005.
21. Шимановский В. В. Общие условия производства предварительного следствия. – Л., 1983.
22. Шимановский В. В. Общие условия производства предварительного следствия. – Л., 1983. – Вип. 31. – С. 434–438.

ТЕМА 9

Слідчі дії

9.1. Поняття слідчих дій та їхня класифікація.
9.2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій.

9.1. Поняття слідчих дій та їхня класифікація

Слідчі дії – це частина процесуальних дій, яка пов'язана із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі.

Закон передбачає проведення таких слідчих дій: допит свідка; допит потерпілого; затримання підозрюваного; допит підозрюваного; допит обвинуваченого; допит експерта; очну ставку; огляд; освідування; ексгумацію трупа; пред'явлення для впізнання; відтворення обстановки й обставин події; обшук; виїмку; призначення експертизи; накладення арешту на кореспонденцію; зняття інформації з каналів зв'язку.

Правомірність проведення слідчих дій визначається такими умовами:

- будь-яка слідча дія може провадитися за рішенням органу дізнання, слідчого та прокурора тільки після порушення кримінальної справи. Винятком є огляд місця події (ч. 2 ст. 190 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК України);
- порядок провадження слідчої дії та її процесуальне оформлення повинні суворо відповідати кримінально-процесуальному законодавству України;
- слідчі дії провадяться за наявності правової й фактичної підстав.

Правова підстава – це сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають слідчому право виконувати ту або ту слідчу дію.

Фактична підстава – це сукупність фактичних даних, за яких є необхідним виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у справі.

Мета проведення певної слідчої дії безпосередньо передбачена в нормах КПК України (наприклад, мета огляду – виявлення слідів злочину, з'ясування обстановки події тощо).

Сутність слідчих дій обумовлена їхніми пізнавальною і нормативною сторонами. *Пізнавальна сторона слідчих дій* представлена, зокрема, такими прийомами пізнання, що використовуються слідчим при їх провадженні, як спостереження, допит, опис.

Нормативна сторона слідчих дій полягає в детальній регламентації правил і умов їхнього проведення, що встановлені кримінально-процесуальним законодавством.

Більшість слідчих дій супроводжуються застосуванням заходів процесуального примусу, втручанням в особисті, майнові й інші права громадян, а також права й законні інтереси підприємств, установ, організацій.

Усі рішення з кримінальної справи, зокрема про проведення слідчих дії, слідчий приймає самостійно (винятком слугує необхідність отримання певного дозволу на проведення такої дії).

Слідчий не має права передоручати проведення слідчих дій, якщо він може самостійно їх виконати і якщо не виникає необхідності в наданні доручення органу дізнання або слідчому з іншої місцевості.

Жоден з посадових осіб органу внутрішніх справ чи іншого відомства без спеціального доручення або вказівки слідчого не має права провадити будь-яку слідчу дію у справі, що перебуває у його провадженні.

Співробітники міліції, як представники органу дізнання, мають право провести слідчі дії:

– в повному обсязі тільки після порушення кримінальної справи про злочини, що не є тяжкими й особливо тяжкими, до встановлення особи, котра вчинила злочин (додержуючись строків, передбачених ч. 1 ст. 108 КПК України). Якщо таку особу не встановлено, дізнання зупиняється й слідчі дії не провадяться;

– усі можливі після порушення ними кримінальної справи про тяжкий та особливо тяжкий злочин у межах строків, передбачених ч. 2 ст. 108 КПК України;

– у справі, переданій від органу дізнання слідчому або що перебуває у провадженні слідчого, – лише за його дорученням (ч. 4 ст. 104 КПК України).

Прокурор наділений правом за необхідності брати участь у проведенні тієї або тієї слідчої дії з кримінальної справи, яка перебуває у провадженні слідчого, та особисто провадити деякі слідчі дії чи розслідування повністю з будь-якої справи (ч. 1 п. 5 ст. 227 КПК України).

Слідчі дії провадяться не тільки з ініціативи слідчого, а й за вказівкою начальника слідчого відділу, прокурора або за клопотанням осіб, що беруть участь у справі: підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача й їхніх представників.

Необхідність проведення слідчих дій за клопотаннями зазначених осіб визначає слідчий.

Слідчі дії можна класифікувати залежно від цілей, об'єктів, методів виконання, часу і правил провадження, а також деяких інших критеріїв.

Класифікація за різними критеріями допомагає усвідомити внутрішню сутність слідчих дій, визначити їх місце з-поміж інших подібних.

1. Основні та додаткові.

Після першого допиту свідка-очевидця, провадиться додатковий допит з метою з'ясування певних обставин справи вчинення злочину.

2. Первинні та повторні.

Після першого допиту, огляду, обшуку тощо та ж дія провадиться повністю ще раз.

3. Невідкладні та інші.

Невідкладність проведення слідчої дії може виникнути не тільки на початковому етапі розслідування, а й під час подальшого його провадження.

4. Обов'язкові й необов'язкові

Обов'язковість слідчої дії може визначатися безпосередньою вказівкою в законі: обов'язкове призначення судово-медичної

експертизи для з'ясування тяжкості тілесних ушкоджень; допит підозрюваного після його затримання тощо.

За своєю процесуальною формою слідчі дії можна поділити на ті, які провадяться:

а) *за постановою слідчого і без неї*:

– постанова виноситься при проведенні таких слідчих дій:

- освідуванні;
- ексгумації трупа;
- обшуку та виїмці;
- призначенні експертизи

– без винесення постанови слідчий виконує такі слідчі дії:

- допит;
- очну ставку;
- огляд;
- відтворення обстановки й обставин події;
- пред'явлення для впізнання;
- як правило – затримання;
- обшук особи та виїмку в неї предметів і документів (ч. 3 ст. 184 КПК України);

б) *з дозволу (рішення, постанови) суду або без нього*:

– з дозволу суду провадяться:

- огляд у житлі чи іншому володінні особи;
- обшук та виїмка в житлі або іншому володінні особи;
- огляд і виїмка кореспонденції;
- виїмка документів, що становлять державну чи банківську таємницю;
- накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку;

в) *за санкцією прокурора й без санкції*:

– за санкцією прокурора провадяться:

- обшук, за винятком обшуку особи, житла чи іншого володіння особи;
- ексгумація трупа – за згодою прокурора;

г) *за участю понятих і без них*:

– за участю понятих провадяться:

- обшук та виїмка;
- огляд;
- пред'явлення для впізнання;
- відтворення обстановки й обставин події;

– огляд і виїмка кореспонденції;

– освідування – на розсуд слідчого.

Також слідчі дії, залежно від їх мети, можуть бути такими, що спрямовані на збирання або перевірку доказів.

Загальні процесуальні вимоги щодо провадження слідчих дій та порядок їх процесуального оформлення

Кожна слідча або інша процесуальна дія фіксуються в одному або кількох процесуальних документах, форма яких визначена в законі.

Основними процесуальними документами, якими оформлюється рішення та результат проведеної слідчої дії, є: постанова, протокол, подання.

Протокол – документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки (статті 32, 85 КПК України).

Постанова – рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд (статті 32, 130 КПК України)

Про рішення, прийняті слідчим або прокурором під час провадження досудового слідства у випадках, зазначених у КПК України, а також у випадках, коли це визнає за необхідне слідчий або прокурор, складається мотивована постанова.

У постанові зазначається місце і час її складання, посада особи, що виносить постанову, її прізвище, справа, в якій провадиться слідство, і обґрунтування прийнятого рішення, а також стаття КПК України, на підставі якої прийнято рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК України, постанови слідчого винесені у кримінальній справі обов'язкові до виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами.

У КПК України є норми, які регламентують вимоги до форми і змісту щодо конкретної слідчої чи процесуальної дії (протокол допиту обвинуваченого, обшуку, виїмки та ін.).

Загальні правила оформлення результатів проведення слідчої дії зазначені у ст. 85 КПК України. При провадженні слідчих дій також можуть застосовуватися звукозапис, кіно- та відеозапис (статті 85^1, 85^2 КПК України).

У протоколі щодо кожної слідчої дії повинні бути зазначені: місце і дата його складання; посади та прізвища осіб, що провадять дію; прізвища осіб, які брали участь у проведенні слідчої дії, адреси цих осіб; роз'яснення їх прав і обов'язків; суть проведеної слідчої дії, час її початку й закінчення; всі важливі для справи

обставини, виявлені при виконанні цієї слідчої дії. З метою нерозголошення даних про особу, стосовно котрої застосовані заходи безпеки, у протоколах слідчих дій, передбачених статтями 95, 96, 107, 145, 170, 171, 173 та 176 КПК України, обмежуються відомості про цю особу відповідно до ст. 52^3 КПК України.

Протокол зачитується всім особам, що брали участь у проведенні слідчої дії, водночас їм роз'яснюється їх право робити зауваження. Зазначені особи можуть ознайомитися з протоколом особисто.

Вставки і виправлення повинні бути внесені до протоколу перед підписами.

Протокол підписують: особа, яка провадила слідчу дію, допитана особа, а також перекладач, поняті, якщо вони були присутні, та інші особи, котрі були або брали участь у проведенні цієї дії. Якщо хтось із цих осіб через фізичні вади чи з інших причин не може особисто підписати протокол, то для підписання протоколу запрошується стороння особа. До протоколу можуть додаватися фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомок, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, що його пояснюють.

Коли особа, що брала участь у проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається у ньому і затверджується підписом особи, котра провадила слідчу дію.

Звукозапис може застосовуватися при допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події та при проведенні інших слідчих дій під час досудового розслідування.

При проведенні слідчих дій із застосуванням звукозапису про це повідомляється всім учасникам слідчої дії до її початку. Фонограма повинна містити відомості, зазначені у ч. 1 ст. 85 КПК України, та відображати весь хід слідчої дії. Повторення навмисно для звукозапису будь-якої частини слідчої дії під час її проведення не дозволяється.

Перед закінченням слідчої дії звукозапис повністю відтворюється учасникам цієї дії. Висловлені ними зауваження й доповнення до звукозапису заносяться на фонограму. Протокол слідчої дії, проведеної із використанням звукозапису, складається з додержанням правил КПК України. У протоколі повинна також зазначатися інформація про застосування звукозапису та повідомленно

про це учасникам слідчої дії, зокрема, про технічні засоби й умови звукозапису, про відтворення звукозапису учасникам слідчої дії та їхньої заяви з приводу використання звукозапису. У разі відтворення звукозапису показань під час проведення іншої слідчої дії про це зазначається у протоколі відповідної слідчої дії. При проведенні очної ставки відтворення звукозапису попередніх показань учасників очної ставки допускається лише після дачі ними показань на очній ставці та занесення їх до протоколу.

При пред'явленні учасникам процесу матеріалів справи, у зв'язку з закінченням досудового розслідування, звукозапис відтворюється обвинуваченому та його захисникові, а в разі клопотання – й іншим учасникам процесу. Фонограма в опечатаному вигляді зберігається разом зі справою.

Кінозйомка, відеозапис можуть застосовуватися при проведенні огляду, обшуку, відтворенні обстановки й обставин події та у процесі проведення інших слідчих дій.

Учасникам слідчої дії повідомляється про застосування кінозйомки, відеозапису до початку цієї дії. Після зйомки, запису та виготовлення кінострічки, відеострічки вони демонструються всім учасникам слідчої дії, про що складається окремий протокол. Процесуальне оформлення застосування кінозйомки, відеозапису й демонстрування кінострічки, відеострічки при проведенні іншої слідчої дії, пред'явленні матеріалів справи у зв'язку з закінченням досудового розслідування, а також під час судового розгляду провадиться відповідно до правил, передбачених статтею 85^1 КПК України.

9.2. Процесуальний порядок провадження слідчих дій

Допит свідка і потерпілого

Свідка викликають до слідчого повісткою (вручається під розписку свідкові або, коли він відсутній, дорослим членам його сім'ї, представникам ЖЕКа, представникам місцевих рад народних депутатів), телеграмою чи телефонограмою.

У повістці зазначається: хто викликається, коли й до кого, день і час, наслідки неявки за статтями 70, 71 КПК України (ст. 166 КПК України). Розписка про вручення повертається слідчому. В разі неявки з неповажних причин слідчий може застосувати привід

через органи міліції, про що складає мотивовану постанову. Привід виконується ОВС за місцем фактичного проживання особи.

Допитується свідок за місцем провадження досудового слідства або за місцем його перебування (лікарня, дім, робота, навчання тощо).

Свідок допитується без присутності інших свідків, слідчі вживають заходів, щоб свідки не могли спілкуватися між собою (викликають у різний час). Слідчий має приготуватися до допиту: вивчити матеріали справи, підготувати необхідну літературу, вибрати тактику допиту, визначити обставини, які необхідно з'ясувати під час допиту, скласти план допиту та ін.

Перед допитом встановлюють особу свідка, його повідомляють, щодо якої справи він викликаний, і попереджають про обов'язок розповісти все відоме йому в справі, а також про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за дачу завідомо неправдивих показань (статті 384, 385 КК України), з'ясовують стосунки з обвинуваченим (підозрюваним) і потерпілим, роз'яснюють право не давати показань щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України). Після довільної розповіді свідок відповідає на запитання слідчого.

Запитання, вироблені практикою:

1) доповнювальні (з'ясовують обставини, про які свідок забув розповісти);

2) уточнювальні (деталізація певних фактів);

3) нагадувальні (щоб допомогти відновити в пам'яті забуті події й факти);

4) контрольні (перевірення правильності інформації).

Заборонено домагатися показань свідка шляхом насильства, погроз, обману та інших незаконних заходів (ч. 3 ст. 22 КПК України).

Якщо свідок не володіє мовою, котрою провадиться допит, то у ньому повинен брати участь перекладач (ст. 19 КПК України), а якщо свідок німий, глухий, сліпий – необхідна участь особи, яка його розуміє (ст. 169 КПК України). Про участь цієї особи в допиті свідка зазначається в протоколі.

Дипломатичні представники можуть відмовитися давати показання і не повинні з'являтися до слідчих органів, якщо вони не бажають давати показання.

Консульські посадові особи й глави представництв відмовитися давати показання не можуть, окрім випадків, що стосуються

інформації, пов'язаної з їхніми службовими обов'язками, але у разі відмови давати показання вони не несуть відповідальності.

Протокол допиту свідка має відповідати вимогам ст. 85 КПК України (ст. 170 КПК України). Крім цього, в протоколі допиту вказуються: прізвище, ім'я та по батькові свідка, його вік, громадянство, національність, освіта, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, а також відомості про його відносини з обвинуваченим і потерпілим. У протоколі зазначається, що свідкові роз'яснені його права, обов'язки й відповідальність за відмову давати показання та за дачу завідомо неправдивих показань. Показання свідка та відповіді на поставлені йому запитання викладаються від першої особи і за можливості дослівно.

Свідкові, коли він про це просить, може бути надана можливість особисто написати власні показання в присутності слідчого, про що зазначається в протоколі.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє свідкові протокол для прочитання. На прохання свідка протокол може бути йому прочитаний слідчим. Свідок й особи, котрі були присутні під час допиту, мають право просити про внесення доповнень та виправлень у протокол. Ці доповнення і виправлення заносяться слідчим до протоколу.

Протокол підписують свідок, слідчий та особи, що були присутні при допиті. Якщо протокол написаний на декількох сторінках, свідок підписує кожну сторінку окремо.

Виклик і допит потерпілого провадиться за правилами виклику й допиту свідка з деякими відмінностями. Перед початком допиту він попереджається слідчим тільки про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань відповідно до ст. 384 КК України, і з'ясовує відносини між потерпілим та обвинуваченим або підозрюваним (ст. 171 КПК України). Після цього слідчий пропонує потерпілому розповісти про все відоме йому в справі. Забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні запитання).

Слідчий і орган дізнання повинні гарантувати безпеку свідка й потерпілого. Якщо є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу і майну, орган дізнання чи слідчий, у провадженні якого міститься кримінальна справа, або прокурор виносять мотивовану постанову про вжиття заходів безпеки. Цих заходів вживають також стосовно членів сім'ї й близьких родичів свідка та потерпілого.

Орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів щодо встановлення винних у цьому осіб і притягнення їх до відповідальності (статті 2, 20, 22 Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві"). Свідок та потерпілий мають право на відшкодування витрат, пов'язаних із явкою за викликом до органу дізнання, досудового слідства, з коштів цих органів (ст. 92 КПК України).

Особливості виклику й допиту неповнолітніх свідків і потерпілих

Привід неповнолітнього (до 16 років) провадиться з повідомленням його батьків (піклувальників), якщо інше не обумовлене в постанові (ухвалі) про привід (пункти 3, 4, 6, 8, 10, 11, 13, 14 Інструкції).

Особливості виклику та допиту неповнолітнього свідка регламентовані статтями 166, 168 КПК України. Неповнолітній викликається через законних представників, якщо вони не заінтересовані в наслідках вирішення справи (повідомлення про виклик надсилається законним представникам). Такий свідок не попереджається про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 КК України, йому лише роз'яснюються обов'язок говорити правду, а також право не давати показань стосовно себе та близьких родичів за ч. 1 ст. 63 Конституції України.

Допит свідка до 14 років, а за розсудом слідчого – до 16 років, провадиться за правилами ст. 167 КПК України, в присутності педагога, а за необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього.

До початку допиту зазначеним особам роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого ставити свідкові запитання. Запитання, поставлені свідкові законними представниками, педагогом або лікарем, і їхні зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу.

Затримання та допит підозрюваного

Орган дізнання має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, лише за наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці, зокрема й потерпілі, прямо вкажуть на цю особу, що саме вона вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному чи на його одязі, при ньому або в його житлі будуть виявлені явні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише тоді, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному, згідно з ч. 2 ст. 21 КПК України, права мати побачення із захисником з моменту затримання. Протокол підписує особа, котра його склала, і затриманий.

Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому й направляється прокуророві. За вимогою прокурора йому також надсилаються матеріали, що стали підставою для затримання.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання негайно повідомляє когось із її родичів, а в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України, при виконанні ним службових обов'язків, – негайно повідомляє також і відповідний розвідувальний орган.

Протягом 72 год після затримання орган дізнання:

а) звільняє затриманого – якщо не підтвердилася підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання було здійснено з порушенням вимог, передбачених частинами 1 і 2 ст. 106 КПК України;

б) звільняє затриманого й обирає щодо нього запобіжний захід, не позв'язаний з утриманням під вартою;

в) доставляє затриманого до судді з поданням про обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді взяття під варту.

У разі оскарження затримання до суду, скарга затриманого негайно надсилається начальником місця попереднього ув'язнення до суду. Скарга розглядається суддею одночасно з поданням органу дізнання про обрання запобіжного заходу. Якщо скарга

надійшла після обрання запобіжного заходу, вона розглядається суддею протягом трьох діб з часу надходження. Якщо подання не надійшло або скарга надійшла після закінчення 72-годинного строку після затримання, скарга на затримання розглядається суддею протягом п'яти діб з часу надходження.

Скарга розглядається з додержанням вимог, передбачених ст. 165^2 КПК України. За результатами розгляду суддя виносить постанову про законність затримання чи про задоволення скарги й визнання затримання незаконним. Копія постанови направляється прокурору, органу дізнання, затриманому і начальникові місця попереднього ув'язнення.

На постанову судді протягом семи діб від дня її винесення може бути подана апеляція прокурором, особою, стосовно якої прийнято рішення, або її захисником чи законним представником. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови суду.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину не може тривати більше 72 год.

Якщо у встановлений законом строк затримання постанова судді про застосування до затриманої особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або постанова про звільнення затриманого не надійшла до установи для попереднього ув'язнення, начальник місця попереднього ув'язнення звільняє цю особу, про що складає протокол і направляє повідомлення про це посадовій особі чи органові, який здійснював затримання.

Слідчий також має право затримати й допитати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за підставами і в порядку, передбаченими статтями 106, 106^1 і 107 КПК України.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Допит підозрюваного

Виклик і допит підозрюваного провадяться з додержанням правил, встановлених статтями 134–136, 145 і 146 КПК України.

Підозрюваного викликають до слідчого телефоном, телефонограмою, телеграмою або повісткою, яка вручається обвинуваченому під розписку із зазначенням часу вручення.

У разі тимчасової відсутності підозрюваного повістка для передання йому вручається під розписку комусь із дорослих

членів сім'ї, які разом з ним мешкають, житлово-експлуатаційній організації або адміністрації за місцем його роботи.

Підозрюваний, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення.

Підозрюваний зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого у призначений строк. У разі неявки без поважних причин підозрюваний підлягає приводу.

Поважними причинами неявки підозрюваного до слідчого в призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістки, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють його можливості своєчасно з'явитися до слідчого.

Привід підозрюваного здійснюється органами внутрішніх справ за мотивованою постановою слідчого. Привід підозрюваного, крім винятків, здійснюється вдень.

Привід підозрюваного без попереднього виклику може бути застосований тільки тоді, коли підозрюваний ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання.

Постанова про привід оголошується підозрюваному перед її виконанням.

Про кожний допит підозрюваного слідчий складає протокол з додержанням вимог ст. 85 КПК України.

У протоколі допиту зазначаються місце і дата допиту; посада та прізвище особи, котра провадила допит, й осіб, які були присутні при допиті; час початку і закінчення допиту; прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного, рік, місяць, день і місце його народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання; судимість підозрюваного та інші відомості про нього, що виявляться необхідними за обставинами справи.

Показання підозрюваного та відповіді на поставлені йому запитання викладаються від першої особи і за можливості дослівно.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє протокол підозрюваному для прочитання. На прохання підозрюваного він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Підозрюваний має право вимагати доповнення протоколу й внесення до нього виправлень. Ці доповнення і виправлення підлягають обов'язковому занесенню до протоколу.

Протокол підписують підозрюваний і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, підозрюваний підписує кожну

сторінку окремо. Якщо в допиті обвинуваченого брали участь прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

Підозрюваному, якщо він просить, надається можливість написати свої показання власноруч, про що зазначається в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись із письмовими показаннями підозрюваного, може поставити йому додаткові запитання. Ці запитання й відповіді на них заносяться до протоколу. Правильність запису показань, запитань і відповідей на них засвідчується підписами підозрюваного та слідчого.

Якщо підозрюваний був затриманий або до нього було обрано запобіжний захід у виді взяття під варту, його допит проводиться негайно, а за неможливості негайного допиту – не пізніше двадцяти чотирьох годин після затримання. При допиті такого підозрюваного присутність захисника є обов'язковою, за винятком, коли він відмовляється від нього і його відмова прийнята.

Перед допитом підозрюваному має бути роз'яснено його права, передбачені ст. 43^1 КПК України, а також повідомлено, у вчиненні якого злочину він підозрюється, про що зазначається в протоколі його допиту.

Очна ставка

Очна ставка – це одночасний допит двох раніше допитаних осіб для усунення суттєвих протиріч, які є в їхніх показаннях. Мета очної ставки – усунення протиріч в показаннях раніше допитаних осіб та встановлення істини у справі.

До суттєвих протиріч належать:

1) протиріччя, що не дають можливості дійти однозначної відповіді про обставини, які підлягають доказуванню у цій справі;

2) ті, що мають протилежні оцінки зібраних у справі доказів;

3) протиріччя, котрі компрометують джерела отримання цих доказів;

4) ті, які мають заперечення з приводу засобів отримання певних зібраних у справі доказів.

На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, котрі викликані на очну ставку, одне одного й в яких стосунках вони перебувають. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань.

Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній.

Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу.

Слідчий пред'являє протокол очної ставки особам, котрих допитано, для прочитання або за їх проханням прочитує їм цей протокол. Допитані особи мають право вимагати доповнення протоколу й внесення до нього виправлень. Ці доповнення або виправлення підпадають під обов'язкове занесення до протоколу. Протокол очної ставки підписує кожна з допитаних осіб і слідчий.

Пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання (статті 174, 175 КПК України) – слідча дія, сутність якої полягає в пред'явленні раніше допитаному свідку, потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому предмета, трупа або його частини з метою встановлення його тотожності, схожості чи відмінності з об'єктом, котрий особа, що впізнає, сприймала раніше з огляду на обставини події, яка розслідується.

Його завданням є ідентифікація об'єкта. Провадиться тоді, коли допитуваний заявляє, що може впізнати особу чи предмет, які він спостерігав і пам'ятає їхні відмінні ознаки.

Існують такі обов'язкові умови пред'явлення особи для впізнання:

1) попередній допит особи, котра впізнає, про зовнішній вигляд та прикмети особи, а також про обставини, за яких той, хто впізнає, бачив цю особу;

2) обов'язкова присутність двох понятих, які засвідчують своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям; перед пред'явленням їм роз'яснюють права й обов'язки;

3) особа пред'являється для впізнання разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішності та одязі;

4) безпосередньо перед пред'явленням особи й обов'язково у відсутності того, хто впізнає, їй пропонується зайняти будь-яке

місце серед інших осіб, що пред'являються, щоби забезпечити достовірність впізнання, виключити можливість інформування того, хто впізнає, про місце, де розташувалася особа, котра була пред'явлена для впізнання;

5) якщо особа пред'являється свідкові чи потерпілому, вони попереджаються перед початком пред'явлення про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а свідок – ще й про відмову від дачі показань;

6) роз'яснюються понятим та іншим учасникам їхні права робити зауваження з приводу дій слідчого, які підлягають занесенню до протоколу.

Виконавши ці умови, слідчий пропонує тому, хто впізнає, показати особу, про яку він давав показання на допиті. Якщо він впізнав когось із пред'явлених осіб, слідчий пропонує пояснити, за якими саме ознаками він її впізнав.

На прохання того, хто впізнає, слідчий просить осіб, котрі пред'являються, зробити жест, встати, сісти, пройтись тощо. Як і при допиті, заборонено ставити навідні запитання, які підказують ту чи ту відповідь.

Впізнання за фотокартками

У разі неможливості пред'явлення власне особи (померла, тяжко хвора, невідоме її місце перебування), її впізнання може провадитися за фотознімками в кількості не менше трьох. Для цього виготовляється фототаблиця, як додаток до протоколу пред'явлення (наклеюють фотознімки на окремі аркуші, нумерують, скріплюють печаткою). Слідчий повинен знати осіб, котрі пред'являються, як безпосередньо, так і за фотографіями.

Впізнання предметів

Згідно зі ст. 175 КПК України, предмет, що підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому серед інших однорідних предметів, тобто інших предметів має бути не менше двох.

Під час попереднього допиту особи, яка впізнаватиме, необхідно з'ясувати вид і найменування речі, колір, наявність дефектів та інші особливості, а якщо це відомо особі – марку й розмір речі. Якщо у допитуваного зберігся паспорт або інший документ на цю річ, предмет, які розшукуються, то його потрібно вилучити.

Впізнання тварин

Тварини пред'являються за такими ж правилами, як і предмети. Не пред'являються для впізнання предмети, що наявні в єдиному примірнику, неповторні, наприклад, картини художника, або ж не виокремлюються зовсім серед інших предметів (наприклад, цукор-пісок, зерно, нові речі серійного виробництва).

Впізнання трупа

Для впізнання може бути пред'явлено також труп (або його частини), зокрема у справі, порушеній за фактом виявлення трупа невідомого з ознаками насильницької смерті. Труп пред'являється для впізнання як на місці його виявлення, так і в морзі. Його впізнання може проводитись й окремо від інших трупів, для усунення змін трупа (через трупні явища або пошкодження під час вчинення злочину) також може проводитись "туалет" або реставрація трупа за допомогою судового медика. Протокол пред'явлення трупа для впізнання повинен оформлятися з додержанням вимог ст. 176 КПК України.

Про пред'явлення для впізнання складається протокол, у якому зазначаються: відомості про особу, котра впізнає, попередження свідка або потерпілого про кримінальну відповідальність, дані про осіб і предмети, які пред'являються для впізнання, і детально викладаються ознаки, за якими впізнаючий упізнав би особу чи предмет. Протокол підписують всі особи, котрі брали участь у провадженні впізнання, поняті й слідчий. До нього додаються фотознімки, а також матеріали звуко- та відеозапису.

Як виняток, з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання проводиться *поза візуальним спостереженням* того, кого впізнають, з дотриманням вимог, передбачених ст. 174 КПК України.

Обшук

Обшук – це слідча дія, яка провадиться тоді, коли слідчий має достатні підстави вважати, що знаряддя вчинення злочину, речі й цінності, набуті злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, що мають значення для встановлення істини в справі чи забезпечення цивільного позову, знаходяться у певному приміщенні, місці чи у якої-небудь особи (ч. 1 ст. 177 КПК України). Обшук провадиться також і в тому випадку, коли є достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці перебувають

розшукувані особи, а також трупи чи тварини (ч. 2 ст. 177 КПК України).

Достатні підстави – це відомості з показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених у протоколах слідчих дій (приміром, протокол огляду місця події), заявах громадян або одержані під час оперативно-розшукової діяльності.

Обшук поділяється на три види:

1) обшук приміщення (жилих будинків, квартир, службових і виробничих приміщень підприємств, установ, організацій, комор, сараїв, погребів та інших сховищ);

2) обшук місцевості (саду, городу, подвір'я, ділянок лісу, поля тощо);

3) обшук особи (особистий обшук).

Обшук провадиться за вмотивованою постановою слідчого, із санкції прокурора, який безпосередньо здійснює нагляд за розслідуванням, або його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи.

Обшук житла чи іншого володіння особи провадиться за вмотивованою постановою судді.

За необхідності провести такий обшук, слідчий, за погодженням з прокурором, звертається з поданням до суду за місцем провадженням слідства. Суддя негайно розглядає подання, а у разі необхідності вислуховує слідчого, прокурора й за наявності підстав виносить постанову про проведення обшуку чи про відмову в проведенні обшуку. Постанова про проведення обшуку не оскаржується. На постанову судді про відмову в проведенні обшуку може бути внесена апеляція протягом трьох діб від дня її винесення (ч. 5 ст. 177 КПК України).

У разі невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, котрі підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла або іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді. Водночас в протоколі зазначаються причини, що зумовили проведення обшуку без постанови судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокуророві (ч. 6 ст. 177 КПК України).

Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів можуть бути проведені без постанови у разі:

1) фізичного захоплення підозрюваного уповноваженими на те особами, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий

має при собі зброю чи інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих, або намагається звільнитися від доказів, що викривають його чи інших осіб у вчиненні злочину;

2) затримання підозрюваного;

3) взяття підозрюваного, обвинуваченого під варту;

4) наявності достатніх підстав вважати, що особа, котра перебуває в приміщенні, де провадиться обшук або примусова виїмка, приховує при собі предмети чи документи, які мають значення для встановлення істини в справі.

Задля успішного проведення обшуку, слідчий, відповідно до ч. 3 ст. 183 КПК України, має право заборонити особам, які перебувають у приміщенні або зайшли до нього під час обшуку чи виїмки, виходити з цього приміщення і спілкуватися між собою або з іншими особами до закінчення його проведення.

Обшук повинен провадитись удень, а вночі – як виняток, коли можливе знищення, приховування або переховування розшукуваних предметів, або коли особа, яка вчинила злочин, може втекти (ст. 180 КПК України).

При обшуку й виїмці обов'язковою є присутність двох понятих і особи, у якої провадиться обшук чи виїмка або дорослих членів сім'ї, або представника ЖЕО, або місцевої Ради народних депутатів (ст. 181 КПК України). За необхідності залучають спеціаліста, працівника ОВС задля подання організаційної чи технічної допомоги; свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного – для впізнання й відбору предметів і документів, що розшукуються і підлягають вилученню.

Перед початком слідчий зобов'язаний пред'явити постанову та запропонувати добровільно видати зазначені в постанові предмети й документи. Обшукуваним, понятим і відповідним представникам потрібно роз'яснити їх право бути присутніми під час усіх дій слідчого й робити з приводу цих дій заяви, які підлягають занесенню до протоколу (ст. 181 КПК України).

Проводячи обшук, слідчий має відкривати замки, приміщення, але повинен уникати зайвих пошкоджень дверей, замків, предметів (ст. 183 КПК України). У процесі обшуку та виїмки можуть бути вилучені тільки предмети й документи, які мають значення для справи, також цінності та майно обвинуваченого або підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна. Предмети і документи, вилучені за законом

з обігу (зброя, на яку немає дозволу, вибухівка, сильнодіючі отруйні речовини, наркотики тощо), підлягають вилученню незалежно від їх відношення до справи.

Усі вилучені предмети й документи слідчий повинен пред'явити понятим та іншим присутнім і перелічити в протоколі обшуку або виїмки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак.

За необхідності, вилучені предмети і документи повинні бути на місці обшуку або виїмки упаковані й опечатані (ст. 186 КПК України). Другий примірник протоколу та опису вручається обшукуваному (представнику). За наявності зауважень на неправильні дії під час обшуку (виїмки), не пізніше двох днів слідчий повідомляє прокурора, який здійснює нагляд (ст. 189 КПК України). Протокол обшуку (виїмки) стане джерелом доказів тільки в тому разі, коли буде додержано процесуального порядку провадження цих слідчих дій, а власне дії оформлені відповідно до вимог статей 85, 188 КПК України.

У приміщеннях, в яких перебувають дипломатичні представництва, а також де мешкають дипломатичні представники та їхні сім'ї, що користуються правом дипломатичної недоторканності, обшук та виїмка можуть бути проведені лише за згодою дипломатичного представника.

Про згоду дипломатичних представників на обшук або виїмку робиться запит через МЗС України. Обшук та виїмка в зазначених приміщеннях провадиться обов'язково в присутності прокурора і представника МЗС України (ст. 182 КПК України).

Стаття 27 Закону України "Про статус народного депутата" закріплює, що не допускається обшук, огляд речей, приміщення депутата; у п. 13 ст. 13 Закону України "Про статус суддів" зазначається, що обшук чи виїмка в житлі судді чи службовому приміщенні, особистий обшук судді, огляд чи виїмка його речей може провадитися тільки з санкції Генерального прокурора; у ч. 3 ст. 20 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини" йдеться про те, що Уповноважений не може бути підданий обшуку без згоди Верховної Ради України; ч. 2 ст. 10 Закону України "Про адвокатуру" закріплює, що документи, пов'язані з виконанням адвокатом доручення, не підлягають огляду, розголошенню чи вилученню.

Виїмка

Виїмка як самостійна слідча дія ***провадиться*** в тих випадках, коли слідчий має точні дані про те, що предмети або документи, які мають значення для справи, знаходяться у певної особи або в певному місці (ч. 1 ст. 178 КПК України).

Основна відмінність виїмки від обшуку полягає у тому, що під час обшуку предмети та документи розшукуються та вилучаються у разі їхнього знайдення, а при проведенні виїмки тільки вилучаються.

Це засіб збирання нових і перевірки вже наявних доказів. Виїмка, за загальним правилом, проводиться за постановою слідчого.

Виїмка документів, які становлять державну таємницю, проводиться тільки з санкції прокурора або його заступника і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи.

Примусова виїмка із житла чи іншого володіння проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 КПК України.

Виїмка повинна проводитись удень, а вночі – як виняток, коли можливе знищення, приховування або переховування розшукуваних предметів, або коли особа, яка вчинила злочин, може втекти (ст. 180 КПК України).

При обшуку й виїмці є обов'язковою присутність двох понятих і особи, у якої провадиться обшук чи виїмка, або дорослих членів сім'ї, або представника ЖЕО, або місцевої Ради народних депутатів (ст. 181 КПК України). У разі необхідності залучають спеціаліста, працівника ОВС – для надання організаційної чи технічної допомоги, свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного для впізнання й відбору предметів і документів, що розшукуються і підлягають вилученню.

Перед початком слідчий зобов'язаний пред'явити постанову та запропонувати добровільно видати зазначені в постанові предмети й документи. Особам, у яких проводиться виїмка, понятим і відповідним представникам слід роз'яснити їх право бути присутніми під час всіх дій слідчого й робити з приводу цих дій заяви, які підлягають занесенню до протоколу (ст. 181 КПК України).

При виїмці можуть бути вилучені тільки предмети й документи, які мають значення для справи, також цінності та майно обвинуваченого або підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна. Предмети і документи, вилучені законом з обігу (зброя, на яку немає дозволу, вибухівка, сильнодіючі отруйні речовини тощо), підлягають вилученню незалежно від їх відношення до справи. Усі вилучені предмети й документи слідчий повинен пред'явити понятим та іншим присутнім і перелічити в протоколі виїмки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак. У разі необхідності вилучені предмети та документи повинні бути на місці виїмки упаковані й опечатані (ст. 186 КПК України). Другий примірник протоколу та опису вручається обшукуваному (представнику). За наявності зауважень на неправильні дії під час виїмки, не пізніше двох днів слідчий повідомляє прокурора, який здійснює нагляд (ст. 189 КПК України). Протокол виїмки стане джерелом доказів тільки в тому разі, коли буде додержано процесуальний порядок провадження цієї слідчої дії, а сам він оформлений відповідно до вимог статей 85, 188 КПК України.

Огляд. Ексгумація трупа

Огляд – це слідча дія, яка провадиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи (ст. 190 КПК України).

Слідчий може провести огляд місця події, місцевості, приміщення, предметів і документів, тварин, трупа.

Закон не вимагає від слідчого винесення постанови про проведення огляду. *Огляд житла або іншого володіння особи*, згідно з ч. 4 ст. 190 КПК України, є можливим не інакше, як *за мотивованою постановою судді*.

У разі невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою того, хто володіє, огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

Для проведення за невідкладних випадків огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений стосовно неї злочин, а також у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потрібне.

Огляд може бути первинним, повторним і додатковим (коли первинний проведений з порушеннями або поверхово, або необхідно

додатково оглянути). Під час огляду предмети, обставини тощо сприймаються особами, що оглядають, за допомогою органів зору, слуху, дотику, нюху та інше, а також фіксуються будь-якими технічними засобами (зйомка, запис, вимірювання приладами тощо), застосовуються хімічні реактиви, що є в слідчому портфелі.

Для участі в проведенні огляду слідчий може запросити спеціаліста (медика, патологоанатома, автотехніка, кінооператора, фармацевта тощо), йому зобов'язані подавати допомогу в огляді й органи міліції. Згідно зі ст. 191 КПК України, огляд повинен провадитися вдень, окрім невідкладних випадків (автотранспортні події, виявлення трупа, швидке псування об'єктів та ін.). При огляді обов'язково повинні бути присутні, принаймні, двоє понятих.

Послідовність провадження огляду визначається слідчим залежно від того, що оглядається. Так, огляд місця події повинен проходити статичну та динамічну стадії. Спочатку все місце події, всі предмети й труп оглядаються і фіксуються у тому вигляді, в якому вони постали перед слідчим, без їхнього переміщення (їх стан, розташування, розміри тощо). Коли ж усі параметри зафіксовано, об'єкти пересування розглядаються, фотографуються, описуються окремо, виявляються при цьому ще якісь особливості, сліди, що мають значення для справи.

Перед початком слідчий роз'яснює понятим їх обов'язок бути присутніми при всіх діях слідчого й засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям, а спеціалісту – обов'язок своїми знаннями сприяти у виявленні й закріпленні доказів, давати пояснення з приводу спеціальних знань також роз'яснює всім особам, що беруть участь в огляді, робити зауваження з приводу огляду, котрі підлягають обов'язковому занесенню до протоколу (статті 127, 128[1] КПК України).

Огляд предметів, вилучених під час огляду місця події, обшуку чи виїмці, проводять на місці, а в разі неможливості – у місці провадження справи (у кабінеті слідчого). Огляд трупа здійснюється завжди за участю спеціаліста (судово-медичного експерта).

За необхідності огляду похованого трупа може провадитися його ексгумація (виймання з місця поховання), тільки на підставі постанови слідчого, затвердженої прокурором. Труп виймають у присутності слідчого, судмедексперта і двох понятих, про це складається протокол, його підписують усі присутні особи, про огляд складається окремий протокол (ст. 192 КПК України).

Протокол огляду складається зі вступної (де зазначається місце й дата, час початку та закінчення огляду, посада, класний чин або звання слідчого, поняті, інші учасники, роз'яснення прав і обов'язків, статті КПК України, згідно з якими проводився огляд і складався протокол), описової (де містяться відомості про об'єкт огляду, розміщення, особливості, сліди, застосовані технічні засоби) і заключної (додатки до протоколу, зауваження) частин. Підписують протокол слідчий та всі особи, котрі брали участь. Можуть додаватися плани, схеми, креслення, касети, фонограми тощо. Вилучені предмети правильно упаковуються й опечатуються, на бірці вказується: найменування справи, назва предмета, місце і дата вилучення, посада й прізвище слідчого, підписи його та понятих. У протоколі зазначається вид печатки (пластилінова, сургучна) і текст відтиску печатки.

Освідування

Освідування – це слідча дія, яка полягає в огляді тіла живої людини для встановлення слідів злочину або наявності особливих прикмет.

До *особливих прикмет належать*: родимі плями, татуювання, шрами, рубці, бородавки, відсутність певних частин тіла, сліди колишніх хвороб.

Стаття 193 КПК України передбачає два види освідування:

1) *слідче* (проводить слідчий);

2) *медичне* (проводить судмедексперт або лікар).

Підставою для проведення освідування є наявність зафіксованих у матеріалах справи, зокрема протоколах допитів, протоколах обшуку, огляду місця події або предметів даних про те, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення чи засвідчення яких має значення для вирішення кримінальної справи, встановлення осіб, які вчинили злочин.

Освідуванню можуть бути піддані обвинувачений, підозрюваний, потерпілий і свідок (ст. 193 КПК України). Про провадження *слідчого освідування* слідчий виносить постанову. Освідування не повинно бути пов'язано з приниженням людської гідності осіб, котрі беруть у ньому участь.

Освідування провадиться як *в примусовому (за клопотанням потерпілого чи обвинуваченого), так і добровільному порядку*. Поняті можуть бути залучені до освідування, якщо це визнає

за необхідне слідчий (ч. 2 ст. 127 КПК України). Їм роз'яснюють їх право бути присутнім при всіх діях слідчого і обов'язок засвідчити підписами в протоколі факт проведення освідування і його результати. Понятим, спеціалісту та особі, що освідується, роз'яснюється право робити зауваження з приводу освідування і правильності його фіксації у протоколі, котрі підлягають обов'язковому занесенню до протоколу.

Слідчий і поняті не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголення особи, яка підлягає освідуванню. У цьому разі освідування повинно бути доручено слідчому відповідної статі. Про результати освідування складається протокол відповідно до статей 85, 195 КПК України.

Медичне освідування провадиться тоді, коли для його виконання потрібні спеціальні знання у галузі медицини – для виявлення подряпин на тілі, укусів зубів, плям крові, слідів хірургічних операцій. Слідчий дає письмове доручення судмедексперту або лікарю, й вони про результати освідування складають відповідно судово-медичний акт або довідку.

Відтворення обстановки й обставин події

Відтворення обстановки та обставин події – це слідча дія, яка провадиться з метою перевірки та уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного й обвинуваченого чи даних, отриманих при проведенні огляду та інших слідчих дій.

Метою відтворення обстановки й обставин події (ст. 194 КПК України) є перевірка й уточнення результатів допиту або даних, отриманих при провадженні інших слідчих дій.

Слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а за необхідності й за участю спеціаліста, свідка, потерпілого, обвинуваченого (підозрюваного) відтворити обстановку й умови, за яких ті чи ті події могли відбуватися насправді.

До відтворення обстановки й обставин події належить і слідчий експеримент, і перевірка показань на місці без проведення експериментальних дій, перевірка зібраних доказів, одержання нових, виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. Проводиться в умовах, максимально наближених до подій, за необхідності – неодноразово.

Понятих повинно бути не менше двох (кількість залежить від складності відтворення). Відтворення не повинно бути пов'язано

з приниженням людської гідності осіб, які беруть у ньому участь, і бути безпечним для їх здоров'я (ч. 2 ст. 194 КПК України). Крім загальної інформації у протоколі зазначаються умови, за яких було відтворення експериментальних дій, хто їх проводив. Якщо слідчий робив заміри, фотографував, складав схеми, креслення, застосовував зйомку – відповідні матеріали додаються до протоколу (ст. 195 КПК України).

Призначення експертизи

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду (ст. 1 Закону України "Про судову експертизу").

Підставою для призначення експертизи є необхідність наукових, технічних або інших спеціальних знань для вирішення певних питань при провадженні в справі (ч. 1 ст. 75 КПК України).

Розрізняють такі процесуальні види експертизи: первинна, додаткова, повторна, одноособова, комісійна, комплексна.

Первинною є експертиза, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше.

Додаткова експертиза – це експертиза, яка провадиться, коли висновок експерта буде визнано неповним чи не досить ясним, вона доручається тому ж або іншому експертові (ч. 5 ст. 75 КПК України). Недостатньо повним може бути визнано висновок, який ґрунтується на дослідженні не всіх наданих експерту об'єктів або не містить вичерпних відповідей експерта на всі поставлені запитання.

Повторна експертиза призначається, коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або є сумніви в його правильності. У такому випадку експертиза доручається іншому експертові чи експертам (ч. 6 ст. 75 КПК України).

Одноособова експертиза провадиться одним експертом.

Комісійна експертиза – це коли для її проведення призначено декілька експертів, які дають загальний висновок. Якщо експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає окремий висновок (ч. 3 ст. 75 КПК України). Судово-психіатрична експертиза завжди є комісійною: її провадять не менше трьох експертів-психіатрів.

Комісійна експертиза називається *комплексною*, за умови, що її провадять спільно спеціалісти з різних галузей знань. Коли

встановлення тієї чи тієї обставини є неможливим за допомогою проведення певних експертиз або це не належить до компетенції одного експерта чи комісії експертів, тоді може бути призначена низка досліджень, які здійснюються кількома експертами на підставі використання різних спеціальних знань.

Експерти мають право при цьому складати спільний висновок. У ньому повинно бути вказано, які дослідження провів кожний експерт, які факти він особисто встановив і яких дійшов висновків. Кожний експерт має право підписати спільний висновок або ту частину його, що відображає перебіг і результати проведених ним особисто досліджень. Якщо підставою остаточного висновку є факти, встановлені іншим експертом, то про це також повинно бути вказано у висновку. Вимога закону про те, що експерт дає висновок від свого імені на підставі досліджень, проведених ним відповідно до його спеціальних знань, і несе за цей висновок особисту відповідальність, повністю поширюється й на осіб, котрі брали участь у провадженні такої експертизи.

Питання ж, чи потрібно призначати експертизу, вирішують слідчі органи й суд, у провадженні яких міститься справа.

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає випадки, коли експертиза призначається обов'язково:

1) для встановлення причин смерті;

2) для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень;

3) для визначення психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;

4) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України;

5) для встановлення віку підозрюваного чи обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів та неможливо їх одержати.

Необхідність призначення експертизи визначається слідчим, зважаючи на конкретні обставини справи і ті питання, на які має відповісти тільки спеціаліст з певної галузі знань. У низці випадків призначення експертизи є обов'язковим відповідно до законодавства (ст. 76 КПК України). Водночас власне слідчий не може провадити експертизу, навіть володіючи спеціальними знаннями з цієї галузі,

тобто не може суміщувати дві різні процесуальні ролі в одній особі (ч. 1 ст. 62 КПК України), а доручає її проведення іншій особі (особам).

Він також не має права ставити на вирішення експерта правових питань (для прикладу, при призначенні судмедекспертизи ставити питання про те, чи сталося вбивство або самогубство).

Стаття 196 КПК України *визначає загальний порядок призначення експертизи*:

а) визначення слідчим низки питань, вирішення яких потребує спеціальних знань;

б) вибір експерта чи експертної установи, що компетентні у вирішенні цих питань;

в) складення мотивованої постанови про призначення експертизи, в якій, крім загальних реквізитів (ст. 130 КПК України), зазначаються: коротко обставини справи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта чи найменування експертної установи; питання для висновку експерта(ів); об'єкти дослідження; матеріали, що надаються експерту для ознайомлення;

г) ознайомлення обвинуваченого (підозрюваного) з постановою про призначення експертизи (крім випадків неможливості з огляду на його психічний стан), роз'яснення йому процесуальних прав за ст. 197 КПК України;

ґ) вирішення слідчим заявлених обвинуваченим (підозрюваним) після роз'яснення йому прав клопотань;

д) надіслання постанови про призначення експертизи та інших матеріалів експертам.

При призначенні експертизи обвинувачений має право: 1) заявити відвід експертові; 2) просити про призначення експерта з вказаних ним осіб; 3) просити про поставлення перед експертизою додаткових запитань; 4) давати пояснення експертові; 5) пред'являти додаткові документи; 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи; 7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи; 8) бути присутнім, з дозволу слідчого, під час проведення експертом певних досліджень і давати пояснення.

Проведення судмедекспертизи доручається спеціалістам з державних спеціалізованих установ та відомчих служб. Відповідно до ст. 7 Закону України "Про судову експертизу" – це науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я, експертні служби МВС, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

Судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами.

Слідчий вручає експертові копію постанови й роз'яснює йому його обов'язки та права за ст. 77 КПК України. Також попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від виконання експертизи і за неправдивий висновок.

У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол. Зразки зберігаються за правилами речових доказів (статті 79–81 КПК України).

Якщо при *проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи* виникає необхідність тривалого спостереження за обвинуваченим або дослідження його, суд за поданням слідчого, погодженим з прокурором, поміщує його у відповідний медичний заклад, про що виносить постанову.

Подання розглядається з додержанням порядку, визначеним ч. 5 ст. 165^2 КПК України, на постанову судді прокурором, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб може бути подана апеляція до апеляційного суду. Подання апеляції не зупиняє виконання постанови судді.

Накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку

Арешт на кореспонденцію й зняття інформації з каналів зв'язку може бути застосовано лише за наявності достатніх підстав вважати, що у листах, телеграфній та іншій кореспонденції підозрюваного чи обвинуваченого або інших осіб іншим особам, підозрюваному чи обвинуваченому, а також у інформації, якою вони обмінюються за допомогою засобів зв'язку, містяться дані про вчинений злочин або документи й предмети, що мають доказове значення, і якщо іншими способами одержати ці дані неможливо.

До кореспонденції, на яку може бути накладено арешт, належать листи всіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, радіограми тощо.

Арешт на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину може бути застосований до порушення кримінальної справи.

За наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 187 КПК України, слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду за місцем провадження слідства про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності вислуховує слідчого, вислуховує думку прокурора, після чого, залежно від підстав для прийняття такого рішення, виносить постанову про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому. Постанова оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесено подання прокурором.

У постанові про накладення арешту на кореспонденцію зазначаються кримінальна справа й підстави, за яких буде провадитися ця слідча дія; прізвище, ім'я та по батькові особи, кореспонденція якої має затримуватися, точна адреса цієї особи, види поштово-телеграфних відправлень, на які накладається арешт; термін, протягом якого зберігається арешт; назва установи зв'язку, на котру покладається обов'язок затримувати кореспонденцію та повідомляти про це слідчого.

У постанові про зняття інформації з каналів зв'язку зазначаються кримінальна справа і підстави, з яких буде провадитись ця слідча дія; прізвище, ім'я та по батькові особи, з каналів зв'язку якої має зніматись інформація; точна адреса цієї особи, види цих каналів; термін, протягом якого знімається інформація; назва установи, на яку покладається обов'язок знімати інформацію та повідомляти про це слідчого.

Постанова про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку направляється слідчим начальнику відповідної установи, для якого вона є обов'язковою.

Начальник відповідної установи затримує кореспонденцію або знімає інформацію з каналів зв'язку і протягом доби повідомляє про це слідчому.

Арешт, накладений на кореспонденцію, скасовується, а зняття інформації з каналів зв'язку припиняється після закінчення терміну, встановленого для виконання цих слідчих дій постановою судді. Слідчий скасовує арешт, накладений на кореспонденцію, або припиняє зняття інформації з каналів зв'язку, коли у здійсненні цих заходів немає необхідності, під час закриття кримінальної

справи чи при переданні її прокуророві в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України.

Постанова виноситься в режимі, який забезпечує нерозголошення даних досудового слідства або оперативно-розшукової діяльності.

Огляд кореспонденції проводиться за рішенням суду в установі зв'язку за участю понятих із службовців цієї установи, а за необхідності – і за участю спеціаліста. За присутності зазначених осіб слідчий відкриває й оглядає затриману кореспонденцію.

У разі виявлення документів або предметів, що мають доказове значення, слідчий провадить виїмку відповідної кореспонденції чи обмежується зняттям копій з відповідних відправлень. За відсутності документів або предметів, що мають доказове значення, слідчий дає вказівку про вручення оглянутої кореспонденції чи про її затримання до визначеного ним терміну.

Про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції слідчий складає протокол. У протоколі повинно бути зазначено, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено і що повинно бути надіслано адресату або тимчасово затримано, а з яких відправлень знято копії.

Дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, у разі необхідності проводиться за участю спеціаліста. Слідчий прослуховує чи іншим відповідним способом вивчає зміст знятої інформації, про що складає протокол. При виявленні в інформації даних, які мають доказове значення, у протоколі відтворюється відповідна частина запису, після чого слідчий своєю постановою визнає носія знятої інформації доказом і приєднує його до справи.

Контрольні запитання

1. Що таке слідчі дії?
2. Які слідчі дії передбачає закон?
3. Який порядок допиту свідка та потерпілого?
4. Що є підставою проведення очної ставки?
5. Що таке пред'явлення для впізнання?
6. Які види освідування є у кримінальному процесі?
7. Які є види огляду?
8. Яка мета і порядок відтворення обстановки й обставин події?

9. У чому відмінність обшуку від виїмки?
10. Які підстави та порядок призначення експертизи?

Рекомендована література

1. Арестова Е. Н. Производство органами дознания неотложных следственных действий по уголовным делам, по которым обязательно производство предварительного следствия // Российский следователь. – 2003. – № 10.

2. Бахарев Н. В. Очная ставка: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань, 1982.

3. Борець Т. О. Забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведенні обшуку в житлі чи іншому володінні особи // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 141–144.

4. Борець Т. О. Деякі проблемні питання проведення огляду та обшуку в житлі чи іншому володінні особи: порівняльний аналіз // Держава і право. – К., 2006. – Вип. 34. – С. 470–475.

5. Борець Т. О. Особливості проведення відтворення обстановки та обставин події у житлі чи іншому володінні особи // Право України. – 2007. – № 3.– С. 99–102.

6. Експертизи в судовій практиці. – К., 1993.

7. Кальницкий В. Обоснованность производства следственных действий как предмет судебной оценки // Российская юстиция. – 2003. – № 2.

8. Козьяков І. Проблеми теорії та практики застосування статей 187, 187[1] КПК України // Право України. – 2003. – № 4.

9. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Київ, 2003.

10. Кудрявцева А., Лившиц Ю. Доказательственное значение "правовых экспертиз" в уголовном процессе // Российская юстиция. – 2003. – № 1.

11. Курильчук І. Г. Співвідношення судового контролю та прокурорського нагляду за додержанням законів під час провадження слідчих дій // Збірник наукових праць Донецького інституту внутрішніх справ. – Донецьк, 2006. – С. 198–207.

12. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. Навч. посіб. – К., 2005.

13. Молдован А. В. Кримінальний процес: Навч. посіб. – К., 2005. – 352 с.

14. Романюк В. Призначення судової експертизи на досудовому слідстві: деякі проблемні питання // Право України. – 2003. – № 3.

15. Рыжаков А. П. Следственные действия и иные способы собирания доказательств. – Тула, 1996.

16. Удалова Л. Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання // Право України. – 2003. – № 2.

17. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України. – К., 2006.

18. Удалова Л. Д. Кримінальний процес. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

19. Центров Е. Наводящий вопрос и оглашение показаний на допросе // Российская юстиция. – 2003. – № 4.

20. Черечукина Л. Впізнання особи поза візуальним спостереженням: кримінально-процесуальний і криміналістичний аспекти // Право України. – 2003. – № 10.

21. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: Автореф. дис.. канд. юрид. наук. – К., 2005.

22. Шаповалова А. О. Поняття банківської таємниці: проблеми захисту у кримінальному процесі України // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – С. 138–141.

23. Шаповалова А. О. Правові проблеми банківської таємниці // Право України. – 2007. – № 2. – С. 102–105.

24. Шаповалова А. О. Банківська таємниця: проблеми охорони та захисту // Держава і право. – 2006. – Вип. 34. – С. 482–486.

25. Шейфер С. А. Следственные действия: система и процессуальная форма. – М., 1981.

26. Ягодинський В. Щодо відтворення обстановки і обставин події // Право України. – 2003. – № 5.

ТЕМА 10

Притягнення особи як обвинуваченого

10.1. Значення й підстави притягнення особи як обвинуваченого. 10.2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого. 10.3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит. 10.4. Зміна обвинувачення в стадії досудового розслідування.

10.1. Значення й підстави притягнення особи як обвинуваченого

Притягнення особи як обвинуваченого – це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає слідчий до закінчення розслідування у кримінальній справі. У цьому рішенні на основі доказів, зібраних під час невідкладних та інших слідчих дій, конкретна особа стає однією з основних учасників кримінального процесу – обвинуваченого. Стосовно цієї особи формується конкретне обвинувачення у вчиненні злочину, що значною мірою й визначає подальше провадження у цій справі.

В юридичній літературі існують різні думки щодо структури акту притягнення особи як обвинуваченої. Окрім винесення відповідної постанови, деякі автори цими актами вважають:

– пред'явлення обвинувачення (В. В. Шимановський, Л. М. Карнеєва);

– пред'явлення обвинувачення й роз'яснення прав обвинуваченого (С. А. Шейфер);

– пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав і допит обвинуваченого (С. П. Єфімічев);

Погодитись із зазначеними твердженнями не можна на основі таких підстав:

1) процесуальна фігура обвинуваченого з'являється у кримінальній справі з моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого (ст. 43 КПК України). Відбувається це незалежно від того, знає про це особа, стосовно якої винесена постанова, чи ні.;

2) пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому прав і його допит є самостійною процесуальною дією, яка відрізняється від винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого за своєю суттю та правовою природою;

3) винесення постанови – це процесуальне оформлення прийнятого слідчим рішення про обвинувачення особи у вчиненні злочину. Обвинувачений та інші учасники процесу в цій процесуальній дії не беруть участь. У постанові фіксується власна думка слідчого про винуватість конкретної особи, і вона підписується тільки слідчим. Особа наділяється процесуальними правами й обов'язками обвинуваченого з моменту винесення зазначеного документа, незалежно від його бажання володіти цими правами та виконувати відповідні обов'язки;

4) у таких трьох процесуальних діях, як пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав обвинуваченому та його допиту – обов'язково бере участь обвинувачений;

5) при пред'явленні обвинувачення слідчий знайомить обвинуваченого зі змістом винесеної постанови, пояснює її суть. Про це зазначається в постанові, яка затверджується підписом обвинуваченого й слідчого (ст. 140 КПК України);

6) відповідно до ст. 142 КПК України, обвинуваченому пераховуються права, якими він, як обвинувачений, вже володіє та роз'яснюється їхня суть і значення. Щодо цього в постанові про притягнення як обвинуваченого, робиться відмітка, що підкріплюється підписом обвинуваченого;

7) допит обвинуваченого – це слідча дія, спрямована на збирання, перевірку доказів, отримання й фіксацію показань обвинуваченого по суті пред'явленого йому обвинувачення та про інші обставини, які мають значення для справи (ст. 143 КПК України).

Обвинувачення повинно бути пред'явлено не пізніше двох днів з моменту винесення слідчим відповідної постанови (ст. 133 КПК

України). Якщо обвинувачений не може з'явитися до органу розслідування через певні обставини (ст. 135 КПК України) або перебування його невідоме з огляду на те, що він переховується від розслідування чи з інших причин, обвинувачення пред'являється в день явки або приводу обвинуваченого (ст. 133 КПК України). Права обвинуваченому роз'яснюються при пред'явленні обвинувачення (ст. 143 КПК України).

Із моменту винесення постанови до безпосереднього пред'явлення обвинувачення, роз'яснення прав і допитом особи як обвинуваченого, може пройти незначний, а інколи і значний час, що безпідставно відтянуло б момент притягнення особи як обвинуваченого, якщо б цей акт включав перераховані дії.

Акт притягнення особи як обвинуваченого вичерпується лише винесенням відповідної постанови. Такі процесуальні дії, як роз'яснення обвинуваченому його прав, пред'явлення обвинувачення та його допит є наслідком притягнення особи як обвинуваченого, а не структурним елементом цього акту.

Акт притягнення особи як обвинуваченого має важливе політичне і юридичне значення.

1. Він слугує одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили злочин.

2. Обґрунтоване обвинувачення дає змогу призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості вчиненого злочину.

3. Законне й своєчасне вирішення питання про притягнення особи як обвинуваченого гарантує влучність кримінальної репресії.

4. Акт притягнення особи як обвинуваченого є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у вчиненні злочину. Цим визначається важливе значення цього акту у здійсненні боротьби зі злочинністю.

Правильне вирішення питання про притягнення особи як обвинуваченого сприяє досягненню таких перспективних завдань кримінального судочинства, як зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян, та виховання їх в дусі дотримання Конституції України та відповідних законів (ч. 2 ст. 2 КПК України).

Юридичне значення акту притягнення особи як обвинуваченого складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в процесі розслідування

кримінальної справи накопичено достатньо доказів для обвинувачення у вчиненні злочину конкретної особи. Це обвинувачення вперше чітко сформульовано в офіційному документі – постанові про притягнення особи як обвинуваченого. У ній слідчий дає початковий висновок про наявність і суть кримінально-караного діяння, вчиненого конкретною особою, який може бути кінцевим для цієї стадії процесу зокрема і по справі загалом.

Вимога всебічності, повноти й об'єктивності розслідування (ст. 22 КПК України) не підлягає усуненню після притягнення певної особи як обвинуваченого. Подальше розслідування може зумовити встановлення обставин, котрі усувають відповідальність особи, або інших підстав до закінчення кримінального переслідування цієї особи до виявлення нових осіб, що підлягають притягненню як обвинувачені.

З винесенням постанови про притягнення особи як обвинуваченого слідчий має право застосувати до обвинуваченого різні заходи процесуального примусу: запобіжні заходи (ст. 149 КПК України), привід (ст. 136 КПК України), відсторонення його від посади (ст. 147 КПК України), накладення арешту на майно (ст. 126 КПК України) та інші.

Акт притягнення особи як обвинуваченого є початком реалізації функції обвинувачення, яка притаманна діяльності слідчого. Одночасно реалізація функції обвинувачення не означає, що зазначена функція має посісти тепер домінантне положення щодо інших кримінально-процесуальних функцій слідчого. Головною функцією, яка здійснюється на всіх етапах досудового розслідування, є функція дослідження обставин справи (функція розслідування). Слідчий реалізує й низку інших функцій, реалізація яких разом із принципами та процесуальними гарантіями убезпечує від однобічності й обвинувального нахилу.

Прийняте рішення про притягнення особи як обвинуваченого не означає, що ціль розслідування досягнута і його можна закінчити. Потрібно ще допитати обвинуваченого з пред'явленого обвинувачення, перевірити його показання, а за необхідності – виконати й інші процесуальні дії. Якщо, з урахуванням перевірки показань обвинуваченого та інших даних, отриманих під час подальшого розслідування, доказів для висновків про винуватість обвинуваченого може бути недостатньо або буде встановлена його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчено, відповідно до ст. 213 КПК України.

З моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, між слідчим і обвинуваченим виникають певні кримінально-процесуальні правовідносини. Слідчий зобов'язаний пред'явити особі обвинувачення (ст. 133 КПК України), роз'яснити обвинуваченому його права (ст. 142 КПК України), надати останньому можливість давати показання у зв'язку з пред'явленим обвинуваченням і зафіксувати їх (статті 143, 145 КПК України), дати можливість обвинуваченому захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого йому обвинувачення і забезпечити охорону його особистих та майнових прав (ст. 21 КПК України). Обвинувачений у такий спосіб дізнається, у чому він обвинувачується, чим загрожує йому визнання себе винуватим в інкримінованому йому злочинному діянні й отримує реальну можливість відстоювати свої інтереси за допомогою встановлених законом засобів.

Слідчий, виносячи постанову про притягнення особи як обвинуваченого, викладає в ній свою власну думку про винуватість особи, яка сформувалася у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в справі на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акта ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, але це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно конкретної кримінально-правової норми.

Обвинувачений, відповідно до принципу презумпції невинуватості, вважається невинуватим доти, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Акт притягнення особи як обвинуваченого не можна вважати початком реалізації кримінальної відповідальності.

Ототожнювати процесуальні правообмеження у стадіях досудового розслідування й судового розгляду з реалізацією кримінальної відповідальності сприймається неправильним – при цьому змішуються поняття "кримінальна відповідальність" і "державний примус".

Під час розслідування справи особа, притягнена як обвинувачений, зазнає певних обмежень у сфері особистих і майнових прав в результаті застосування до нього заходів процесуального примусу. Та всі ці наслідки притягнення особи як обвинуваченого не є проявом кримінальної відповідальності. Заходи процесуаль-

ного примусу покликані забезпечити нормальний перебіг здійснення кримінального судочинства у справі, встановлення об'єктивної істини.

Законодавець надає особливе значення акту притягнення особи як обвинуваченого в системі дій слідчого, дає можливість останньому не погодитися з вказівками прокурора про притягнення конкретної особи як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину й обсяг обвинувачення. У цьому разі слідчий не виконує вказівок прокурора щодо цих питань, направляє справу вищестоящому прокурору з письмовим викладом своїх заперечень. Вищестоящий прокурор також не може примусити слідчого виконати ці вказівки. Він або скасовує вказівки нижчестоящого прокурора, або доручає провадження розслідування в цій справі іншому слідчому (п. 2 ст. 114 КПК України).

Орган дізнання, здійснюючи провадження у справі, не має права притягувати особу як обвинуваченого. Ця процесуальна дія є прерогативою слідчого, у провадженні якого міститься справа. У справах, які наявні в провадженні слідчого, прокурор не має права доручити органу дізнання чи іншому слідчому здійснювати акт притягнення особи як обвинуваченого у порядку статей 114 і 118 КПК України.

Важливе значення притягнення особи як обвинуваченого полягає й у тому, що цим актом обмежуються межі обвинувачення конкретної особи в суді. Відповідно до ч. 1 ст. 275 КПК України, розгляд справи в суді проводиться тільки стосовно підсудних і лише в межах пред'явленого їм обвинувачення.

Існують такі підстави притягнення особи як обвинуваченого:

1) наявність системи неспростовних доказів, що підтверджують винуватість особи у вчиненні конкретного злочину;

2) внутрішнє переконання слідчого у винуватості особи;

3) відсутність обставин, які виключають провадження у справі.

1. Згідно з принциповим положенням кримінально-процесуального права притягнення особи як обвинуваченого можливо лише на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 5 КПК України).

У КПК України підставами для притягнення особи як обвинуваченого є: "наявність достатніх даних (доказів), які вказують на вчинення злочину певною особою" (ст. 131 КПК України).

Що ж потрібно розуміти під "достатніми доказами", які повинні, відповідно до вимог закону, вказувати на вчинення злочину конкретною особою. Поняття "достатність" охоплює кількісні й якісні боки явища. Докази, що покладені в основі рішення, повинні бути достовірними, а їхня кількість повинна становити сукупність, котра б дала змогу прийняти правильне рішення.

Кримінально-процесуальний закон поширює всі права, які належать до збирання, перевірки та оцінки доказів, однаково як на слідчого, так і на суд (статті 22, 66, 67 КПК України). Орган розслідування при визначенні достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого повинен орієнтуватися на ті вимоги, якими буде керовуватися суд при вирішенні питання про доказаність винуватості обвинуваченого.

Отож, під достатніми доказами щодо акту притягнення особи як обвинуваченого варто розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені й оцінені слідчим у встановленому законом порядку, що сукупно сприяють єдиному та ґрунтовному висновку на певний момент розслідування про те, що конкретна особа вчинила злочин, котрий передбачений кримінальним кодексом, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

Одночасно притягнення як обвинуваченого повинно базуватися не на простій сукупності доказів, а на їхній системі, під якою розуміється внутрішня суперечність багатьох взаємопов'язаних доказів. Якщо немає системи доказів, а є лише певні докази винуватості які непогоджені з іншими, це означає, що не можна приймати рішення про притягнення особи як обвинуваченого.

2. Важливу роль у вирішенні питання про наявність достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого відіграє внутрішнє переконання слідчого у винуватості цієї особи. Висновок слідчого про наявність достатніх доказів для притягнення особи як обвинуваченого є результатом оцінки визначеної сукупності доказів. Докази ж повинні оцінюватися не інакше як за внутрішнім переконанням (ст. 67 КПК України).

Слідчий має бути впевненим в достовірності висновку про винуватість особи, котра притягується як обвинувачений. Це означає, що слідчий повинен бути впевненим у правильності власного висновку, рішучість зафіксувати його у відповідних процесуальних документах, а саме: постанові про притягнення особи як обвинуваченого, обвинувальному висновкові та готов-

ність відстоювати його перед вищестоящими контрольними та наглядовими інстанціями, нести за нього відповідальність.

Яка кількість доказів і які саме потрібно для притягнення особи як обвинуваченого, попередньо визначити неможливо. Жодні докази для слідчого не мають наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 67 КПК України). У кожній конкретній справі питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати, беручи до уваги конкретні обставини справи.

У разі, якщо слідчий не впевнений у винуватості особи, приймати рішення про притягнення як обвинуваченого передчасно. Потрібно продовжити збирання доказів доти, доки слідчий не буде переконаний, що із наявної сукупності доказів можна дійти тільки одного достовірного висновку про винуватість особи, котра притягується як обвинувачений.

10.2. Процесуальний порядок притягнення особи як обвинуваченого

1. Коли йдеться про процесуальний порядок виконання будь-якого процесуального акту, мається на увазі сукупність ознак, які характеризують: *суб'єкт,* котрий здійснює цей акт; *процесуальні документи*, якими він оформлюється; *строки*, за які повинні бути вирішені необхідні процесуальні дії; *процедуру* виконання цих дій; *спеціальні заходи*, що застосовуються для забезпечення прав і законних інтересів осіб, які притягнені до даного акту.

Рішення про притягнення особи як обвинуваченого приймає і реалізовує слідчий, у провадженні якого міститься кримінальна справа. Винятки становлять випадки, коли цю процесуальну дію виконує слідчий, який належить до слідчої групи, за умови, що він самостійно веде розслідування певних епізодів по справі.

Якщо суд повертає кримінальну справу на додаткове розслідування, обвинувачення, сформульоване слідчим в постанові про притягнення особи як обвинуваченого, не втрачає своєї сили. Немає необхідності у винесенні нової постанови, якщо додаткове розслідування не зумовлює доповнення або зміну обвинувачення.

2. Важливе значення для проведення повного, всебічного й об'єктивного розслідування справи, дотримання прав обвинуваченого на захист має вибір моменту притягнення особи як обвинуваченого. Передчасне, як і запізніле притягнення, може завдати суттєвої шкоди.

Передчасне притягнення особи як обвинуваченого, зазвичай, пов'язане з невмінням оцінити наявність підстав для такого рішення. У певних випадках воно здійснюється, зважаючи на те, що в подальшому вдасться здобути, доповнюючи докази, які підтверджують факти вчинення злочину особою, котра притягується. Небезпека передчасного прийняття цього рішення полягає в тому, що воно може спричинити необґрунтоване притягнення особи як обвинуваченого, неправомірне застосування стосовно до нього заходів процесуального примусу.

Запізнене притягнення особи як обвинуваченого найчастіше зумовлене бажанням уже до моменту притягнення встановити всі без винятку обставини, які потрібно доказати у справі.

Притягнення особи як обвинуваченого, що здійснюється в останні дні провадження у справі, коли, окрім цього, ще й закінчується встановлений законом строк розслідування, не сприяє покращенню якості слідства. Слідчий обмежений у часі, позбавлений можливості повно і всебічно перевірити показання обвинуваченого, вимушений, інколи безпідставно, відмовляти у задоволенні клопотань обвинуваченого. Унаслідок цього може бути втрата доказів, а істина у справі не встановлена. Окрім цього, непритягнення протягом тривалого періоду часу особи, що вчинила злочин, як обвинуваченого може викликати у неї думку про безкараність і призвести до продовження злочинних дій. Тому слідчий не повинен відкладати акт притягнення особи як обвинуваченого на заключний момент розслідування у справі.

Зі змісту закону випливає, що притягнення особи як обвинуваченого потрібно здійснювати тоді, коли будуть встановлені достатні підстави для цього. Так, КПК України зобов'язує слідчого вирішувати питання про притягнення особи як обвинуваченого протягом 10 діб з моменту застосування запобіжного заходу (ч. 4 ст. 148 КПК України). Якщо це не буде зроблено, запобіжний захід автоматично скасовується, а особа починає фігурувати у справі як свідок.

Імовірно, що наведена вимога законодавця – про 10 добовий строк для вирішення питання про притягнення підозрюваного як обвинуваченого – безумовно є правильною. З одного боку, вона сприяє цілеспрямованому та швидкому з'ясуванню слідчим

обставин винуватості чи невинуватості підозрюваного. З іншого – слугує гарантією здійснення підозрюваним права на захист повністю.

3. Постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна відповідати загальним вимогам, які передбачені законом до кожної постанови слідчого. У ній мають бути відображені відомості: про місце і час її складання, посаду, прізвище особи, яка виносить таку постанову у справі, в якій провадиться розслідування, статті КПК України, на підставі яких прийняте рішення, а також обґрунтування прийнятого рішення.

Окрім цього, в постанові необхідно зазначити: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, день, місяць і рік його народження, злочин, у вчиненні якого обвинувачується ця особа, час, місце та інші обставини вчинення злочину, оскільки вони відомі слідчому, і статтю кримінального закону, якою передбачено цей злочин (ст. 132 КПК України).

Постанова про притягнення особи як обвинуваченого складається з трьох частин: вступної, описової (мотивувальної) і резолютивної.

У вступній частині зазначають місце й дату складання, хто склав, найменування справи.

В описовій частині викладають обставини вчиненого діяння, робиться висновок про те, що діяння охоплюється складом злочину, передбаченого кримінальним законом, визначається кваліфікація злочину за відповідними частинами та статтями кримінального закону.

У резолютивній частині слідчий формулює конкретне рішення про притягнення особи як обвинуваченого за конкретними статтями (пунктом, частинами статей) Кримінального кодексу України. Копія постанови про притягнення як обвинуваченого негайно направляється прокурору (ст. 132 КПК України).

При прийнятті рішення про притягнення особи як обвинуваченого потрібно дотримуватися вимог щодо індивідуалізації обвинувачення, а саме:

а) якщо у справі притягуються як обвинувачені декілька осіб, то стосовно кожної з них має бути індивідуально сформульовано та пред'явлено обвинувачення;

б) якщо особа обвинувачується у вчиненні декількох злочинів, то у постанові про притягнення як обвинуваченого повинно бути окремо описаний і кваліфікований кожний злочин.

У постанові про притягнення особи як обвинуваченого повинна бути відображена конкретна роль певної особи у вчиненні злочину. За груповими злочинами необхідно виявити не тільки всіх співучасників, але й з'ясувати ступінь участі кожної особи.

4. Постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна містити обов'язкові елементи описової частини: опис фактичних обставин заподіяного злочину; його юридичне формулювання та кваліфікацію за конкретною статтею Кримінального кодексу України. Відсутність або недостатність повного викладення хоча б одного із цих елементів є суттєвим недоліком постанови, яка через це повинна вважатися недостатньо конкретною й повною.

Опис обставин, що повинні бути викладені в постанові про притягнення особи як обвинуваченого, здебільшого, визначається складом злочину, відповідно до якого кваліфікують дії особи. Необхідно повно й конкретно охарактеризувати об'єкт, об'єктивну сторону злочину, суб'єкт, суб'єктивну сторону злочину.

Кваліфікація злочину за конкретною статтею КК України в постанові про притягнення особи як обвинуваченого є застосуванням норм кримінального закону. Як вже зазначалося, на цьому етапі провадження у справі, кваліфікація злочину є власним висновком слідчого і не тягне за собою матеріально-правових наслідків та кримінального покарання.

5. У КПК України не закріплена вимога про те, щоб у постанові про притягнення як обвинуваченого наводилися докази, які підтверджують обвинувачення.

Обвинуваченому надано право захищатися від пред'явленого обвинувачення, а не від сукупності доказів, що до того часу (іноді зі значними труднощами) зібрані слідчим. Реалізувати власне право на захист від обвинувачення притягнена особа може, оскільки ознайомлена з формулюванням обвинувачення, викладеним у постанові. Йому також пояснюють його суть, з'ясовують, чи зрозумів він його.

Повідомити обвинуваченому, якими доказами володіє слідчий на момент винесення постанови про притягнення як обвинуваченого, коли розслідування ще не закінчено, і, можливо, існують докази винуватості особи, які ще невідомі слідчому – це означає надання йому можливості захищатися не стільки від обвинувачення, скільки від доказів, що його обумовлюють, і цим створити умови для їхньої нейтралізації. Тому зазначення в постанові

про притягнення особи як обвинуваченого доказів, котрими на певний час володіє слідчий, може пошкодити процесу встановлення істини, особливо, коли обвинувачений активно протидіє цьому.

10.3. Пред'явлення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому його прав і його допит

У переліку процесуальних прав обвинуваченого перше місце посідає право знати, у чому він обвинувачується. Слідчий зобов'язаний пред'явити обвинуваченому сформульоване ним обвинувачення, зокрема не пізніше двох днів з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого, і в будь-якому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу.

Обвинувачений викликається до слідчого телефоном, телефонограмою, телеграмою чи повісткою, що вручається обвинуваченому під розписку, із зазначенням часу вручення. У разі тимчасової відсутності обвинуваченого повістка, для передачі йому, вручається під розписку комусь із дорослих членів сім'ї, котрі разом з ним проживають, житлово-експлуатаційній організації або адміністрації за місцем його роботи. Обвинувачений, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення (ст. 134 КПК України).

Обвинувачення повинно бути пред'явлено не пізніше двох днів з моменту винесення постанови слідчим про притягнення цієї особи як обвинуваченого й у будь-якому разі не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу (ст. 133 КПК України).

Обвинувачений зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого у зазначений строк. У разі неявки без поважних причин обвинувачений підлягає приводу.

Поважними причинами неявки обвинуваченого до слідчого в зазначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістки, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють його можливості своєчасно з'явитися до слідчого (ст. 135 КПК України).

Привід обвинуваченого здійснюється органами внутрішніх справ за мотивованою постановою слідчого. Привід обвинуваченого, крім винятків, здійснюється вдень.

Привід обвинуваченого без попереднього виклику може бути застосований тільки тоді, коли обвинувачений ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання.

Постанова про привід оголошується обвинуваченому перед її виконанням (ст. 136 КПК України).

Коли місце перебування обвинуваченого невідоме, а також коли він ухиляється від слідства, слідчий до закінчення строку, встановленого для провадження досудового слідства, зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів для встановлення місця перебування обвинуваченого (ст. 137 КПК України).

Якщо ж місце перебування особи, стосовно якої винесена постанова про притягнення її у справі як обвинуваченого, не встановлене, слідчий оголошує її розшук. За наявності підстав, передбачених ст. 155 КПК України, слідчий може обрати щодо обвинуваченого, котрий розшукується, запобіжний захід у вигляді взяття під вартою.

Розшук може бути оголошений як під час досудового слідства, так і одночасно з його зупиненням (ст. 138 КПК України).

Про оголошення розшуку слідчий складає постанову, в якій зазначає потрібні відомості про розшукувану особу. Постанова про розшук й обрання запобіжного заходу направляється до відповідних органів розшуку.

Після оголошення розшуку слідчий продовжує вживати всіх необхідних заходів для встановлення місця перебування обвинуваченого.

При затриманні обвинуваченого, якого розшукували і стосовно якого обрано як запобіжний захід взяття під варту, орган розшуку негайно доповідає про це прокуророві за місцем затримання. Прокурор протягом двадцяти чотирьох годин зобов'язаний перевірити, чи дійсно затриманий є тією особою, що розшукується, і, упевнившись у наявності законних підстав для арешту, дає санкцію на відправлення заарештованого етапом до місця провадження слідства.

Суть пред'явлення обвинувачення полягає в тому, що слідчий, переконавшись в особі обвинуваченого: 1) оголошує йому постанову про притягнення як обвинуваченого; 2) роз'яснює суть пред'явленого обвинувачення; 3) вручає обвинуваченому копію постанови про притягнення як обвинуваченого, про що складає протокол; 4) роз'яснює права обвинуваченого та порядок їх реалізації; 5) здійснює допит обвинуваченого.

Закон (статті 43, 142 КПК України) зобов'язує слідчого під час пред'явлення обвинувачення роз'яснити обвинуваченому також його процесуальні права на досудовому слідстві, а саме:

знати в чому його обвинувачують; давати показання з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитися давати показання чи відповідати на запитання; подавати докази; заявляти клопотання; заявляти відводи; з дозволу слідчого бути присутнім при виконанні деяких слідчих дій; ознайомлюватися після закінчення досудового слідства з усіма матеріалами справи; мати захисника й побачення з ним до першого допиту; подавати скарги на дії та рішення особи, котра провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду.

Про роз'яснення обвинуваченому його прав слідчий зазначає у постанові про притягнення як обвинуваченого, що засвідчує своїм підписом обвинувачений. У бланку постанови, після засвідчення факту пред'явлення обвинувачення, наводиться повний перелік цих прав.

Якщо при пред'явленні обвинувачення й роз'ясненні обвинуваченому його прав брали участь інші особи – перекладач, захисник, законний представник обвинуваченого, прокурор – повинні поставити свої підписи на постанові (статті 85, 144, 438 КПК України). У разі відмови обвинуваченого поставити підпис на зазначеній постанові слідчий робить на ній відмітку про оголошення її тексту обвинуваченому та про таку відмову, і сповіщає про це прокурора (ч. 2 ст. 140 КПК України).

Якщо обвинувачений або інша особа, що брала участь у пред'явленні обвинувачення, через фізичні вади чи з інших поважних причин не може поставити свій підпис, то для засвідчення факту роз'яснення обвинувачення й процесуальних прав запрошується стороння особа, тобто застосовуються правила, які діють при оформленні протоколу слідчої дії (ч. 4 ст. 85 КПК України).

Допит обвинуваченого є слідчою дією, спрямованою на одержання від обвинуваченого показань з пред'явленого йому обвинувачення, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Беручи до уваги те, що показання обвинуваченого є джерелом доказів і одночасно засобом захисту від пред'явленого обвинувачення, а одержані вони можуть бути лише проведенням допиту, законодавець у ст. 143 КПК України зобов'язує слідчого допитати обвинуваченого негайно після його явки або приводу і в будь-якому разі не пізніше доби після пред'явлення обвинувачення.

Слідчий може допитати обвинуваченого за місцем проведення досудового слідства, а за необхідності – й за місцем перебування обвинуваченого, тобто за місцем його проживання, роботи, навчання, лікування, попереднього ув'язнення.

Допит обвинуваченого провадиться, зазвичай, удень. Допит у нічний час (з 22^{00} до 6^{00}) можливий лише як виняток, наприклад, за клопотанням власне обвинуваченого, котрий раніше взагалі відмовився давати показання, це, своєю чергою, має бути зазначено в протоколі допиту і засвідчено підписом обвинуваченого, у разі виявлення під час проведених у цей же час інших слідчих дій, зокрема обшуку, виїмки, відомостей про вчинення найближчим часом нових злочинів його співучасниками, а також в інших випадках, коли наслідком зволікання з проведенням допиту може бути втрата письмових і речових доказів, ухилення від слідства осіб, причетних до вчинення злочину.

Якщо обвинувачений, викликаний у встановленому законом порядку (ст. 134 КПК України), не з'являється у призначене місце й час без поважних причин, то за мотивованою постановою слідчого він підлягає приводу через органи внутрішніх справ. Коли ж обвинувачений ухиляється від слідства або не має постійного місця проживання, – привід може бути застосовано і без попереднього його виклику. Привід обвинуваченого, як і допит, окрім винятків, провадиться вдень (статті 135, 136 КПК України).

Обвинувачені допитуються окремо. Слідчий повинен вживати заходів, щоби обвинувачені в одній і тій же справі не могли спілкуватися між собою: викликати кожного з них на певний час; дати вказівку адміністрації місця досудового ув'язнення про утримання обвинувачених порізно.

На початку допиту слідчий повинен запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні, якщо визнає, то повністю чи частково, після чого пропонує йому дати показання по суті обвинувачення, а також про всі інші обставини, які мають значення для цієї справи. Обвинувачений, як і підозрюваний, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань, адже давати показання – це його процесуальне право.

Слідчий вислуховує показання обвинуваченого й у разі необхідності ставить йому запитання для конкретизації і деталізації

з'ясовуваних обставин справи, визначення ролі цього обвинуваченого та його співучасників у вчиненні злочину, для перевірки алібі обвинуваченого, про яке він заявляє, для виявлення низки можливих джерел доказів та ін.

Запитання можуть ставити також присутні на допиті прокурор, начальник слідчого підрозділу, старший слідчої групи, а також захисник, законний представник обвинуваченого. Запитання двох останніх учасників допиту слідчий може відвести, але зобов'язаний занести їх до протоколу допиту.

Протокол допиту обвинуваченого повинен бути оформлений відповідно до вимог статей 85 і 145 КПК України, а коли при допиті застосовувався звуко- чи відеозапис, то й статей 85^1 і 85^2 КПК України. У протоколі фіксується ставлення обвинуваченого до пред'явленого обвинувачення. Якщо він визнав себе винним, то зазначається – повністю або ж частково.

Показання обвинуваченого й відповіді на поставлені запитання викладаються від першої особи і за можливості дослівно, за винятком нецензурних виразів й образливих слів. Жаргонні звороти заносяться до протоколу з роз'ясненням їх значення.

Показання обвинуваченого повинні записуватися у протоколі допиту обвинуваченого повністю, незалежно від наявності його звуко- чи відеозапису. Якщо під час допиту слідчий пред'являв обвинуваченому речові докази або документи, оголошував показання осіб, які були допитані раніше, то ці дії також потрібно чітко та повно зафіксувати в протоколі.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє протокол обвинуваченому для особистого ознайомлення. На прохання обвинуваченого він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Всі доповнення і виправлення до протоколу, запропоновані обвинуваченим, підлягають обов'язковому внесенню до цього документа.

Протокол підписують обвинувачений і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, обвинувачений і перекладач, якщо він брав участь у допиті, підписують кожну сторінку окремо. Коли в допиті обвинуваченого брали участь прокурор, начальник слідчого підрозділу, старший слідчої групи, експерт, спеціаліст, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

На прохання обвинуваченого йому надається можливість написати свої показання власноруч, про що зазначається в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями обвинуваченого, може поставити йому додаткові запитання, які разом з відповідями на них вносяться до протоколу. Протокол підписують обвинувачений і слідчий (ст. 146 КПК України). У разі відмови обвинуваченого підписати протокол допиту це зазначається в протоколі й засвідчується підписом слідчого (ч. 5 ст. 85 КПК України).

До протоколу допиту обвинуваченого можуть додаватися різні схеми, замальовки та пояснення до них, виконані обвинуваченим під час допиту та підписані ним і слідчим.

10.4. Зміна обвинувачення на стадії досудового розслідування

Під час розслідування після притягнення особи як обвинуваченого можуть бути отримані нові докази, які зумовлюють необхідність змінити обвинувачення. Може також подаватися інша оцінка вже відомим доказам.

Зміна – це виправлення, яке змінює що-небудь попереднє. Зміна обвинувачення в широкому розумінні цього поняття полягає:

1) у відхиленні частини обвинувачення;

2) у доповненні обвинувачення;

3) у зміні обвинувачення (зміна обвинувачення у вузькому розумінні).

Якщо все обвинувачення виявилося неспроможним стосовно конкретної особи, необхідно винести постанову про закриття кримінального переслідування щодо цієї особи.

Відхилення частини обвинувачення означає, що:

– обвинувачення за певним епізодом чи самостійним діянням не підтвердилося;

– відхилена кваліфікуюча ознака;

– не підтвердилася та чи та дія в структурі певного епізоду або діяння;

– виявилася зайвою кваліфікація діяння за сукупністю злочинів (за декількома статтями КК України).

Згідно з ч. 2 ст. 141 КПК України, "якщо під час досудового слідства частина пред'явленого обвинувачення не знайшла свого підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення, про що оголошує обвинуваченому".

Наведене положення потрібно роз'яснити. Унаслідок відхилення частини обвинувачення можуть виникати такі ситуації:

- змінювати кваліфікацію не потрібно;
- необхідно змінити кваліфікацію злочину.

У першому випадку достатньо винести постанову про часткове закриття кримінального переслідування й оголосити його під підпис обвинуваченому.

У другому випадку, коли одна стаття Кримінального кодексу України замінюється іншою, слідчий повинен поряд із постановою про часткове закриття кримінального переслідування винести нову постанову – про притягнення особи як обвинуваченого, де викласти здійснення зміни обвинувачення.

Нова постанова про притягнення особи як обвинуваченого, має бути винесена та пред'явлена обвинуваченому у звичайному порядку – із додержанням вимог, встановлених у статтях 131, 132, 133 і 140 КПК України. Після цього обвинуваченого необхідно допитати по суті пред'явленого обвинувачення.

Доповнення обвинувачення необхідне у тому разі, коли у процесі розслідування, після притягнення особи як обвинуваченого, з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть зумовити обвинувачення у новому злочині або заміну обвинувачення в одному злочині на обвинувачення в іншому злочині. Невідомі раніше дії обвинуваченого можуть скласти з раніше відомими фактами єдиний злочин, не міняючи його суті, або виявитися кваліфікуючою ознакою.

Доповнення обвинувачення може зумовити зміну кваліфікації. У будь-якому разі включення у визначення нових фактів обтяжує обвинувачення і, відповідно, погіршує становище обвинуваченого. Тому слідчий за необхідності доповнення обвинувачення повинен винести нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого, пред'явити їй це обвинувачення і допитати особу з приводу нового обвинувачення (ч. 1 ст. 141 КПК України).

Зміна обвинувачення (у вузькому розумінні цього поняття) може зумовитися виявленням обставин, котрі змінюють характер відомостей, викладених у попередній постанові про притягнення особи як обвинуваченого. Можуть бути уточнені фактичні обставини вчиненого (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди тощо), виправлена раніше припущена помилка або неточність формулювання обвинувачення.

У результаті іншої оцінки доказів може виникнути необхідність у зміненні кваліфікації. Якщо, приміром, з'ясується, що наявний не закінчений злочин, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння обвинуваченого потрібно кваліфікувати, крім, як за відповідною статтею КК України, так і за статтями 14, 15 КК України (готування чи замах на злочин). У разі, коли встановлено, що форма співучасті обвинувачених у вчиненні злочину не однакова, дії організаторів, підмовників і пособників варто кваліфікувати за відповідною статтею КК України, а також за відповідною частиною ст. 27 КК України.

Незалежно від того, чи тягне за собою зміна обвинувачення зміну кваліфікації, чи ні, слідчий зобов'язаний винести нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого, пред'явити її обвинуваченому й допитати його по суті обвинувачення (ч. 1 ст. 141 КПК України).

Якщо виникла необхідність змінити або доповнити обвинувачення, потрібно брати до уваги те, що нова постанова про притягнення особи як обвинуваченого має бути узагальненою та виноситися не в доповнення до попередніх постанов, а замість раніше пред'явленого обвинувачення. У цьому разі раніше винесена постанова, що залишається в матеріалах справи, втрачає свою силу.

Такий порядок дасть змогу обвинуваченому більш повно реалізувати своє право на захист. Ознайомившись з актом, який повністю містить обвинувачення, обвинувачений має можливість глибше та ясніше усвідомити суть обвинувачення, яке важко було б досягнути, якби обвинувачення було "розкидано" у окремих постановах.

Наявність у справі декількох чинних постанов про притягнення однієї особи як обвинуваченого може дезорієнтувати власне обвинуваченого, а також прокурора й суд. Щоб таке не трапилося, нова постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна бути мотивованою, тобто містити пояснення необхідності винесення нової узагальненої постанови.

Власне ж поставлення питання про винесення нової постанови про притягнення особи як обвинуваченого тільки за умови "суттєвості" змін і доповнень обвинувачення не може бути визнана продуктивною. Заздалегідь, до підсумкового рішення по суті справи (вироку суду), дуже важко, а іноді й неможливо, визначити, чи має доповнення або зміна формулювання обвинувачення, окремих його елементів, суттєве значення для реалізації обвинуваченим

його права на захист. Навіть незначні, на думку слідчого, зміни та доповнення можуть бути прийняті обвинуваченим як важливі, викликати рішучі заперечення, бажання спростувати їх. Тому слідчий у разі будь-яких змін і доповнень, навіть незначних, повинен виносити нову постанову про притягнення особи як обвинуваченого й пред'являти її обвинуваченому з дотриманням вимог статей 131, 132, 133, 140 КПК України.

Слідчий зобов'язаний негайно у всіх випадках не пізніше доби після пред'явлення нового обвинувачення допитати обвинуваченого по суті цього обвинувачення (ст. 143 КПК України).

Допит обвинуваченого повинен провадитися слідчим у повному обсязі за всіма викладеними в постанові епізодами злочину, а не тільки щодо змін чи доповнень обвинувачення порівняно з попереднім. Це зумовлено тим, що зміни й доповнення обвинувачення можуть вплинути на позицію обвинуваченого стосовно всього обвинувачення загалом, чи будь-якої його частини зокрема. Обвинувачений може змінити або доповнити свої показання, що має бути зафіксовано в протоколі його допиту. Додержання рекомендованого порядку дасть змогу у разі необхідності своєчасно перевірити нові доводи обвинуваченого.

Контрольні запитання

1. У чому полягає значення акту притягнення особи як обвинуваченого?
2. Що є підставою для притягнення особи як обвинуваченого?
3. Який порядок та строки пред'явлення обвинувачення?
4. Який процесуальний порядок допиту обвинуваченого?
5. Які підстави і процесуальний порядок зміни та доповнення обвинувачення?

Рекомендована література

1. Дубинский А. Я., Сербулов В. А. Привлечение лица в качестве обвиняемого. – К., 1983.
2. Карнеева Л. М. Особенности предъявления обвинения и допрос обвиняемого в условиях деятельности ОВД. – М., 1989.
3. Конституція України. – К., 1996.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.
5. Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Нор В. Т. Кримінальний процес України. – К., 1999.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 року // Офіційний вісник. – 1999. – № 44. – Ст. 21–93.
7. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. – К., 2003.
8. Строгович М. С. Презумпция невиновности и право обвиняемого на защиту. – М., 1984.
9. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

ТЕМА 11

Запобіжні заходи

11.1. Поняття запобіжних заходів, мета й підстави їх застосування. 11.2. Види запобіжних заходів та їх характеристика.

11.1. Поняття запобіжних заходів, мета й підстави їх застосування

Запобіжні заходи – це способи примусового впливу на обвинуваченого, а як виняток і на підозрюваного, щоб запобігти такій їхній поведінці, яка може перешкодити досягненню завдань кримінального судочинства (встановленню обставин справи, правильному застосуванню закону, покаранню винних, запобіганню притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих і засудженню винних).

Запобіжні заходи застосовуються *до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам*:

– ухилитися від дізнання, слідства або суду;

– перешкодити встановленню істини у кримінальній справі;

– продовжити злочинну діяльність;

– забезпечити виконання процесуальних рішень.

Запобіжні заходи застосовуються *за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися*:

- від слідства й суду;
- від виконання процесуальних рішень;
- перешкоджати встановленню істини у справі;
- продовжувати злочинну діяльність.

Застосований запобіжний захід за наявності для цього достатніх підстав – це право, а не обов'язок слідчого, органу дізнання, прокурора, судді та суду.

Якщо немає достатніх підстав для застосування запобіжного заходу, у підозрюваного, обвинуваченого або підсудного береться письмове зобов'язання про явку на виклик особи, яка провадить дізнання – слідчого, прокурора або суду, а також про те, що він повідомить про зміну свого місця перебування. Це зобов'язання не є запобіжним заходом, і його не варто плутати з підпискою про невиїзд (ст. 151 КПК України). При порушенні цього зобов'язання до обвинуваченого може бути застосований привід або запобіжний захід.

Зазвичай, запобіжний захід застосовується до обвинуваченого, проте, як виняток, його можуть застосувати до підозрюваного.

При застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного, обвинувачення йому має бути пред'явлене не пізніше 10 діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо у цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується.

11.2. Види запобіжних заходів та їхня характеристика

Запобіжними заходами законодавець вважає:

1) підписку про невиїзд;

2) особисту поруку;

3) поруку громадської організації або трудового колективу;

4) заставу;

5) взяття під варту;

6) нагляд командування військової частини;

7) віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників чи адміністрації дитячої установи.

Згідно з ч. 2 ст. 149 КПК України, тимчасовим запобіжним заходом є затримання підозрюваного, яке застосовується відповідно до підстав і в порядку, передбаченому статтями 106, 115, 165^2 КПК України.

Під час вирішення питання про застосування запобіжних заходів згідно зі ст. 150 КПК України, береться до уваги тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа. Також її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стани, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують.

Як зазначає ч. 1 ст. 165 КПК України, запобіжний захід у вигляді взяття під варту застосовується лише за вмотивованою постановою судді чи ухвалою суду. Інші запобіжні заходи застосовуються за постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 165 КПК України, заміна одного запобіжного заходу іншим, чи його скасування, здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором, суддею або судом з додержанням вимог, передбачених ч.1 ст. 165 КПК України.

Запобіжний захід скасовується чи змінюється, коли відпадає необхідність у цьому заході або в раніше обраному запобіжному заході. Запобіжний захід (окрім взяття під варту), обраний прокурором, може бути скасований чи змінений слідчим і органом дізнання лише за згодою прокурора (частини 3, 4 ст. 165 КПК України).

Підписка про невиїзд як запобіжний захід, підстави його застосування

Згідно зі ст. 151 КПК України, *підписка про невиїзд полягає* у відібранні від підозрюваного або обвинуваченого письмового зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання чи з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого.

Закон не передбачає права органів розслідування, прокурора й суду, при обранні підписки про невиїзд, визначати підозрюваному чи обвинуваченому місце проживання на період провадження в справі. Він надає їм лише право заборонити підозрюваному або обвинуваченому залишати місце постійного чи тимчасового перебування без їхнього дозволу.

Зазвичай, підписка про невиїзд застосовується в справах про нетяжкі кримінальні злочини як альтернатива взяття під варту. При обранні цього запобіжного заходу органи, які ведуть процес, психологічно впливають на свідомість обвинуваченого (підозрюваного), зважаючи на моральні якості особи, адже доцільно застосовувати такі запобіжні заходи, які найбільш вдало поєднують примус і переконання.

Строк дії підписки про невиїзд законом неврегульований. Вона має силу до виконання вироку суду, що вступив у законну силу, або ж, якщо виникли підстави для скасування повністю чи її зміни на більш суворий запобіжний захід.

Якщо підозрюваний або обвинувачений порушить дану ним підписку про невиїзд, то вона може бути замінена більш суворим запобіжним заходом. Про це підозрюваному чи обвинуваченому повинно бути оголошено при відібранні від нього підписки про невиїзд (ч. 2 ст. 151 КПК України).

Потрібно розрізняти підписку про невиїзд від зобов'язання з'являтися до слідчого або в суд (ч. 3 ст. 148 КПК України). Це зобов'язання не є запобіжним заходом, у разі його порушення до підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) можуть бути застосовані привід чи запобіжний захід.

Особиста порука як запобіжний захід і підстави його застосування

Зазначений запобіжний захід передбачений ст. 152 КПК України, відповідно до якої особиста порука полягає у відібранні від осіб, що заслуговують довір'я, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються за необхідності доставити його в органи дізнання, досудового слідства чи в суд за першою вимогою. Кількість поручителів визначає слідчий, але їх не може бути менше двох. Поручителю повідомляють про суть справи, з якої обирається запобіжний захід, а також попереджають про те, що коли обвинувачений, стосовно якого обраний цей запобіжний захід, ухилиться від слідства й суду, то на поручителя може бути накладено грошове стягнення до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Питання про грошове стягнення з поручителя вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судове засідання викликається поручитель.

У разі відмови поручителя від взятого на себе зобов'язання, особиста порука заміняється іншим запобіжним заходом.

Особиста порука ґрунтується на тому, що за поведінку обвинуваченого (підозрюваного) відповідають інші особи. Поручителі, зазвичай, мають особисті чи службові зв'язки з особою, за яку вони поручились, і морально можуть впливати на неї.

Порука громадської організації або трудового колективу як запобіжний захід і підстави його застосування

На підставі ч. 1 ст. 154 КПК України порука громадської організації або трудового колективу полягає у винесенні зборами громадської

організації чи трудового колективу підприємства, установи, організації, цеху, бригади постанови про те, що певна організація або трудовий колектив ручається за належну поведінку та своєчасну явку обвинуваченого до органу дізнання, слідчого й у суд.

Громадська організація чи трудовий колектив повинен бути ознайомлений із характером обвинувачення, пред'явленого особі, що віддається на поруки (ч. 2 ст. 154 КПК України).

Зрозуміло, що цей запобіжний захід потрібно застосовувати у тому разі, коли немає підстав вважати, що обвинувачений (підозрюваний) порушить його та ухилиться від слідства й суді або що він буде приховувати сліди злочину чи вчинить новий злочин. Ініціатива обрання цього запобіжного заходу може виходити як від обвинуваченого (підозрюваного), так і громадської організації або трудового колективу.

Рішення про поруку приймається на правомочних зборах членів організації чи трудового колективу, якщо за поруку голосувала більшість учасників зборів. Правовим документом, який підтверджує рішення колективу або організації, є протокол загальних зборів. Протокол перевіряється слідчим і приєднується до кримінальної справи. Громадська організація не несе відповідальності, якщо обвинувачений (підозрюваний) вчинить дії, для запобігання яким застосований цей запобіжний захід, але кожен факт порушення громадської поруки повинен бути предметом громадського обговорення.

Застава як запобіжний захід та підстави його застосування

Як передбачає ч. 1 ст. 154[1] КПК України, застава полягає у внесенні на депозит органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей або передачі інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання чи місця тимчасового перебування без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування й суду особи, до якої застосовано запобіжний захід.

Відповідно до ч. 2 ст. 154[1] КПК України, розмір застави встановлюється, беручи до уваги обставини справи органом, котрий застосував запобіжний захід. Він не може бути меншим стосовно особи:

а) обвинуваченої у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину – однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) обвинуваченої у вчиненні іншого тяжкого або особливо тяжкого злочину чи раніше судимої особи – п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) щодо інших осіб – розмір застави не може бути меншим п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У всіх випадках розмір застави не може бути меншим від розміру цивільного позову, обґрунтованого достатніми доказами.

Якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний порушує взяті на себе зобов'язання, застава повертається в доход держави. Питання про повернення застави в доход держави вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судове засідання викликається заставодавець для дачі пояснень. Неявка без поважних причин заставодавця в судове засідання не перешкоджає розгляду питання про звернення застави в доход держави (ч. 6 ст. 154[1] КПК України).

Частина 7 ст. 154[1] КПК України вказує на те, що питання про повернення застави заставодавцю вирішується судом при розгляді справи. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень.

Варто зауважити, що підставами для застосування застави є укладення між судом і органом слідства, з одного боку, і обвинуваченим (третьою особою) – з іншого, угоди про застосування застави, що можливо лише на добровільних засадах.

Особливо потрібно підкреслити, що для обрання застави як запобіжного заходу необхідне дотримання таких положень:

1) добровільність волевиявлення обвинуваченого (підозрюваного) при застосуванні застави;

2) роз'яснення заставодавцю прав і обов'язків, що випливають з акта застосування вказаного запобіжного заходу;

3) винесення постанови (ухвали) про застосування застави органом, який застосовує запобіжний захід;

4) зважаючи на обставини справи, орган, котрий застосував запобіжний захід, беручи до уваги обставини справи, встановлює розмір застави;

5) обвинувачений бере на себе зобов'язання здійснювати або не здійснювати конкретні дії, з'являтися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду або не ухилятися від явки за викликом цих осіб;

6) заставодавець зобов'язується внести заставу – певну суму грошей (або інших матеріальних цінностей) на депозит органу досудового розслідування чи суду у порядку майнового забезпечення явки обвинуваченого за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду;

7) заставодавець дає згоду на звернення застави на користь держави постановою судді або ухвалою суду при порушенні обвинуваченим взятих на себе зобов'язань з неухилення від явки, а також дає згоду на звернення застави у виконання вироку в частині майнових стягнень.

Водночас *підставу застосування застави потрібно відрізняти від умов її застосування.* Умови застосування застави такі:

– можливість обвинуваченого (третьої особи) внести заставу;

– добровільна згода обвинуваченого (підозрюваного) на вступ до процесу третьої особи як заставодавця;

– ступінь суспільної небезпечності злочину;

– наявність обставин, які вказують на необхідність змін запобіжного заходу взяття під варту на заставу (стан здоров'я, вік, наявність утриманців, продовження обвинуваченим навчання тощо).

Варто зазначити, що закон не передбачає будь-яких обмежень щодо застосування застави. Згідно зі ст. 154^1 КПК України, цей запобіжний захід може застосовуватися стосовно всіх категорій осіб, котрі притягаються до кримінальної відповідальності, незалежно від тяжкості злочину, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються.

Взяття під варту як запобіжний захід та порядок його обрання

Взяття під варту (арешт) – це запобіжний захід, який полягає в позбавленні волі на певний строк обвинуваченого (підозрюваного), підсудного й утримання їх у місцях попереднього ув'язнення.

Потрібно зауважити, що вжиття цього запобіжного заходу суттєво обмежує права людини і, насамперед, право на свободу та особисту недоторканність, яка є гарантованою Конституцією України (ст. 29); Загальною декларацією прав людини (ст. 9); Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини (ст. 5). Положення про те, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи утриманню під вартою й не може бути

позбавлений свободи інакше, як за таких підстав, і відповідно до такої процедури, що врегульована (встановлена) законом, є міжнародним стандартом, закріпленим у низці міжнародних документів з прав людини.

Правові основи взяття під варту встановлені Конституцією України (ст. 29), статтями 148, 155, 156, 158–162, 165^2, 165^3 КПК України, Законами України "Про попереднє ув'язнення", "Про прокуратуру" (ст. 31).

Взяття під варту застосовується до обвинуваченого (підсудного), як виняток до особи, підозрюваної у вчиненні злочину, до пред'явлення обвинувачення. У цьому разі обвинувачення повинно бути пред'явлене не пізніше 10 діб від моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлено, запобіжний захід скасовується (ч. 4 ст. 148 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 155 КПК України, взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки. Як виняток цей запобіжний захід може бути застосований у справах про злочини, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років.

Відповідно до ч. 2 ст. 165^2 КПК України, якщо орган дізнання, слідчий вважають, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, він виносить за згодою прокурора подання до суду. Таке ж подання має право внести прокурор. При вирішенні цього питання прокурор зобов'язаний ознайомитися з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття під варту, перевірити законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення.

Подання має бути розглянуто протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 3 ст. 165^2 КПК України).

Частина 4 ст. 165^2 КПК України передбачає, якщо в поданні ставиться питання про взяття під варту особи, що перебуває на волі, суддя має право своєю постановою дати дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого і доставку його в суд під вартою. Затримання у цьому разі не може продовжуватися більше сімдесяти двох годин, а коли особа перебуває за межами населеного пункту, в якому діє суд, – не більше сорока восьми годин з моменту доставки затриманого у цей населений пункт.

Згідно з ч. 5 ст. 165² КПК України, після одержання подання суддя вивчає матеріали кримінальної справи, представлені органами дізнання, слідчим, прокурором, допитує підозрюваного чи обвинуваченого, у разі необхідності бере пояснення в особи, у провадженні якої перебуває справа, вислуховує думку прокурора, захисника, якщо він з'явився, і виносить постанову:

1) про відмову в обранні запобіжного заходу, якщо для його обрання немає підстав;

2) про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Відмовляючи в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, суд має право обрати підозрюваному, обвинуваченому запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ч. 6 ст. 165² КПК України).

На постанову судді до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом 3 діб з дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді (ч. 7 ст. 165² КПК України).

Відповідно до ч. 8 ст. 165² КПК України, якщо для обрання затриманому запобіжного заходу необхідно додатково вивчити дані про особу затриманого чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, то судді мають право продовжити затримання до 10, а за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого – до 15 діб, про що виноситься постанова. Якщо така необхідність виникне під час вирішення цього питання стосовно особи, котра не затримувалася, суддя має право відкласти його розгляд на строк до 10 діб і вжити заходів, спроможних забезпечити на цей період її належну поведінку або своєю постановою затримати підозрюваного, обвинуваченого на цей строк.

Строки тримання під вартою та порядок їх продовження

Гарантії особистої недоторканності вимагають суворого дотримання встановлених законом строків тримання під вартою обвинувачених (підозрюваних).

Частина 1 ст. 156 КПК України визначає, що тримання під вартою під час досудового розслідування не повинно тривати більше двох місяців.

У разі, коли у строк, передбачений ч. 1 ст. 156 КПК України, розслідування справи закінчити неможливо, а підстав для скасування чи зміни запобіжного заходу на більш м'який немає, він може бути продовжений (ч. 2 ст. 156 КПК України):

1) ***до чотирьох місяців*** – за поданням, погодженим прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, або саме тим прокурором, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу;

2) ***до дев'яти місяців*** – за поданням, погодженим із заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, або самим цим прокурором у справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини, суддею апеляційного суду;

3) ***до вісімнадцяти місяців*** – за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником або самим цим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Верховного Суду України.

Відповідно до ч. 3 ст. 156 КПК України, у кожному випадку, коли розслідування справи у повному обсязі у строки, зазначені у частинах 1, 2 ст. 156 КПК України, закінчити неможливо, і за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у цій справі, має право дати згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення. У цьому разі справа в частині нерозслідуваних злочинів чи епізодів злочинної діяльності з додержанням вимог ст. 26 КПК України виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку.

У частині 4 ст. 156 КПК України зазначено, що строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного – з моменту затримання. У строки тримання під вартою включається час перебування особи на стаціонарному експертному дослідженні у психіатричній медичній установі будь-якого типу. У разі повторного взяття під варту особи у тій же справі, а також по приєднаній до неї або виділеної з неї справи чи пред'явленні нового обвинувачення строки тримання під вартою обчислюються, беручи до уваги тримання під вартою раніше.

При поверненні судом справи прокуророві на додаткове розслідування, строк тримання обвинуваченого під вартою обчислюється з моменту надходження справи прокурору й не може пере-

вищувати двох місяців. Подальше продовження зазначеного строку проводиться, зважаючи на час перебування обвинуваченого під вартою до направлення справи до суду в порядку і межах, встановлених ч. 2 ст. 156 КПК України (ч. 6 ст. 156 КПК України).

Частина 7 ст. 156 КПК України наголошує, що у разі закінчення строку тримання під вартою як запобіжного заходу, передбаченого частинами 1, 2 ст. 156 КПК України, якщо цей строк не продовжено у встановленому КПК України порядку, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані негайно звільнити особу з-під варти.

У частині 8 ст. 156 КПК України зазначається, що начальник місця попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варти обвинуваченого щодо якого постанова судді про продовження строку тримання під вартою на день закінчення строків тримання під вартою, передбачених частинами 1, 2 і 6 ст. 156 КПК України, не надійшла. При цьому він направляє повідомлення особі чи органу, у провадженні яких перебуває справа, та відповідному прокуророві, котрий здійснює нагляд за розслідуванням.

Стосовно порядку продовження строків тримання під вартою, та за змістом ч. 1 ст. 165^3 КПК України, за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу чи у разі неможливості закінчення розслідування справи в частині доведеного обвинувачення, слідчий за погодженням з відповідним прокурором або прокурор звертаються до суду з поданням про продовження строку тримання під вартою. У поданні зазначаються причини, у зв'язку з якими необхідно продовжити строк, обставини та факти, які належить дослідити, докази, які підтверджують, що злочин вчинено особою, котру тримають під вартою, і обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу.

Частина 2 ст. 165^3 КПК зазначає, що подання про продовження строку тримання особи під вартою повинно бути подано до суду:

а) при продовженні строку тримання під вартою до чотирьох місяців – не пізніше як за п'ять діб до закінчення строку тримання під вартою;

б) при продовженні строку тримання під вартою до дев'яти місяців – не пізніше п'ятнадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою;

в) при продовженні строку тримання під вартою до вісімнадцяти місяців – не пізніше двадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою.

Згідно з ч. 3 ст. 165^3 КПК України, після одержання подання, суддя вивчає матеріали кримінальної справи, у разі необхідності – опитує обвинуваченого, особу, у провадженні якої перебуває справа, вислуховує думку прокурора, захисника, якщо він з'явився, після чого, залежно від наявних до того підстав, виносить постанову про продовження строку тримання під вартою або відмовляє в його продовженні.

На постанову судді до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб від дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанови судді апеляційного і Верховного Суду України оскарженню не підлягають, на них не може бути внесено подання прокурора (ч. 4 ст. 165^3 КПК України).

Нагляд командування військової частини як запобіжний захід та підстави його застосування

Відповідно до ч. 1 ст. 163 КПК України, нагляд командування військової частини за підозрюваним або обвинуваченим, який є військовослужбовцем, полягає у вжитті заходів, передбачених статутами Збройних Сил України, для того, щоб забезпечити належну поведінку та явку підозрюваного або обвинуваченого за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду.

Командування військової частини повідомляється про суть справи, у якій обрано запобіжний захід.

Про встановлення нагляду командування військової частини у письмовій формі повідомляє орган, що обрав цей запобіжний захід (ч. 2ст. 163 КПК України).

Цей запобіжний захід, зазвичай, застосовується лише до військовослужбовців строкової служби, які, звичайно, перебувають у казармі.

На весь час дії запобіжного заходу вони позбавляються права носити зброю, постійно перебувають під наглядом своїх начальників або осіб добового наряду, не направляються на несення караульної служби, не можуть відлучатися з підрозділу без дозволу командування, не відпускаються у звільнення та відпустку.

Командуванню військової частини повідомляється про характер обвинувачення, пред'явленого особі, до якої застосовано запобіжний захід. Необхідно звернути увагу на те, що у КПК України не встановлена відповідальність командування військової частини

за невиконання чи неналежне виконання обов'язків з нагляду. Це питання потрібно вирішувати, зважаючи на положення статутів Збройних Сил України.

Віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи як запобіжний захід і підстави його обрання

Частина 1 ст. 436 КПК України зазначає, що до неповнолітніх обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених ст. 149 КПК України, може застосовуватися передача їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, котрі виховуються в дитячій установі, – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Суть цього запобіжного заходу полягає в тому, що неповнолітнього обвинуваченого передають адміністрації дитячої установи, батькам чи опікунам і беруть від них письмове зобов'язання про забезпечення належної поведінки й явки неповнолітнього до слідчого, прокурора та суду. Цей запобіжний захід застосовується на прохання чи за згодою батьків, опікунів, а від керівників закритих дитячих закладів згоди не вимагається.

Згідно з ч. 2 ст. 436 КПК України, від батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи береться письмове зобов'язання про забезпечення ними належної поведінки неповнолітнього та його явки до слідчого, прокурора й суду. Зазначені особи попереджаються про характер обвинувачення, пред'явленого неповнолітньому, і про їх відповідальність у разі неявки його до слідчого, прокурора чи суду.

При порушенні цього зобов'язання до батьків, опікунів і піклувальників може бути застосоване грошове стягнення в розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 3 ст. 436 КПК України).

Контрольні запитання

1. Що таке запобіжні заходи, яка підстави й мета їх застосування?
2. Які обставини беруться до уваги при обранні запобіжних заходів?
3. Які органи мають право застосовувати запобіжні заходи?
4. Які види запобіжних заходів є у кримінальному процесі?
5. Що таке підписка про невиїзд і що є підставою для її обрання?
6. Які строки тримання під вартою?
7. Який порядок обрання застави?
8. Який порядок обрання, зміни й скасування запобіжних заходів?

Рекомендована література

1. Булатов Б. Б. Обязательство о явке // Российский следователь. – 2003. – № 5.
2. Грузд Б., Сайкин Л. При решении вопроса об аресте должно быть гарантировано "равенство возможностей" // Российская юстиция. – 2003. – № 6.
3. Донченко Ю. В. Застава як запобіжний захід в кримінальному процесі: Автореф. дис.. канд. юрид. наук. 12.00.09. – К., 2003.
4. Драчев В. Порядок уведомления о задержании надо привести в соответствие с нормами международного права // Российская юстиция. – 2004. – № 3.
5. Дубинский А. Я., Сербулов А. М. Меры пресечения в советском уголовном процессе. – К., 1980.
6. Жуковский В. Связан ли судья доводами обвинения при решении вопроса об аресте? // Российская юстиция. – 2003. – № 4.
7. Завражнов В., Терехова Л. Последствия неявки в судебное заседание лиц, участвующих в деле // Российская юстиция. – 2004. – № 1.
8. Зейкан Я. П. Право на захист у кримінальному процесі. – К., 2004.
9. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. – Казань, 1981.
10. Киртаев А. С. К вопросу о возмещении вреда, причиненного незаконным заключением под стражу в порядке меры пресечения // Российский следователь. – 2003. – № 4.
11. Конституція України. – К., 1996.
12. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. – Саратов, 1978.
13. Кримінально-процесуальний кодекс. – К., 2003.
14. Курильчук І. Взяття під варту: співвідношення прокурорського нагляду та судового контролю // Підприємництво, господарство і право. – К., 2006. – № 5. – С. 159–162.
15. Мельников В. Ю. Процессуальное оформление задержания подозренного лица и его допрос // Российский следователь. – 2003. – № 9.
16. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. – М., 1989.
17. Петрухин И. Роль признания обвиняемого в уголовном процессе // Российская юстиция. – 2003. – № 2.
18. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: Автореф. дис.. канд. юрид. наук. 12.00.09. – К., 2003
19. Смирнов М. В. Условия применения мер процессуального принуждения на предварительном следствии // Российский следователь. – 2003. – № 4.
20. Тропин М. В. Заключение под стражу лиц, подлежащих экстрадиции // Российский следователь. – 2003. – № 3.
21. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

ТЕМА 12

Зупинення і закінчення досудового розслідування

12.1. Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування. 12.2. Форми закінчення досудового розслідування. 12.3. Підстави та процесуальний порядок закриття справи. 12.4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку.

12.1. Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування

Зупинення досудового розслідування – це вимушене тимчасове припинення слідчим чи органом дізнання процесуальної діяльності у кримінальній справі, викликане наявністю у справі обставин, які перешкоджають подальшому провадженню й закінченню досудового розслідування. Ці обставини визначені законом (ст. 206 КПК України).

Досудове розслідування у кримінальній справі зупиняється у разі, коли:

1) місцезнаходження обвинуваченого невідоме;

2) психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження у справі;

3) не встановлено особу, яка вчинила злочин;

4) зупинення судом слідчих дій на час розгляду скарги на постанову про порушення кримінальної справи.

Наведений перелік обставин, що є підставою для зупинення розслідування, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Тому незаконним буде зупинення провадження досудового слідства чи дізнання з огляду на те, що обвинувачений перебуває в тривалому відрядженні або поміщений до медичного закладу, потрібен тривалий час на доставлення обвинуваченого етапом до місця провадження досудового слідства; у невідомому напрямі виїхав свідок, очевидець злочину або потерпілий, без яких неможливе подальше розслідування та ін. Якщо ці підстави є причиною затримання розслідування і неможливо закінчити його у встановлений законом строк, то необхідно порушувати клопотання про продовження строку досудового слідства чи дізнання.

Зупинення досудового розслідування за першими двома підставами допускається лише при виконанні таких умов:

– винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого;

– виконання всіх слідчих дій, проведення яких можливе за відсутності обвинуваченого;

– вжиття заходів до збереження документів та інших можливих доказів у справі (ч. 2 ст. 206 КПК України).

Захворювання обвинуваченого може бути підставою для зупинення досудового розслідування тільки тоді, коли довідки лікаря, висновок судово-медичної або судово-психіатричної експертизи вказують, що воно:

а) тяжке, тобто таке, при якому стан здоров'я обвинуваченого тривалий час не дасть змогу пред'явити йому обвинувачення, допитати його, залучити до участі в інших слідчих діях;

б) не хронічне, а тимчасове, яке піддається лікуванню й можна очікувати видужання.

У іншому разі необхідним буде вирішення питання про закриття кримінальної справи за ст. 7 КПК України, з огляду на те, що внаслідок зміни обстановки особа припинила бути суспільно небезпечною, а при хронічному душевному захворюванні – складати постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 417 КПК України).

У разі тимчасового тяжкого психічного захворювання (наприклад, реактивного психозу, викликаного фактом порушення кримінальної справи, взяття під варту або іншими причинами), коли обвинувачений становить небезпеку для оточення, слідчий може зупинити провадження у справі й вирішити через органи охорони здоров'я питання про його стаціонарне лікування.

Формулювання п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК України, коли не встановлено особу, яка вчинила злочин, означає, що слідчий чи орган дізнання

не виконав головне завдання стадії досудового розслідування – не розкрив злочин. За цією підставою провадження розслідування можна зупинити тільки після проведення всіх необхідних і можливих слідчих дій як особисто, так і через органи дізнання для встановлення особи, котра вчинила злочин (ч. 3 ст. 206 КПК України).

У пункті 4 ст. 206 КПК України йдеться про те, що на постанову про порушення кримінальної справи надійшла скарга. За цією підставою суд зупиняє провадження до розгляду скарги по суті.

Досудове слідство зупиняється за мотивованою постановою слідчого, копія якої надсилається прокуророві. У справах про злочини, що не є тяжкими і в яких не вдалося встановити особу, котра їх вчинила, досудове розслідування зупиняють уповноважені органи дізнання.

Якщо у справі притягнуто двох або більше осіб як обвинувачених, а підстави для зупинення стосуються не всіх обвинувачених, слідчий має право своєю постановою виділити й зупинити справу щодо окремих обвинувачених або зупинити провадження у справі загалом.

Провадження досудового слідства відновлюється після того, як відпадають підстави для його зупинення, а саме:

1) буде встановлено де перебуває обвинувачений;

2) обвинувачений видужає;

3) буде встановлено особу, яка вчинила злочин;

4) якщо виникне потреба у проведенні слідчих чи процесуальних дій. За останніми двома підставами відновлюватися може й дізнання.

Про відновлення досудового розслідування слідчий або орган дізнання виносить мотивовану постанову, копія якої надсилається прокурору (ст. 210 КПК України).

У період, коли провадження досудового розслідування у справі зупинено, можуть настати обставини, що тягнуть за собою закриття кримінальної справи: а) скінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинений злочин; б) внаслідок зміни обстановки діяння або особа, котра його вчинила, перестала бути суспільно небезпечною; в) коли обвинувачений помер; г) наявність чинного вироку суду чи не скасованої постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття кримінальної справи з того ж обвинувачення або ж про відмову в порушенні кримінальної справи за тим же фактом.

Про закриття кримінальної справи складається мотивована постанова (ст. 211 КПК України). Винесення при цьому окремої постанови

про відновлення провадження досудового розслідування для вирішення питання про закриття кримінальної справи закон не передбачає.

12.2. Форми закінчення досудового розслідування

Закінчити досудове розслідування можна лише тоді, коли його завдання виконані. Для цього слідчий чи орган дізнання повинен всебічно, повно й об'єктивно у встановленому законом порядку дослідити всі обставини, що становлять предмет доказування у кримінальній справі. Порушення цієї вимоги, відповідно до ст. 22 КПК України, тягне за собою повернення справи на додаткове розслідування прокурором, а за неможливості усунення неповноти або неправильності розслідування в судовому засіданні – також судом (статтей 246, 281 КПК України). Оцінка зібраних у справі доказів слідчим чи особою, яка провадить дізнання, має визначити, яке саме підсумкове рішення потрібно прийняти.

Згідно зі ст. 212 КПК України, досудове слідство закінчується винесенням слідчим одного з трьох можливих рішень:

1) обвинувального висновку;

2) постанови про закриття кримінальної справи;

3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Формою закінчення дізнання може бути:

а) винесення постанови про закриття кримінальної справи;

б) винесення постанови про направлення справи через прокурора для провадження досудового слідства (ст. 109 КПК України).

Закінчуючи досудове розслідування, слідчий повинен систематизувати матеріали й технічно оформити справу. Практикою вироблені дві основні форми систематизації матеріалів кримінальної справи, тобто послідовності їх розташування: *хронологічна і тематична*.

При хронологічній систематизації послідовність розташування документів у справі визначається датою їхнього складання або одержання слідчим. Ця форма найбільш поширена у невеликих за обсягом і кількістю епізодах справи. *Тематична систематизація* означає групування матеріалів за обвинуваченими або за епізодами злочинної діяльності у багатотомних і багатоепізодних справах. У межах кожної такої групи документи

можуть розміщуватися у хронологічному порядку, тобто так можливе поєднання обох форм систематизації.

За технічними правилами в одному томі справи міститься не більше 300 аркушів.

12.3. Підстави та процесуальний порядок закриття кримінальної справи

Закриття кримінальної справи є єдиною формою закінчення як дізнання, так і досудового слідства. Із закінченням розслідування остаточно припиняється провадження у справі загалом.

Законне й обґрунтоване закриття кримінальної справи слідчим забезпечує:

1) виконання завдання кримінального процесу, яке полягає в тому, щоб жодна невинувата особа не була притягнута до кримінальної відповідальності й засуджена;

2) незастосування кримінального покарання до тих осіб, котрі винні у вчиненні злочинів, що не є великою суспільною небезпекою, і можуть бути виправлені та перевиховані за допомогою альтернативних кримінальному покаранню заходів державного або громадського впливу, або до осіб, які зовсім припинили бути суспільно небезпечними.

Необґрунтоване закриття кримінальної справи слідчим чи органом дізнання шкодить боротьбі зі злочинністю, дає змогу уникнути покарання особам, винним у вчиненні злочину, обмежує права та законні інтереси осіб, котрі постраждали від злочину.

Отож, існують такі підстави для закриття кримінальної справи у стадії досудового розслідування:

– обставини, що виключають провадження у справі (ст. 6 КПК України);

– недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 2 ст. 213 КПК України);

– особа вчинила суспільно небезпечне діяння у віці від 11 років до 14 років (ст. 7^3 КПК України).

Кримінальна справа також може бути закрита судом внаслідок зміни обстановки, у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням обвинуваченого з потерпілим, застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, передачею особи на поруки колективу підприємства, установи, організації, закінченням строків давності (статті 7^1, 7^2, 7^3, 8, 9, 10, 11^1 КПК України).

До направлення кримінальної справи до суду особи повинно бути роз'яснено суть обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття справи з цих підстав.

Направлення кримінальної справи до суду з підстав, зазначених у ст. 7^1 КПК України, не допускається, якщо обвинувачений, підсудний проти цього заперечує. У цьому разі провадження у справі продовжується в звичайному порядку.

Прокурор або слідчий в разі винесення постанови про направлення справи до суду у випадках, передбачених у ч. 1 ст. 7^1 КПК України, повинні ознайомити обвинуваченого, його захисника, потерпілого чи його представника з названою постановою, а в разі їх вимоги – з усіма матеріалами справи та роз'яснити їх права, передбачені КПК України.

Підставою для закриття кримінальної справи за ст. 7 КПК України є достатні докази того, що на час розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило характер суспільно небезпечного або ця особа вже не є суспільно небезпечною. Мається на увазі те, що відбулися соціально-економічні чи інші зміни в житті країни або певної місцевості (припинення дії військового стану, надзвичайного стану, викликаного стихійним лихом, конфліктами між групами населення з різних причин та ін.); зміни умов життя, стану здоров'я особи, яка вчинила злочин (припинив спілкуватися з колишніми "друзями"; влаштувався на роботу, де під впливом трудового колективу сумлінно працює, внаслідок травми хребта став постійно прикутим до ліжка тощо).

Для закриття справи з передачею особи на поруки підприємства, організації, уставнови, колективу необхідно встановити, що: а) ця особа щиро покаялась у вчиненому злочині; б) вона передається на поруки вперше; в) від колективу надійшло клопотання про передання їм цієї особи на поруки, прийняте на загальних зборах і оформлене протоколом зборів. Не може передаватися на поруки особа, котра вдруге вчинила умисний злочин, що не є надто суспільно небезпечним, або раніше передавалася на поруки.

Прокурор, а також слідчий за згодою прокурора має право за навності підстав, зазначених у ст. 47 КК України, своєю вмотивованою постановою направити справу в суд для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної

підповідальності з передачею його на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням про це, прийнятим на загальних зборах. Протокол загальних зборів додається до справи.

За клопотанням колективу прокурор, слідчий інформують збори про обставини вчиненого злочину невеликої або середньої тяжкості.

За наявності підстав, зазначених у ст. 47 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи.

Суд, покурор, слідчий зобов'язані повідомити колектив про передачу їм особи на поруки.

За наявності обставин, які, відповідно до ст. 47 КК України, виключають передачу особи на поруки, суд, прокурор, слідчий відмовляють у клопотанні про передачу особи на поруки й повідомлюють про мотиви відхилення клопотання.

Відмова слідчого або прокурара у винесенні постанови про відправлення справи в суд для звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки не перешкоджає колективу звернутися до суду з цим клопотанням.

При звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного, з потерпілим прокурор, а також слідчий за згодою прокурора мають право за наявності підстав, зазначених у ст. 46 КК України, винести постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

За наявності підстав, зазначених у ст. 46 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи.

У разі звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру прокурор, а також слідчий за згодою прокурора, на підставі, передбаченій ч. 1 ст. 97 КК України, виносить мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. У цьому разі неповнолітньому, з додержанням вимог статей 438 і 440 КПК України, пред'являється обвинувачення і після винесення постанови пред'являються всі матеріали справи. Справа зі списком осіб, які підлягають виклику до суду, надсилається до суду прокурором.

За наявності підстав, зазначених у ч. 1 ст. 97 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи.

При звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, прокурор, а також слідчий за згодою прокурора на підставі, передбаченій ч. 1 ст. 49 КК України, виносять мотивовану постанову про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Суд у судовому засіданні, за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 49 КК України, закриває справу у зв'язку із закінченням строків давності у випадках, коли справа надійшла до суду з обвинувальним вироком.

Якщо під час дізнання та досудового слідства протягом строків, зазначених у ч. 1 ст. 49 КК України, не встановлено особу, яка вчинила злочин, прокурор або слідчий за згодою прокурора направляє кримінальну справу до суду для вирішення питання про її закриття за підставою, передбаченою ч. 2 цієї статті.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який, згідно з законом, може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі, згідно з ч. 4 ст. 49 КК України, не може бути призначене і заміняється позбавленням волі на певний строк.

За недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, справа закривається тоді, коли: зібрані докази підтверджують вчинення злочину; винесено постанову про притягнення конкретної особи як обвинуваченого, але в результаті подальшого розслідування з'ясовується, що наявних доказів недостатньо для формулювання стосовно цієї особи обвинувачення у вчиненні злочину в обвинувальному висновку, а можливості для подальшого збирання доказів вичерпані.

Якщо не доведено участь обвинуваченого у вчиненні злочину й не відомо, хто вчинив злочин, то справа закривається лише щодо цього обвинуваченого, а провадження у справі загалом зупиняється на підставі п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК України (невстановлення особи, яка вчинила злочин).

Перелік підстав для закриття кримінальної справи, передбачений ст. 213 КПК України, не є вичерпним. Він не охоплює обставини, при встановленні яких справа також підлягатиме закриттю:

1) відсутність згоди компетентного органу державної влади або службової особи на притягнення особи до кримінальної відповідальності;

2) наявність передбачених Кримінальним кодексом України підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності за зраду Батьківщини, дачу хабара, незаконне зберігання зброї, бойових припасів, вибухових речовин.

Про закриття кримінальної справи у всіх випадках складається мотивована постанова з додержанням вимог статей 130, 214 КПК України. У вступній частині постанови зазначаються: місце й дата її складання; посада, звання та прізвище особи, котра склала постанову; назва справи. У мотивувальній частині постанови викладаються встановлені досудовим розслідуванням обставини справи; зміст і аналіз зібраних доказів з посиланням на відповідні аркуші справи.

У резолютивній частині постанови формулюються:

• рішення про закриття кримінальної справи із зазначенням конкретної законної підстави, даних про особу, стосовно якої справа закривається;

• рішення з інших питань, які підлягають розв'язанню з огляду на завершення провадження у справі: про скасування запобіжного заходу, заходів із забезпечення цивільного позову й можливої конфіскації майна, заходів, пов'язаних із накладенням арешту на кореспонденцію, прослуховуванням і звукозаписом телефонних та інших переговорів, а також рішення про долю речових доказів згідно зі ст. 81 КПК України;

• рішення про направлення копії постанови прокурору до відома;

• рішення про повідомлення заінтересованих осіб про закриття кримінальної справи з роз'ясненням права на оскарження постанови прокурору, а при закритті справи за реабілітаційною підставою – із роз'ясненням права на відшкодування шкоди, заподіяної незаконним застосуванням запобіжного заходу – взяттям під варту.

До постанови додаються довідки про рух справи (коли сталася подія, що розслідувалася, коли порушено справу, затримано особу за підозрою у вчиненні злочину, застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, коли було пред'явлено й змінено чи доповнено обвинувачення), а також про речові докази із зазначенням місця їхнього зберігання, про заявлений цивільний позов і заходи, вжиті щодо його забезпечення.

Процесуальний порядок закриття кримінальної справи за низкою нереабілітаційних підстав вимагає попереднього з'ясування ставлення до цього особи, стосовно котрої закривається справа, а в окремих випадках – й інших осіб. Так, якщо обвинувачений заперечує проти закриття справи з огляду на закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності або внаслідок акту амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння, а також зважаючи на помилування, то закриття кримінальної справи не допускається.

Закон (ст. 12 КПК України) вимагає, щоб при вирішенні питання про закриття кримінальної справи відповідно до статей 7, 7^1, 7^2, 8, 9, 10, 11^1 КПК України, або при застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, згідно зі ст. 7^3 КПК України, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого і в разі закриття справи повідомити про це потерпілого та його представника. Потерпілий чи його представник можуть оскаржити рішення про закриття справи в апеляційному порядку.

У разі закриття справи з огляду на смерть особи, яка вчинила злочин, з'ясовується думка його близьких родичів, котрі можуть наполягати на подальшому провадженні розслідування для реабілітації померлого (п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України).

Особа, щодо якої провадилося розслідування, має право оскаржити постанову в частині, що стосується підстав і мотивів її закриття. При закритті справи, беручи до уваги смерть обвинуваченого, його близькі родичі й громадські організації мають право просити про доведення досудового слідства до кінця з метою реабілітації померлого (ст. 215 КПК України).

12.4. Процесуальний порядок закінчення досудового розслідування складанням обвинувального висновку

Слідчий закінчує досудове слідство складанням обвинувального висновку тоді, коли він:

1) всебічно, повно й об'єктивно дослідив всі обставини справи;

2) зібрав докази, які переконують його у винності обвинуваченого у вчиненні злочину;

3) пересвідчився у відсутності обставин, що виключають провадження у справі.

Визнавши досудове слідство у справі, яка підлягає направленню до суду, закінченим, слідчий, перед тим як складати обвинувальний висновок, зобов'язаний виконати певні процесуальні дії:

а) повідомити про закінчення досудового слідства учасників процесу;

б) роз'яснити їм право на ознайомлення з усіма матеріалами справи;

в) ознайомити їх з матеріалами, якщо вони побажають скористатися цим правом;

г) вислухати й вирішити клопотання, заявлені учасниками процесу після ознайомлення з матеріалами справи.

Слідчий насамперед має виконати вимоги статей 217 та 218 КПК України.

Спочатку він повідомляє про закінчення досудового слідства потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача або їхніх представників і роз'яснює їм право ознайомитися з матеріалами справи. Про це слідчий складає протокол або приєднує до справи копію письмового повідомлення. У разі надходження від цих осіб усного або письмового клопотання про ознайомлення їх з матеріалами справи, слідчий зобов'язаний надати їм таку можливість. Цивільний відповідач або його представник може ознайомитися лише з тими матеріалами, що стосуються цивільного позову.

Виконавши вимоги ст. 217 КПК України, слідчий зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство у його справі закінчено і він має право на ознайомлення з матеріалами справи як особисто, так і за допомогою захисника, а також може заявити клопотання про доповнення досудового слідства.

Слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачається санкція у вигляді позбавлення волі на строк більш, ніж 10 років, право заявити клопотання про розгляд його справи у суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох суддів.

Якщо обвинувачений ще не має захисника і не висловлює бажання знайомитися з матеріалами справи спільно із захисником, а за законом участь захисника у цій справі не є обов'язковою, йому надаються для ознайомлення всі матеріали справи.

Якщо у справі притягнуто кілька обвинувачених, слідчий зобов'язаний пред'явити кожному з них всі матеріали справи.

Оголошення обвинуваченому про закінчення досудового слідства і пред'явлення йому всіх матеріалів справи для ознайомлення оформляється протоколом.

Обвинуваченого та його захисника не можна обмежувати в часі. Якщо обвинувачений перебуває під вартою, матеріали закінченої розслідуванням кримінальної справи повинні бути пред'явлені для ознайомлення обвинуваченому і його захисникові не пізніше, як за місяць до закінчення граничного строку тримання під вартою, встановленого ч. 2 ст. 156 КПК України. Якщо цей строк виявився недостатнім, він може бути продовжений суддею апеляційного суду за поданням слідчого, погодженим Генеральним прокурором України чи його заступником, або поданням цього прокурора чи його заступника.

Закінчивши досудове слідство і виконавши розглянуті вище вимоги закону, слідчий складає обвинувальний висновок.

Обвинувальний висновок – це процесуальний документ, у якому слідчий підбив підсумки досудового розслідування у справі й формулює обвинувачення певної особи у вчиненні злочину з наведенням конкретних доказів. Якщо у справі є кілька обвинувачених, то складається один спільний обвинувальний висновок з чітким визначенням ролі кожного обвинуваченого у вчиненні злочину (злочинів).

Формулювання обвинувачення, викладене в обвинувальному висновку, не може істотно відрізнятися від формулювання, що міститься в постанові про притягнення як обвинуваченого, погіршувати становище обвинуваченого порівняно з пред'явленим обвинуваченням внаслідок доповнення обвинувачення обставинами, які обтяжують, перекваліфікацією на закон про більш тяжкий злочин або на додаткові статті Кримінального кодексу України. Окрім цього, воно не повинно бути пов'язано з іншим порушенням права на захист – перекваліфікацією дій обвинуваченого на інший кримінальний закон, що передбачає відповідальність за злочин, який хоч і менш тяжкий, але істотно відрізняється за фактичними обставинами (приміром, через перекваліфікацію з розбійного нападу на злісне хуліганство). Якщо слідчий бачить можливість такого розходження між постановою про притягнення як обвинуваченого й обвинувальним висновком, він повинен його усунути, пред'явивши нове обвинувачення, адже інакше – справу буде повернено на додаткове розслідування.

Значення обвинувального висновку полягає й у тому, що він є процесуальним документом, який оголошується на початку судового слідства і визначає його предмет (ст. 297 КПК України).

Суд може змінити обвинувачення при відданні обвинуваченого до суду та в стадії судового розгляду, якщо цим не погіршиться становище обвинуваченого, порівняно з тим, яке він має за обвинувальним висновком, інакше – справу потрібно повернути на додаткове розслідування (статті 246, 277 КПК України). З обвинувальним висновком обвинувачений після закінчення досудового розслідування не знайомиться. Тому для забезпечення обвинуваченому (підсудному) права на захист у судовому засіданні копія обвинувального висновку вручається йому, а якщо він є неповнолітнім, то і його законному представникові не пізніше, як за три доби до дня розгляду справи в суді (ст. 254 КПК України).

Обвинувальний висновок, згідно зі ст. 223 КПК України, складається з двох частин: описової й резолютивної. *В описовій частині* зазначаються: дані, які стали приводом до порушення кримінальної справи; обставини справи, як їх встановлено на досудовому слідстві; місце, час, способи, мотиви й наслідки злочину, вчиненого кожним з обвинувачених, а також докази, які зібрані у справі, і відомості про потерпілого; показання кожного з обвинувачених по суті пред'явленого обвинувачення; доводи, наведені ним на свій захист, і результати їх перевірки; наявність обставин, що обтяжують і пом'якшують його відповідальність. При посиланні на докази, обов'язково зазначаються аркуші справи.

У резолютивній частині обвинувального висновку викладаються анкетні дані кожного обвинуваченого і формулюється обвинувачення з посиланням на статтю кримінального закону, який передбачає відповідний злочин.

Обвинувальний висновок підписує слідчий із зазначенням місця й часу його складання.

До обвинувального висновку додаються довідки:

– про осіб, котрі підлягають виклику в суд;

– про рух справи;

– про речові докази, цивільний позов, про заходи, вжиті для забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна;

– про судові витрати у справі за час досудового слідства з посиланням на відповідні аркуші справи.

Окрім обвинувального висновку, за результатами розслідування слідчий може винести також подання про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Подання адресується

відповідному державному органові, громадській організації або службовій особі, які можуть і повинні вжити таких заходів. Не пізніше, як у місячний строк після одержання подання, заходи з усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, повинні бути вжиті й про результати повідомлено слідчому (ст. 23^1 КПК України).

Дії прокурора у справі, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком

Обвинувальний висновок складає слідчий. Однак юридичної сили цей процесуальний документ набуває тільки після затвердження його прокурором. Якщо в суді виявиться, що обвинувальний висновок не затверджено прокурором, кримінальна справа у всіх випадках підлягає поверненню для додаткового розслідування.

Таке значення факту затвердження обвинувального висновку прокурором пояснюється тим, що з обвинувальним висновком у прокурора пов'язано виконання відразу двох функцій:

1) функції здійснення нагляду за законністю досудового розслідування;

2) функції державного обвинувачення, яку він виконує в суді.

По-перше, він повинен перевірити, наскільки всебічно, повно й об'єктивно було проведено досудове слідство чи дізнання, чи не було допущено при цьому істотних порушень кримінально-процесуального закону, чи доведено винність обвинуваченого у вчиненні злочину зібраними слідчим чи органом дізнання доказами.

По-друге, переконавшись, що досудове розслідування було належно проведено й зібраних доказів достатньо для віддання обвинуваченого до суду, він затверджує обвинувальний висновок і передає справу до суду. Обвинувальний висновок слідчого стає відтак процесуальним актом, що виходить вже від органу державного обвинувачення.

При вирішенні питання про затвердження обвинувального висновку, прокурор повинен перевірити: а) чи була подія злочину; б) чи містить діяння, що ставиться у вину обвинуваченому, склад злочину; в) чи були додержані під час провадження дізнання та досудового слідства вимоги КПК України, а саме: про забезпечення права підозрюваного й обвинуваченого на захист; г) чи немає у справі обставин, які тягнуть за собою закриття справи згідно зі ст. 213 КПК України; ґ) чи пред'явлено обвинувачення в усіх

встановлених злочинних діях обвинуваченого; д) чи притягнені як обвинувачені всі особи, котрі викриті у вчиненні злочину; е) чи правильно кваліфіковані дії обвинуваченого за статтями кримінального закону; є) чи дотримано вимог закону під час складання обвинувального висновку; ж) чи правильно обрано запобіжний захід; з) чи вжито заходів щодо забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином, і можливої конфіскації майна; и) чи виявлені причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, і чи вжито заходів стосовно їх усунення; і) чи додержано органами дізнання або досудового слідства всіх інших вимог КПК України (ст. 228 КПК України).

Якщо прокурор або його заступник, ознайомившись із матеріалами справи, знайшов там позитивні відповіді на всі ці питання, він затверджує обвинувальний висновок і передає справу до суду.

Якщо досудове розслідування було проведене належно, але обвинувальний висновок не відповідає матеріалам справи або вимогам, що висуваються до його оформлення, то прокурор або його заступник має право скласти новий обвинувальний висновок від свого імені, а раніше складений вилучити зі справи (ст. 230 КПК України).

Такий обвинувальний висновок затвердження вищестоящим прокурором не потребує.

Прокурор чи його заступник може внести зміни до обвинувального висновку, якщо зміна початкового обвинувачення не тягне за собою застосування статті кримінального закону з більш тяжкою санкцією й не пов'язана з істотною зміною обвинувачення за фактичними обставинами. Про внесення змін складається окрема постанова.

Коли ж необхідно змінити обвинувачення на більш тяжке чи таке, яке істотно змінює пред'явлене обвинувачення за фактичними обставинами, то прокурор або його заступник повертає справу слідчому для додаткового розслідування і пред'явлення нового обвинувачення (ст. 231 КПК України). Це, своєю чергою, пов'язано з необхідністю забезпечення обвинуваченому права на захист від зміненого обвинувачення.

Справа повертається з письмовими вказівками прокурора на додаткове розслідування, з огляду на однобічність або неповноту досудового слідства чи дізнання або істотні порушення кримінально-

процесуального закону. За наявності для цього підстав, прокурор чи його заступник закриває кримінальну справу, про що складає постанову.

Прокурору та його заступникові надається також право: змінити список осіб, котрі підлягають виклику в судове засідання (збільшити його або скоротити); скасувати або змінити запобіжний захід, обраний слідчим чи органом дізнання, або обрати запобіжний захід. Вдало систематизовані матеріали й правильно оформлена справа створюють зручність для вивчення і користування ними як власне слідчим, зокрема при складанні підсумкового документа, так і обвинуваченим та іншими учасниками процесу.

На ознайомлення з матеріалами справи, що надійшла з обвинувальним висновком, і прийняття рішення прокуророві або його заступнику надається строк тривалістю *не більше п'яти днів* (ст. 233 КПК України). До строку досудового слідства чи дізнання він не належить.

Контрольні запитання

1. Що таке зупинення досудового розслідування?
2. Які підстави й умови зупинення досудового розслідування?
3. Які форми закінчення дізнання та досудового слідства?
4. Як систематизуються й оформляються матеріали кримінальної справи?
5. Яке юридичне значення має обвинувальний висновок?
6. Які вимоги до змісту і форми обвинувального висновку?
7. Які додатки до обвинувального висновку ви знаєте?

Рекомендована література

1. Арестова Е. Н. Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) при производстве дознания // Российский следователь. – 2003. – № 11.

2. Быков В. М., Ломовский В. Д. Приостановление производства по уголовному делу. – М., 1978.

3. Деятельное раскаяние: проблемы правоприменения // Российский следователь. – 2003. – № 4.

4. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. – К., 1984.

5. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. – К., 1975.

6. Ефимичев С. П. Правовые и организационные вопросы окончания предварительного расследования с обвинительным заключением. – Волгоград, 1977.

7. Конституція України. – К., 1996.

8. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.

9. Манова Н. С., Францифоров Ю. В. Процессуальная природа деятельности прокурора при окончании досудебного производства // Российский следователь. – 2003. – № 8.

10. Матюшенко Р. І. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К., 2004.

11. Михеєнко М. М. та інші. Кримінальний процес України. – К., 1992.

12. Семьянова И. С. Прекращение уголовного дела (уголовного преследования) в отношении лиц, не достигших возраста уголовной ответственности // Российский следователь. – 2003. – № 7.

13. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

14. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2005.

ТЕМА 13

Підсудність. Попередній розгляд справи суддею

13.1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності. 13.2. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею.

13.1. Поняття і значення підсудності. Види підсудності

Правосуддя, як окремий вид державної діяльності й основний засіб реалізації судової влади, полягає у розгляді й вирішенні кримінальних, цивільних та адміністративних справ різними ланками судової системи загальних судів. Вирішенням питання про підвідомчість кримінальної справи судові не дає відповіді на те, який саме суд має її розглядати і вирішити по суті. Тому виникає необхідність розмежувати повноваження різних ланок судової системи, а також окремих судів кожної ланки на здійснення правосуддя в конкретних кримінальних справах.

Тому закон передбачає такий процесуальний інститут, як підсудність, що й створений для того, щоб розмежувати повноваження судів щодо розгляду кримінальних справ. Під час вивчення курсу з кримінального процесу ми вже розглядали аналогічне поняття, котре дуже схоже з поняттям "підсудність". Мається на увазі підслідність, тобто сукупність встановлених законом ознак справи, згідно з якими вона належить до відання того чи того органу розслідування.

Під підсудністю ж розуміють сукупність юридичних ознак кримінальної справи, на основі яких кримінально-процесуальний закон визначає суд, що має право й зобов'язаний розглянути її та вирішити по суті пред'явленого обвинувачення.

Встановити підсудність – це означає визначити, який суд повинен розглянути ту чи ту кримінальну справу. Підсудність – поняття процесуальне, але, на жаль, кримінально-процесуальний закон не розкриває його змісту, не формулює це поняття.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства дає можливість використати ***види підсудності***:

1) предметна (родова);
2) спеціальна (персональна);
3) територіальна (місцева);
4) за зв'язком справ.

Родова (предметна) підсудність характеризується характером вчиненого злочину й обумовлюється його кваліфікацією (статті 33, 34 КПК України).

Так, районному (міському) суду підсудні всі кримінальні справи, крім справ, підсудних вищестоящим судам і військовим судам.

Апеляційному суду Автономної Республіки Крим, апеляційним судам областей, міст Києва й Севастополя підсудні такі кримінальні справи:

– про злочини проти основ національної безпеки України, передбачені статтями 109–114 КК України;

– про злочини, за вчинення яких Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

У разі особливої складності або важливості справи, підсудної місцевому суду, – апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва та Севастополя мають право прийняти її до свого провадження.

Спеціальна (персональна) підсудність визначається суб'єктом злочину (ст. 36 КПК України).

Скажімо, військовим судам гарнізонів, як суду першої інстанції, підсудні справи про злочини осіб, котрі мають військове звання до підполковника, капітана другого рангу включно, крім тих справ, що підсудні військовим судам вищого рівня.

Військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил, як судам першої інстанції, підсудні:

а) справи про злочини осіб, які мають військове звання полковника, капітана першого рангу й вище;

б) справи про злочини осіб, котрі мають посаду від командира полку, командира корабля першого рангу і вище, а також осіб, рівних їм за службовим становищем;

в) справи про всі злочини, за які, в умовах мирного часу, законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Територіальна (місцева) підсудність визначається місцем вчинення злочину (ст. 37 КПК України).

Так, кримінальна справа розглядається в тому суді, у районі діяльності якого вчинено злочин. Якщо місця вчинення злочину встановити не можна, то справа повинна бути розглянута судом, в районі діяльності якого закінчено дізнання чи досудове слідство в цій справі.

Підсудність за зв'язком справ визначається можливістю об'єднання в одному провадженні кримінальних справ про обвинувачення однієї особи або групи осіб у вчиненні одного або декількох злочинів, які (справи) підсудні за територіальною, родовою чи персональною ознакою різним судам (статті 39–40 КПК України).

Цей вид підсудності визначається такими правилами:

1) у разі об'єднання в одному провадженні кримінальних справ з обвинувачення декількох осіб у вчиненні кількох злочинів, коли ці справи підсудні двом або декільком однойменним судам, справу розглядає той суд, у районі діяльності якого було порушено кримінальну справу або закінчено досудове слідство чи дізнання (ст. 39 КПК України);

2) якщо одна особа або група осіб обвинувачуються у вчиненні декількох злочинів, справи про які підсудні різнойменним судам, то справа розглядається вищестоящим із цих судів (ч. 1 ст. 40 КПК України);

3) якщо одна особа або група осіб обвинувачується у вчиненні декількох злочинів і справа хоча б про одну з них чи про один зі злочинів підсудна військовому суду, то справу розглядає військовий суд (ч. 2 ст. 40 КПК України);

4) при обвинуваченні групи осіб у вчиненні одного або кількох злочинів, що не є військовими злочинами, якщо щодо хоча б одного з обвинувачених справа підсудна загальному суду, то справа стосовно всіх обвинувачених розглядається загальним судом (ч. 3 ст. 40 КПК України).

Вирішення питання про підсудність належить до переліку питань, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи,

що надійшла від прокурора (ст. 232 КПК України). У разі непідсудності справи суду, до якого вона надійшла, справа повинна бути направлена за підсудністю без провадження будь-яких слідчих дій (п. 4 ч. 1 ст. 244 КПК України; ч. 1 ст. 41 КПК України).

Якщо підсудність справи іншому однойменному суду виявилася в судовому засіданні, суд продовжує розгляд справи, коли це не завдасть шкоди повноті й об'єктивності дослідження справи. Коли ж не можна забезпечити повноти та об'єктивності дослідження обставин справи, суд надсилає справу за підсудністю, про що виносить ухвалу (ч. 2 ст. 41 КПК України).

Суд, виявивши в судовому засіданні, що справа підсудна вищестоящому суду або військовому суду, надсилає її за підсудністю (ч. 3 ст. 41 КПК України).

Передача до нижчестоящого суду справи, початої розглядом у судовому засіданні вищестоящого суду, не допускається (ч. 4 ст. 41 КПК).

Підсудність має процесуальне та практичне значення, а саме:

а) сприяє швидкому, всебічному і повному розглядові кримінальної справи з огляду на її конкретні особливості та найменші затрати державних коштів;

б) сприяє рівномірному надходженню справ до судів усіх найменувань;

в) вносить певну систему (порядок) у роботу судів з розгляду кримінальних справ;

г) чітко, юридично обґрунтоване розмежування повноважень кожної ланки судової системи, а також однойменних судів однієї ланки й вирішення кримінальних справ забезпечує правильність функціонування всієї судової системи;

ґ) здійснення покладених на неї завдань є однією з правових гарантій справедливого правосуддя;

д) підвищує виховне значення правосуддя;

е) забезпечує реалізацію права обвинуваченого на компетентний суд.

13.3. Процесуальний порядок попереднього розгляду справи суддею

Попередній розгляд справи суддею – це самостійна стадія кримінального процесу, в якій суддя з'ясовує наявність чи від-

сутність достатніх фактичних і юридичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні. Отже, у цій стадії процесу не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого. Воно є лише компетенцією суду й вирішується ним на засадах гласності, усності, безпосередності і змагальності в наступній стадії процесу – стадії судового розгляду.

Особливістю цієї стадії процесу є те, що стосовно стадії досудового розслідування ця стадія процесу є тією, яка контролює, а щодо майбутньої стадії судового розгляду – підготовчою. Її основне призначення полягає в тому, щоб не допустити до судового розгляду неповно розслідуваних справ, а також справ, розслідування яких провадилося з порушенням вимог матеріального й процесуального закону. Цим же ця стадія процесу стимулює якісну слідчу та судову діяльність, запобігає необґрунтованому притягненню до кримінальної відповідальності.

Значення стадії попереднього розгляду суддею полягає у тому, що:

1) у ній з'являється новий суб'єкт кримінального процесу – підсудний;

2) забезпечується таке положення, щоб у судове засідання вносилися тільки правильно та повно розслідувані справи;

3) у ній остаточно визначаються межі майбутнього судового розгляду;

4) судовий розгляд може проводитись тільки стосовно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення;

5) вона забезпечує підготовку всіх необхідних умов для правильної організації та вдалого проведення судового засідання.

При попередньому розгляді справи суддею з'ясовуються такі питання:

а) чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла;

б) чи немає підстав для закриття справи або її зупинення;

в) чи складено обвинувальний висновок відповідно до КПК України;

г) чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу;

ґ) чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства таких порушень вимог КПК України, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду;

д) за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, потерпілого або його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб;

е) за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин чи для пред'явлення йому обвинувачення, котре до цього не було пред'явлено.

Розглянемо зміст цих питань.

1. *Чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла (п. 1 ст. 237 КПК України)?* Якщо після одержання справи суддя дійде висновку, що вона не підсудна цьому суду, або з метою забезпечення найбільш об'єктивного й повного розгляду справи, а також виховного впливу судового розгляду її доцільно передати на розгляд суду за місцем проживання чи роботи обвинуваченого або за місцем перебування більшості свідків, то він виносить постанову про направлення її за підсудністю згідно з вимогами статей 38, 41 та ч. 3 ст. 249 КПК України.

2. *Чи немає підстав для закриття справи або її зупинення (п. 2 ст. 237 КПК України)?* За наявності обставин, передбачених ст. 6, ч. 1 ст. 7, статтями 7^1, 7^2, 8, 9, 10, 11^1 КПК України, суддя своєю мотивованою постановою закриває справу, скасовує запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову й конфіскації майна, а також вирішує питання про речові докази, зокрема про гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом.

Встановивши, що підстав для закриття справи немає, суддя має з'ясувати, чи на момент призначення справи на розгляд у судовому засіданні немає підстав для зупинення провадження у кримінальній справі. Якщо такі підстави є, а вони передбачені п. 1 та п. 2 ст. 206 КПК України, суддя повинен винести постанову про зупинення провадження у справі.

3. *Чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог КПК (п. 3 ст. 237 КПК України)?* Згідно зі ст. 223 КПК України, обвинувальний висновок повинен складатися з описової та резолютивної частин. В описовій частині зазначаються: обставини справи, як їх встановлено на досудовому слідстві;

час, місце, способи, мотиви й наслідки злочину, вчиненого кожним з обвинувачених; докази, які зібрані в справі, і відомості про потерпілого; показання кожного з обвинувачених по суті пред'явленого йому обвинувачення, доводи, наведені ним на свій захист, і результати їх перевірки; наявність обставин, що обтяжують та пом'якшують його покарання. При посиланні на докази обов'язково зазначаються аркуші справи. У резолютивній частині наводяться відомості про особу кожного з обвинувачених, коротко викладається суть пред'явленого обвинувачення з зазначенням статті кримінального закону, яка передбачає цей злочин. Якщо обвинувальний висновок складено мовою, якою не володіє обвинувачений, його має бути перекладено на рідну мову обвинуваченого або іншу мову, якою він володіє. Переклад обвинувального висновку приєднується до справи.

4. *Чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу (п. 4 ст. 237 КПК України)?* Перевірка законності обрання запобіжного заходу відбувається на підставі статей 148–165^3, 434, 436 КПК України.

5. *Чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання і досудового слідства таких порушень вимог закону, без усунення яких справу не може бути призначено до судового розгляду (п. 5 ст. 237 КПК України)?* За наявності таких порушень, які б призвели до обмеження гарантованих законом прав учасників процесу, попередній розгляд справи суддею не може відбутись і тоді справа суддею повертається на додаткове розслідування. Прикладом істотних порушень може бути: порушення права обвинуваченого на захист; порушення права обвинуваченого користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє; користуватися допомогою перекладача тощо.

6. *Чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб (за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника або законного представника, потерпілого чи його представника (ч. 2 ст. 237 КПК України)?* Якщо встановлено, що не всі особи, котрі викриті у вчиненні злочину, притягнуті до участі у справі як обвинувачені, суддя має право повернути справу прокурорі для проведення додаткового розслідування, якщо окремий розгляд справи щодо інших осіб

неможливий, оскільки це негативно може вплинути на всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин справи та її вирішення.

7. *Чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено (ч. 3 ст. 237 КПК України)?* Приміром, коли дії обвинуваченого потрібно перекваліфікувати на статтю закону, яка передбачає більш сувору санкцію. У такій ситуації суддя повертає справу за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника на додаткове розслідування.

Попередній розгляд справи здійснюється суддею одноособово за обов'язкової участі прокурора. Про день досудового розгляду справи повідомляються також інші учасники процесу, однак їхня неявка не перешкоджає розгляду справи (ч. 1 ст. 240 КПК України).

Попередній розгляд справи починається з доповіді прокурора щодо можливості призначення справи до судового розгляду. Якщо в судове засідання з'явились інші учасники судового розгляду, вони висловлюють свої думки стосовно питань, перерахованих нами вище, та заявлених ними клопотань. Прокурор висловлює свою думку щодо клопотань, заявлених іншими учасниками судового розгляду. Постанова судді виноситься в нарадчій кімнаті.

Розглянувши справу, ***суддя приймає одне з таких рішень***:

1) про призначення справи до судового розгляду;
2) про зупинення провадження у справі;
3) про повернення справи прокуророві;
4) про направлення справи за підсудністю;
5) про закриття справи;
6) про повернення справи на додаткове розслідування.

1. *Про призначення справи до судового розгляду*. За наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні, суддя, не вирішуючи питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду. У постанові повинні бути зазначені: місце й дата її винесення, посада та прізвище судді, ім'я і по батькові обвинуваченого, підстави призначення справи до розгляду, стаття Кримінального кодексу України, за якою пред'явлено обвинувачення, та рішення з інших питань, пов'язаних із підготовкою справи до судового розгляду (ст. 245 КПК України).

2. *Про зупинення провадження у справі*. Це рішення приймається суддею, коли при попередньому розгляді справи з'ясується, що обвинувачений зник і перебування його невідоме (ч. 1 ст. 249 КПК України). У разі захворювання обвинуваченого, що виключає можливість його участі в судовому розгляді справи, суддя своєю постановою зупиняє провадження у справі до його видужання (ч. 2 ст. 249 КПК України).

3. *Рішення про повернення справи на додаткове розслідування* може бути прийнято суддею з власної ініціативи чи за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника або законного представника, потерпілого, позивача, відповідача або їх представників, у разі: 1) істотної неповноти або неправильності проведеного досудового слідства, що не можуть бути усунуті в судовому засіданні; 2) наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремий розгляд справи стосовно них неможливий; 3) наявності підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення обвинувачення, що до цього не було пред'явлено.

4. *Рішення про закриття справи може бути прийнято суддею* за наявності обставин, передбачених ст. 6, ч. 1 ст. 7, статтями 7^1, 7^2, 8, 9, 10 і 11^1 КПК України (ст. 248 КПК України). Закриваючи кримінальну справу, суддя скасовує запобіжні заходи, заходи забезпечення цивільного позову й конфіскації майна, а також вирішує питання про речові докази, зокрема про гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, відповідно до вимог ст. 81 КПК України. Копія постанови протягом трьох діб після її винесення надсилається сторонам. На постанову протягом семи діб, від дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається за першою інстанцією апеляційним судом, – касаційні подання чи скарги до касаційного суду.

5. *Рішення про направлення справи за підсудністю приймається тоді*, коли суддею буде встановлено, що справа не підсудна суду, на розгляд якого вона надійшла. Постанова про направлення справи за підсудністю оскарженню не підлягає, на неї може бути внесено подання прокурором (ст. 249 КПК України).

6. *Рішення про повернення справи прокурору приймається у разі*, якщо прокурором були суттєво порушені вимоги

статей 228–232 КПК України, для усунення виявлених порушень. Постанова про повернення справи прокурору оскарженню не підлягає, на неї може бути внесено подання прокурором (ст. 249[1] КПК України).

Щодо *строків попереднього розгляду справи,* то справа повинна бути призначена до попереднього розгляду *не пізніше десяти діб, а у разі складності справи – не пізніше тридцяти діб від дня надходження її до суду.*

Завершуючи розгляд цієї стадії процесу, варто зупинитися на *особливостях попереднього розгляду в справах, які порушуються за скаргою потерпілого.*

По-перше, скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, які встановлені КПК України стосовно обвинувального висновку (статті 223, 224 КПК України).

По-друге, суддя, одержавши від потерпілого скаргу з проханням порушити справу, *приймає одне із таких рішень*:

– залишає скаргу без розгляду, якщо вона не відповідає вимогам, зазначеним у ч. 1 ст. 251 КПК України, та повертає її особі, котра подала скаргу;

– за наявності до того підстав відмовляє в порушенні кримінальної справи або надсилає її за належністю прокурору;

– за наявності достатніх даних, які вказують на вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 27 КПК України, порушує кримінальну справу й призначає її до розгляду.

Підсудному не пізніше як за три доби до дня слухання справи повинна бути вручена копія скарги потерпілого, копія постанови судді про порушення кримінальної справи та повістка про виклик його в судове засідання.

Зустрічні обвинувачення в справах про злочини, зазначені в ч. 1 ст. 27 КПК України, можуть бути об'єднані в одну справу.

На постанову про відмову в порушенні кримінальної справи протягом семи діб від дня її винесення особа, яка подала скаргу, має право подати апеляцію до апеляційного суду.

Контрольні запитання

1. Що таке підсудність кримінальної справи?
2. Які види підсудності передбачає чинне законодавство?
3. У чому суть стадії "попередній розгляд справи суддею"?
4. Назвіть строки розгляду справи в стадії попереднього розгляду справи.
5. Якими рішеннями закінчується стадія "попередній розгляд справи суддею"?

Рекомендована література

1. Бажанов М. И. Предание суду в советском уголовном процессе. – Х., 1995.

2. Гальперин И. М., Лукашевич В. З. Предание суду по советскому уголовно-процессуальному праву. – М., 1965.

3. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х., 1979.

4. Конституція України (Основний Закон). – К., 1996.

5. Кобяков В. М., Коломеец В. К. Предание суду и судебное разбирательство по делам с протокольным производством. – Свердловск, 1987.

6. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. – К., 2003.

7. Кримінально-процесуальний кодекс України. Навчально-практичний коментар / За ред. Маляренко В. Т., Гончаренко В. Г. – К., 2003.

8. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2005.

9. Михайленко О. Сутність та причини повернення кримінальних справ на додаткове розслідування // Право України. – 1992. – № 1. – С. 12–14.

10. Михайлова Т. А. Предание суду в советском уголовном процессе. – М., 1981.

ТЕМА 14

Судовий розгляд

14.1. Поняття, суть і значення судового розгляду. 14.2. Межі судового розгляду. 14.3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин.

14.1. Поняття, суть і значення судового розгляду

Судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, суть якої полягає в тому, що суд за участю інших суб'єктів кримінального процесу досліджує всі істотні обставини, перевіряє докази, зібрані при провадженні дізнання й досудового слідства, і виносить рішення, вирок, тобто рішення, реалізуючи головний принцип кримінального процесу – принцип презумпції невинуватості.

Отже, суттю судового розгляду є здійснення правосуддя. Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя в державі здійснює виняткова суд. Стаття 62 Конституції України визначає, що особа вважається невинуватою й не може бути піддана покаранню, доки її вина не доведена в передбаченому законом порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду.

Визнання особи винною у вчиненні злочину та її покарання можливі лише за вироком суду на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин кримінальної справи в умовах, що виключають вплив на суддів, у гласному судовому розгляді.

Надання суду права визнавати громадян винними у вчиненні злочинів, а також піддавати їх кримінальному покаранню перетворює судовий розгляд у центральну стадію кримінального процесу. Саме

в цій стадії остаточно вирішується завдання забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню та жоден невинуватий не був притягнений до кримінальної відповідальності й засуджений.

Забезпечення правильного застосування закону неможливе без вирішення завдання встановлення об'єктивної істини у справі, без розв'язання всього комплексу завдань, що покладені перед кримінальним процесом, а саме: повне розкриття злочину; викриття винного; всебічне, повне й об'єктивне дослідження всіх обставин справи; захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб; відшкодування шкоди; виявлення й усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину.

Судовий розгляд жодною мірою не зменшує значення досудового розслідування, без якого в судовому засіданні встановити істину та винести законний і справедливий вирок неможливо. Досудове розслідування створює доказову та юридичну базу для судового розгляду й здійснення правосуддя.

Однак повноваження суду не можна вважати необмеженими. Той факт, що в жодній іншій стадії, крім судового розгляду, не вирішується питання про вину обвинуваченого, не дає суду права не брати до уваги рішення, прийняті на попередніх стадіях.

Отже, *значення стадії судового розгляду у тому*:

а) правосуддя справедливо оцінюється як вища форма правової охорони й це має значення тоді, коли під загрозою опиняється забезпечення прав людини;

б) суд має досконало та повно дослідити матеріали кримінальної справи і в результаті цього забезпечити законність;

в) на цій стадії відбувається дослідження доказів, що були зібрані на попередніх стадіях кримінального процесу, але суд безпосередньо вивчає ці докази та доходить висновків.

Кримінально-процесуальний кодекс України *виділяє кілька частин стадії судового розгляду*, а саме:

1) підготовча частина судового розгляду;
2) судове слідство;
3) судові дебати;
4) останнє слово підсудного;
5) постановлення вироку, постанови й ухвали суду.

Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Однак поряд з цими спеціальними нормами, що регулюють процесуальну діяльність усіх частин судового розгляду, КПК України передбачає

й загальні норми, які об'єднані в главу 24 КПК України "Загальні положення судового розгляду".

Загальні положення судового розгляду – це сукупність процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань (принципів) кримінального судочинства:

– безпосередність, усність судового розгляду (ст. 257 КПК України);

– незмінність складу суду при розгляді справи (ст. 258 КПК України);

– рівність прав сторін у судовому розгляді (ст. 261 КПК України);

– регламентується діяльність головуючого в судовому засіданні (ст. 260 КПК України), запасного народного засідателя (ст. 259 КПК України);

– регламентується участь і права підсудного (статті 262, 263 КПК України), прокурора (ст. 264 КПК України), захисника (ст. 266 КПК України), потерпілого (ст. 267 КПК України), цивільного позивача і відповідача (ст. 268 КПК України), перекладача (ст. 270 КПК України), спеціаліста (ст. 270[1] КПК України) в судовому розгляді; розпорядок судового засідання (ст. 271 КПК України); заходи, які вживаються щодо порушників судового засідання (ст. 272 КПК України);

– порядок винесення ухвал у судовому засіданні (ст. 272 КПК України);

– обрання, скасування або зміна запобіжного заходу в суді (ст. 274 КПК України);

– межі судового розгляду (ст. 275 КПК України);

– вирішення питання про нове обвинувачення (ст. 276 КПК України);

– зміна обвинувачення в суді (ст. 277 КПК України);

– вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності іншої особи (ст. 278 КПК України);

– вирішення питання про притягнення до відповідальності за завідомо неправдиві показання, неправильний переклад і неправдивий висновок (ст. 279 КПК України);

– відкладення і зупинення розгляду справи (ст. 280 КПК України);

– направлення справи на додаткове розслідування (ст. 281 КПК України);

– закриття справи (ст. 282 КПК України).

14.2. Межі судового розгляду

Відповідно до ч.1 ст. 275 КПК України, розгляд справи у суді провадиться тільки ***стосовно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення***. Аналізуючи кримінально-

процесуальне законодавство України, можна дійти висновку, що кримінально-процесуальна діяльність суду, з одного боку, обмежена обставинами, що підлягають доказуванню, з іншого – певним колом підсудних і обвинуваченням, яке їм пред'явлено.

Межі судового розгляду справи визначаються:

– постановою судді про призначення справи до судового розгляду, після винесення якої обвинувачений стає підсудним;

– обвинувальним висновком або постановою прокурора про зміну обвинувачення, винесеними згідно зі ст. 277 КПК України, а у справах приватного обвинувачення – скаргою потерпілого.

Суд не має права за результатами судового розгляду справи змінити обвинувачення підсудного на більш тяжке чи таке, що істотно відрізняється від пред'явленого за фактичними обставинами, а також не мають права за власною ініціативою в будь-який спосіб поставити питання про таку зміну обвинувачення.

Повноваженням зміни та обвинувачення під час судового розгляду й до закінчення судового слідства наділений прокурор (ст. 277 КПК України).

Зміна прокурором обвинувачення в суді допускається лише, якщо при цьому:

а) не порушуються правила про підсудність;

б) не будуть порушені правила про обов'язковість проведення досудового слідства.

Прокурор не може доповнити обвинувачення підсудного новими епізодами злочинної діяльності або звинуватити його у вчиненні іншого злочину, якщо тільки цей злочин не є в ідеальній сукупності з тим злочином, у вчиненні якого обвинувачується підсудний.

Про заміну обвинувачення прокурор виносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення. Копію такої постанови прокурор вручає підсудному, його захиснику та законному представникові, потерпілому, позивачу, відповідачу та їх представникам. Постанова додається до справи (ч. 3 ст. 277 КПК України).

Якщо в постанові порушується питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, чи про зменшення обсягу обвинувачення, то суд зобов'язаний роз'яснити потерпілому та його представникові їх право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

У всіх випадках суд зобов'язаний роз'яснити підсудному, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення й надає підсудному, його захисникові та законному представникові час (не менше ніж три доби), щоб підготуватися до захисту проти нового обвинувачення, відкладаючи розгляд справи.

Судовий розгляд вже продовжується в межах встановлених постановою про зміну обвинувачення.

Під час судового розгляду справи може бути виявлено, що підсудний, окрім злочину, який становить предмет справи, що розглядається, вчинив ще й інший злочин, за яким обвинувачення йому не було пред'явлене (ст. 276 КПК України). У цьому разі суд за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника, не зупиняючи розгляду справи, виносить ухвалу, а суддя – постанову, якими повідомляє прокурора про вчинення цього злочину.

Якщо нове обвинувачення тісно пов'язане з початковим і окремий їхній розгляд неможливий, уся справа повертається для додаткового розслідування.

Після додаткового розслідування справа направляється до суду в загальному порядку.

На ухвалу, постанову протягом семи діб від дня її винесення сторони можуть подати апеляції до апеляційного суду, а якщо справа розглядається за першою інстанцією апеляційним судом – касаційні подання чи скаргу до касаційного суду.

Варто зазначити, що на клопотання прокурора суд може винести ухвалу (постанову), якою відмовляє у його задоволенні й продовжити розгляд справи. Оскарження в апеляційному чи касаційному порядку ухвал (постанов) про відмову в задоволенні клопотання, про порушення питання щодо нового обвинувачення підсудного законом не передбачено.

При розгляді справи в суді можуть бути встановлені обставини, які вказують на вчинення злочину іншою особою, котра не притягнута до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 278 КПК України, у цьому разі суд, за клопотанням прокурора, потерпілого або його представника виносить мотивовану ухвалу, а суддя – постанову, якими про вчинення цього злочину повідомляє прокурора чи направляє все провадження в справі для проведення досудового слідства або дізнання.

За результатами розгляду клопотання прокурора, потерпілого чи його представника, щодо вирішення питання про притягнення

до кримінальної відповідальності іншої особи, суд у нарадчій кімнаті виносить ухвалу (постанову), якою задовольняє клопотання або відмовляє у його задоволенні.

Задовольнивши клопотання про порушення питання стосовно притягнення іншої особи до кримінальної відповідальності, суд, не зупиняючи розгляду справи про вчинення іншого злочину, повідомляє прокурора, а якщо цей і той злочин, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, тісно пов'язані й окремий розгляд справ щодо них неможливий, повертає справу для додаткового розслідування.

Варто зазначити, що положення ст. 278 КПК України поширюється і на випадки, коли будь-яка особа (крім підсудного) вчиняє дії, що містять ознаки злочину, під час судового розгляду справи. Так, у разі відмови під час судового засідання свідка від дачі показань або у разі відмови експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 385 КК України вирішується також з додержанням порядку, визначеного ст. 278 КПК України.

Недодержання вимог закону щодо меж судового розгляду є істотним порушенням права підсудного на захист і може бути підставою для скасування вироку.

14.3. Структура стадії судового розгляду та характеристика її частин

Підготовча частина судового розгляду

Судовий розгляд кримінальної справи починається з підготовчої частини. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання, оголошує, хто із учасників судового розгляду і викликаних осіб з'явився, і повідомляє про причини неявки відсутніх (ст. 284 КПК України).

Коли в розгляді справи бере участь перекладач, головуючий роз'яснює йому обов'язок правильно робити потрібний в судовому засіданні переклад і попереджає його про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України за завідомо неправильний переклад, про що від перекладача береться розписка.

Відповідно до ст. 286 КПК України, суд встановлює особу підсудного, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття, сімейний стан та інші потрібні дані, що стосуються його особи.

Після того, як особу підсудного або підсудних встановлено, головуючий з'ясовує, чи вручена їм копія обвинувального висновку й коли, а в справах, зазначених у ч. 1 ст. 27 КПК України, – копія скарги, копія постанови про порушення справи та повістка.

У разі невручення підсудному зазначених документів або вручення їх у строк менший, як за три дні до розгляду справи в судовому засіданні, розгляд справи належить відкласти на три дні з обов'язковим врученням підсудному цих документів для ознайомлення.

При несвоєчасному врученні підсудному зазначених документів справа може бути розглянута в судовому засіданні лише тоді, коли про це просить підсудний.

Після виконання зазначених дій головуючий оголошує учасникам судового розгляду склад суду в цій справі: прізвище запасного судді, якщо він є, прізвище прокурора, перекладача, експерта та інших учасників судового засідання – та роз'яснює кожному учаснику їхнє право на відвід складу суду. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст. 57 КПК України.

Коли підсудний не з'явиться без поважних причин в судове засідання в справах, у яких явка його є обов'язковою (ст. 262 КПК України), суд відкладає розгляд справи і може покласти на підсудного судові витрати з відкладеного засідання.

Окрім цього, суд має право винести ухвалу, а суддя – постанову про привід підсудного й про заміну запобіжного заходу на більш суворий або про обрання запобіжного заходу, коли його не було обрано раніше.

Якщо в судове засідання не з'явиться прокурор чи захисник і якщо неможливо замінити їх іншими особами, слухання справи належить відкласти. Заміна захисника, котрий не з'явився, допускається тільки за згодою підсудного.

Прокуророві, а також захисникові, які вперше вступили в справу, суд зобов'язаний надати час, необхідний для ознайомлення з матеріалами справи й для підготовки до участі в судовому засіданні.

Про неявку прокурора або адвоката в судове засідання суд повідомляє відповідні органи.

Якщо в судове засідання не з'явиться потерпілий, суд, вислухавши думку учасників судового розгляду, вирішує питання про

розгляд справи або відкладення його залежно від того, чи можливо, за відсутності потерпілого, з'ясувати всі обставини справи й захистити його права та законні інтереси. До потерпілого, який не з'явився без поважних причин, суд може застосувати привід відповідно до ст. 72 КПК України. За злісне ухилення від явки до суду потерпілий несе відповідальність за ч. 1 ст. 185^3 КУпАП.

Суд, як виняток, може звільнити потерпілого, стосовно якого вживаються заходи безпеки, від обов'язку з'являтися в судове засідання за наявності письмового підтвердження показань, даних ним раніше.

У разі винесення ухвали про відкладення розгляду справи суд може допитати свідків, експертів або спеціалістів, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або їхніх представників, які з'явилися (ст. 292^1 КПК України).

Коли суд визнає можливим почати слухання справи, головуючий видаляє свідків із зали судового засідання, роз'яснює права й обов'язки учасникам судового розгляду та розглядає заявлені клопотання про виклик нових свідків і експертів, про витребування й приєднання до справи нових доказів.

Особа, котра заявила такі клопотання, повинна вказати, для встановлення яких обставин вона просить викликати нових свідків, витребувати чи приєднати до справи нові докази. З'ясування обставин, для підтвердження яких викликаються нові свідки, повинне бути у разі відсутності цих свідків.

При заявленні клопотання суд вислуховує думку прокурора та інших учасників судового розгляду й розв'язує ці клопотання мотивованою ухвалою, а суддя – постановою.

Відхилення клопотань не позбавляє права заявляти ті ж клопотання протягом усього судового слідства (статті 293–296 КПК України).

Судове слідство – це центральна, головна частина судового розгляду, завданням якої є остаточне дослідження й оцінка доказів у справі в умовах гласності, усності, безпосередності процесу та змагальності сторін.

Про закінчення підготовчих дій та початок судового слідства головуючий оголошує в судовому засіданні. Розпочинається судове слідство з читання обвинувального висновку, у справах приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК України) – оголошення

скарги потерпілого, яку він може самостійно зачитувати, а позовну заяву – цивільний позивач або його представник.

Обвинувальний висновок оголошує прокурор, за згодою сторін може бути оголошена тільки резолютивна частина обвинувального висновку.

Після оголошення документів, зазначених у ст. 297 КПК України, головуючий роз'яснює підсудному (а якщо підсудних кілька – кожному з них) суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле їм обвинувачення, чи визнають вони себе винними та чи бажають давати показання. Якщо в справі заявлено цивільний позов, головуючий запитує підсудного й цивільного відповідача, чи визнають вони заявлений позов.

Обвинувачення повинно бути роз'яснено у формі, доступній для підсудного, оскільки повне та точне знання підсудним фактичних обставин обвинувачення й юридичної оцінки його діяння є обов'язковою передумовою здійснення ним свого права на захист у судовому розгляді справи. Тому головуючий повинен не тільки роз'яснити суть формули обвинувачення, беручи до уваги вік, інтелектуальний розвиток підсудного, а й пересвідчитися в тому, чи зрозумів підсудний, у чому саме його обвинувачують, поставленням запитань у певній послідовності:

1) чи зрозуміле йому обвинувачення;

2) чи визнає він себе винним;

3) чи бажає давати показання.

Підсудному роз'яснюється його право давати показання.

У разі повного або часткового невизнання підсудним своєї вини, він, маючи право в будь-який момент судового слідства давати пояснення по суті справи (п. 5 ст. 263 КПК України), може мотивувати свою відповідь, висловивши так своє ставлення до обвинувачення, щоб воно не полягало в дачі підсудним своїх показань по суті справи.

Мотивована відповідь підсудного на запитання, чи визнає він себе винним і чи даватиме показання, може бути взята до уваги суддею, який одноособово розглядає справу, при визначенні недоцільним дослідження доказів під час судового слідства, оскільки суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно

розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності й істинності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому разі вони будуть позбавлені права оспорювати ці фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку.

Якщо для вирішення питання щодо обсягу доказів, що досліджуватимуться, необхідно допитати підсудного, суд вирішує його після допиту підсудного.

Допит підсудного, якщо він не відмовляється від дачі показань, провадиться обов'язково (ст. 299 КПК України).

Якщо підсудних по справі декілька, то головуючий повинен роз'яснити суть обвинувачення і роль кожного з них у вчиненні злочину чи злочинів за цим обвинуваченням.

Суть обвинувачення належно роз'яснюється підсудному незалежно від того, чи має він захисника.

Звичайним порядком дослідження доказів вважається такий, коли спочатку допитується підсудний, потім потерпілий, свідки, заслуховується висновок експерта, оглядаються речові докази, оглядаються й оголошуються документи. Зокрема останні дві процесуальні дії, можуть провадитись одразу після допиту певної особи, якщо вони пов'язані з показаннями тієї особи.

Встановлюючи черговість дослідження доказів, суд бере до уваги ставлення підсудного до обвинувачення, його бажання давати показання, повноту показань свідків, які вони робили на досудовому слідстві, кількість злочинних епізодів та ін.

Якщо підсудний визнає себе винним у пред'явленому обвинуваченні й бажає давати показання, то його доцільно допитати першим.

Якщо підсудний не визнає свою вину повністю або видає лише частково, але бажає давати показання, його можуть допитати, з огляду на конкретні обставини справи, після провадження інших судових дій з метою дослідження доказів, що як викривають підсудного у вчиненні злочину, так і виправдовують його.

Заява підсудного про відмову давати показання зобов'язує суд чи суддю, що одноособово розглядає справу, вирішити питання про послідовність слідчих дій, проведення яких можливе без участі в них підсудного.

Якщо у справі кілька підсудних, потерпілих, свідків, суд або суддя, який одноособово розглядає справу, у своєму рішенні повинен визначити також послідовність дослідження доказів одного виду. Водночас допит доцільно починати з того підсудного, котрий визнає себе винним, якщо кілька потерпілих чи свідків з тих, хто був очевидцем вчинення злочину, дають найбільш повні показання.

Допит підсудного починається з пропозиції головуючого дати у справі показання, після чого підсудного допитують прокурор, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, захисник. Після цього підсудному можуть поставити запитання й інші підсудні.

Потім підсудного допитують суддя та народні засідателі. Суд має право протягом усього допиту підсудного дозволити учасникам судового розгляду ставити підсудному запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Допит підсудного за відсутності іншого підсудного допускається за мотивованою ухвалою суду тільки як виняток, якщо цього вимагають інтереси справи або безпека підсудного.

Після повернення підсудного до зали суду головуючий ознайомлює його з показаннями, що були дані за його відсутності, та надає йому можливість ставити запитання підсудному, що був допитаний у його відсутності, а також дати пояснення стосовно цих показань.

У судовому засіданні підсудний має право користуватися нотатками (ст. 300 КПК України).

Визнання підсудним своєї вини у пред'явленому обвинуваченні не є підставою для спрощеного порядку дослідження доказів. Воно не є вирішальним доказом у кримінальній справі та може становити основу обвинувального вироку лише у разі підтвердження цього визнання сукупністю доказів, досліджених у цій справі (ст. 74 КПК України).

Якщо підсудний, який раніше відмовився давати показання, змінив своє попереднє рішення і заявив про бажання дати показання, суд чи суддя, який одноособово розглядає справу, зобов'язаний допитати його і внести своїм рішенням зміни до встановленого ним порядку судового слідства.

Установлений законом порядок допиту підсудного передбачає:

1) надання підсудному можливості висловитися щодо пред'явленого йому обвинувачення та доказів, на яких воно ґрунтується,

підтверджуючи чи спростовуючи це обвинувачення повністю або частково;

2) поставлення запитань учасниками судового розгляду та суддями про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Допит підсудного є не тільки процесуальним способом перевірки правдивості показань, що він давав на досудовому слідстві, а й самостійною процесуальною дією в центральній стадії кримінального процесу, під час якої можуть бути одержані показання, що відрізняються від попередніх. Тому головуючий не може звертатися до підсудного на початку допиту із запитанням, чи підтверджує він показання, які дав на досудовому слідстві.

Розповідь підсудного про обставини справи та відомі йому докази головуючий може перервати тільки тоді, коли підсудний повідомляє інформацію, що не стосується справи, або ж вживає нецензурну лексику.

З метою забезпечення об'єктивності суддів і народних засідателів законодавець надає їм право допитувати підсудного останнім про ті обставини, що залишилися ще неповністю з'ясованими. Це не позбавляє їх права учасників судового розгляду ставити йому запитання для уточнення та доповнення відповідей протягом усього допиту підсудного.

Головуючий може зняти запитання учасника судового розгляду, якщо воно достатньо з'ясоване, або вочевидь виходить за межі цієї справи, або сформульоване так, що наштовхує підсудного на певну, підказану запитанням відповідь. Однак і зняте запитання також потрібно записати до протоколу судового засідання, як і заперечення учасника судового розгляду проти дій головуючого.

Головуючий не має права зняти запитання іншого судді чи народного засідателя, адже вони мають рівні з ним права. Якщо ж запитання народного засідателя є навідними, не зовсім зрозумілими, він може їх уточнити.

Закон дозволяє оголошувати показання підсудного, які він давав під час досудового або судового слідства. Так, відповідно до ст. 301 КПК України, оголошувати показання підсудного дозволяють:

а) за наявності істотних суперечностей між його показаннями;

б) у разі відмови підсудного давати показання на судовому слідстві;

в) якщо справа розглядається за відсутності підсудного.

Одночасно суд зобов'язаний оцінити показання, зроблені підсудним у суді та на досудовому слідстві, разом з іншими дослідженими доказами й не повинен виходити з необґрунтованої переваги одних показань перед іншими. Суд також зобов'язаний встановити причини зміни підсудним показань у суді та перевірити його заяву про незаконні методи, що були вжиті стосовно нього під час досудового слідства, якщо така надійшла.

Оголосивши показання підсудного, суд може відтворити їх звукозапис для прослуховування учасниками судового слідства.

Якщо суд (головуючий) обмежив дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного (ч. 3 ст. 299 КПК України), він після допиту останнього оголошує судове слідство закінченим і переходить до судових дебатів (ст. 301[1] КПК України).

Після допиту підсудного суд переходить до допиту свідків, потерпілих та інших учасників процесу.

Порядок допиту свідків і потерпілих при провадженні судового слідства встановлений статтями 302–308 КПК України. Перед дачею кожним свідком або потерпілим показань головуючий встановлює його особу, роз'яснює свідкові його права й обов'язок повідомляти все, що він знає в справі, та попереджає його про кримінальну відповідальність за статтями 384 і 385 КК України за дачу суду завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання.

Потерпілого головуючий попереджає про кримінальну відповідальність тільки за ст. 384 КК України, за завідомо неправдиві показання, позаяк давати показання – це право потерпілого.

Свідків допитують по одному за відсутності інших, ще не допитаних свідків.

Кожному свідкові перед допитом ставлять запитання, щоб з'ясувати його стосунки з підсудним і потерпілим, та пропонується розповісти все те, що йому відомо в справі.

Після того, як свідок розповів усе, що йому відомо в справі, його допитують прокурор, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, підсудний, суддя та народні засідателі.

Якщо свідка викликано в судове засідання за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду, запитання цьому свідкові ставить спочатку той учасник судового розгляду, за клопотанням котрого викликано свідка.

Суд упродовж усього допиту свідка учасниками судового розгляду має право ставити йому запитання для уточнення й доповнення відповідей.

Для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням прокурора, адвоката чи власне свідка виносить мотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, зокрема за межами приміщення суду, та надання права учасникам процесу слухати його показання, ставити запитання та слухати відповіді на них.

У разі існування загрози ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

Якщо допитувати свідка з використанням технічних засобів неможливо, суд (суддя) допитує його за відсутності підсудного. Допитаний свідок видаляється із зали судового засідання.

Після повернення підсудного до зали суду головуючий знайомить його з показаннями свідка й надає йому можливість дати пояснення з цього приводу.

Підсудний і учасники судового розгляду мають право ставити запитання свідкові. Свідок відповідає на запитання за відсутності підсудного.

Допитані свідки залишаються в залі судового засідання й не можуть залишити її до закінчення судового розгляду без дозволу головуючого (ст. 303 КПК України).

Кожний учасник судового розгляду має право ставити свідкові додаткові запитання для з'ясування або доповнення відповідей, що давалися на запитання інших осіб.

Кожного свідка можна додатково допитати в присутності інших, уже допитаних свідків, або на очній ставці.

Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом суду – до шістнадцяти років провадиться в суді за правилами, зазначеними в ст. 168 КПК України. Після закінчення допиту неповнолітній свідок залишає залу суду, крім випадків, коли суд за власною ініціативою або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду визнає присутність цього свідка в залі суду необхідною.

Як виняток, якщо цього вимагають інтереси справи або безпека свідка, допит неповнолітнього свідка за ухвалою суду може бути проведений за відсутності підсудного. Після повернення підсудного до зали суду, суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями свідка й надати йому можливість ставити запитання свідкові, а також дати пояснення з приводу показань свідка (ст. 307 КПК України).

Потерпілий допитується за правилами допиту свідків. Допит потерпілого провадиться перед допитом свідків (ст. 308 КПК України).

При провадженні судового слідства може бути призначено й проведено судову експертизу.

Експертиза у судовому слідстві може призначатися як за клопотанням учасників процесу, так і за ініціативою суду.

За необхідності призначення експертизи у судовому розгляді суд з'ясовує можливість проведення її в судовому засіданні та викликає експерта, котрий провадив експертизу на досудовому слідстві, а якщо експертиза не провадилася – іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання.

Згідно з нормами КПК України, експертиза в судовому засіданні провадиться у кілька етапів:

1) подання учасниками судового розгляду суду чи судді, котрий одноособово розглядає справу, на його пропозицію, письмових запитань, які вони бажають поставити щодо рішення експерта;

2) оголошення головуючим поданих запитань;

3) заслуховування думки учасників судового розгляду (з дозволу судді, суду) та щодо запитань, поданих учасниками судового розгляду й додатково запропонованих судом чи суддею, на які повинен відповісти експерт;

4) остаточне визначення судом або суддею низки запитань, на котрі повинен відповісти експерт, з усуненням запитань, що не стосуються справи, належать до компетенції експерта;

5) винесення у нарадчій кімнаті судом чи суддею ухвали або постанови про призначення експертизи й оголошення її в судовому засіданні;

6) передання судом чи суддею експерту ухвали або постанови про призначення експертизи, а також інших матеріалів, що необхідні експерту для дачі висновку, передусім матеріалів справи, речових доказів, зразків для порівняльного дослідження;

7) проведення експертного дослідження та складання експертом висновку;

8) оголошення експертом висновку в судовому засіданні й приєднання його судом до справи;

9) допит експерта для роз'яснення і доповнення його висновку.

При допиті експерта в суді запитання йому спочатку ставить прокурор, потім потерпілий, цивільний позивач і відповідач, їх представники, захисник, підсудний, суддя та народні засідателі. Питання, поставлені експертові, та відповіді на них заносяться до протоколу судового засідання (ст. 311 КПК України).

Зазначений порядок призначення проведення експертизи має певні особливості, якщо експертизу провадить у суді особа, котра дала висновок на досудовому слідстві. Якщо експерт провадив експертизу й на досудовому слідстві, то він має право брати участь у дослідженні доказів початку судового слідства (рішення про призначення експертизи не виноситься), а новий експерт – лише після винесення судом ухвали чи суддею, який одноособово розглядає справу, постанови про призначення експертизи. Після того, як суд чи суддя з'ясували в експерта час, необхідний для проведення експертизи, робиться перерва у судовому засіданні або відкладається розгляд справи, залежно від обсягу експертного дослідження, до одержання висновку експерта, якщо інші докази вже досліджені.

У судовому засіданні за необхідності проводиться огляд речових доказів (ст. 313 КПК України); огляд і оголошення документів (ст. 314 КПК України); огляд місця події (ст. 315 КПК України).

З метою перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних під час судового слідства, суд мотивованою ухвалою, а суддя – постановою, мають право доручити органу, що провадив розслідування, виконати певні слідчі дії.

В ухвалі (постанові) зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме слідчі дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення.

Особа, котра виконує доручення, провадить відповідну слідчу дію з додержанням вимог, передбачених главами 11–18 КПК України.

Протокол слідчої дії та інші докази, що надійшли від органу, який виконував доручення, досліджуються в судовому засіданні та приєднуються до справи (ст. 315^1 КПК України).

Після розгляду судом усіх доказів, що є в справі, головуючий опитує учасників судового розгляду, чи бажають вони доповнити судове слідство й чим саме. У разі заявлення клопотань суд їх обговорює і розв'язує, про що виносить ухвалу, а суддя – постанову. Після розв'язання клопотань та виконання додаткових дій головуючий оголошує судове слідство закінченим, що означає повне припинення дослідження доказів у справі.

Судові дебати

Після закінчення судового слідства суд переходить до ***судових дебатів*** – це промови прокурора, потерпілого та його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, захисника, підсудного.

Учасники судового розгляду мають право в судових дебатах посилатися тільки на ті докази, що були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба надати нові докази, суд відновлює судове слідство. Після закінчення відновленого судового слідства суд знову відкриває судові дебати щодо додаткового дослідження обставин.

Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий зупиняє учасників судових дебатів лише у тому разі, якщо вони в промовах виходять за межі справи, що розглядається.

Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінюватися репліками. Право останньої репліки належить підсудному (ст. 318 КПК України).

Промови учасників судових дебатів мають на меті скласти певне внутрішнє переконання у суду щодо доведеності кожної з обставин справи на підставі досліджених доказів.

З огляду на те, що у судових дебатах беруть участь особи, котрі не мають юридичної освіти (підсудний, потерпілий, цивільні відповідачі та ін.), головуючий повинен роз'яснити їм перед початком дебатів суть і призначення судових дебатів, у яких вони мають право брати участь.

Якщо у справі бере участь прокурор, судові дебати відкриваються його промовою. *Промова державного обвинувача* стосується таких питань: громадсько-політична оцінка злочину й особи підсудного; характеристика складу злочину, що, на його думку, підтвердилося в судовому засіданні; вичерпний аналіз зібраних та перевірених на судовому слідстві доказів і обґрунтування ними своєї позиції щодо вини підсудного, кваліфікації його дій та міри покарання. Крім цього, прокурор у своїй промові підтримує пред'явлений ним або цивільним позивачем цивільний позов, якщо цього вимагає охорона державних чи громадських інтересів та інтересів громадян, що не можуть їх належно захистити (ч. 2 ст. 29, ч. 5 ст. 264 КПК України), а також висловлює й обґрунтовує власну думку з усіх інших питань, що належить вирішити суду під час постановлення вироку (ст. 324 КПК України).

Підтримуючи обвинувачення в суді, прокурор керується законом і своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на розгляді всіх обставин справи. Якщо він переконається, що дані судового слідства

не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення та у своїй постанові викласти мотиви відмови. У цьому разі суд роз'яснює потерпілому та його представникові їхнє право вимагати продовжити розгляд справи і підтримувати обвинувачення (ч. 3 ст. 264 КПК України).

Оскільки чинним законом значно розширені права потерпілого, а у справах приватного обвинувачення (ст. 27 КПК України) потерпілий і його представник мають право самостійно підтримувати обвинувачення, до змісту їхніх промов належать, переважно, ті ж питання, що й у промові прокурора, беручи до уваги ту особливість, що вони захищають лише свої інтереси.

Промова захисника зумовлена його функцією у кримінальному процесі – функцією захисту законних інтересів свого підзахисного (підсудного). За структурою вона, зазвичай, є аналогічною промові державного обвинувача: громадсько-політична оцінка злочину; фактичні обставини справи та їх правова суть; доведення чи недоведення вини підсудного у вчиненні злочину; характеристика підсудного; питання його кримінальної відповідальності, покарання та матеріальних наслідків вчиненого злочину,

Однак за своєю спрямованістю вона істотно відрізняється від промови прокурора.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 КПК України, захисник у своїй промові всі факти та докази розглядає як інтереси підсудного, тлумачить їх так, щоб спростувати обвинувачення, а якщо воно доведено – пом'якшити його вину і відповідальність.

Залежно від обставин конкретної справи та результатів судового слідства, захисник може:

– спростовувати обвинувачення загалом і просити суд виправдати підсудного або заперечувати певні пункти обвинувачення;

– не заперечуючи обвинувачення загалом, якщо воно повністю підтвердилося на судовому слідстві, інакше, ніж обвинувач, дати пояснення діянню підсудного, применшуючи його суспільну небезпеку;

– заперечувати кваліфікацію злочину, пропонуючи іншу, менш тяжку;

– висловлювати свою думку про обставини, які пом'якшують відповідальність підсудного;

– сперечатися щодо підстав та розміру цивільного позову.

У своїй захисній промові захисник має право посилатися, так само, як і інші учасники дебатів, тільки на докази, що були досліджені в судовому засіданні. Він є самостійним, незалежним від свого підзахисного учасником судового розгляду й не може бути повністю пов'язаним із волею і позицією останнього. Захисник може відступити від необґрунтованої позиції підзахисного, використовуючи при цьому такі форми й методи, що не зашкодять підсудному та не послаблять його захист.

Якщо ж у підсудного немає захисника, право на проголошення захисної промови надається підсудному.

Захисник не має права розголошувати дані, які стали йому відомі, зважаючи на виконання його обов'язків.

Захисник зобов'язаний не перешкоджати встановленню істини в справі через вчинення дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка або потерпілого до відмови від показань чи до дачі завідомо неправдивих показань, також схилити експерта до відмови від дачі висновку чи дачі завідомо неправдивого висновку, інакше сфальсифікувати докази у справі або затягнути судовий розгляд справи.

Захисник може відмовитися від виконання своїх обов'язків при судовому розгляді справи, якщо є обставини, що, згідно зі ст. 61 КПК України, унеможливлюють його участь у справі.

Зміст *промови цивільного позивача й цивільного відповідача чи їхніх представників* складають питання, що стосуються відшкодування завданої злочином майнової шкоди: доведення або недоведення факту вчинення злочину; наявність чи відсутність підстав для пред'явлення й задоволення позову, його предмета та розміру відшкодування. Питання вини підсудного та обрання йому міри покарання ними не обговорюється, адже вони не пов'язані з цивільним позовом.

Отже, основу судових дебатів становлять промови учасників судового розгляду, в яких вони, з позицій обвинувачення й захисту, оцінюють докази та обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, а також викладають суду свій погляд щодо причин і умов вчинення злочину, вносять відповідні пропозиції стосовно кваліфікації злочинних дій, призначення покарання, вирішення цивільного позову тощо.

За загальним правилом, учасники судових дебатів мають право обмінюватися репліками. *Репліка* – це короткий виступ

учасника судових дебатів, що заперечує іншій стороні з питань, які та виклала у своїй промові або в репліці, і може стосуватися, наприклад, конкретних фактичних обставин справи, кваліфікації злочину, особи потерпілого чи підсудного, оцінки певного доказу, викривлення одним із промовців певного факту, перекручення позиції іншого учасника дебатів. Законом не передбачена кількість реплік для учасників процесу, але чітко визначено, що вони можуть бути виголошені після закінчення судових дебатів. Водночас право останньої репліки належить підсудному.

Тому головуючий після закінчення судових дебатів повинен опитати всіх учасників, чи мають вони бажання виступити з репліками, визначити черговість учасників, за винятком підсудного, і надати їм можливість виголосити свої репліки. Кожен учасник дебатів може за власною ініціативою заявити суду про бажання виступити з реплікою. Зазвичай, правом першої репліки користується прокурор або потерпілий.

Як і дебати, репліка не обмежена часом, але обмежена обставинами справи й уже дослідженими доказами. У разі, коли учасник судових дебатів у репліці виходить за ці межі, головуючий може зупинити його, запропонувати вести мову лише про обставини, які мають значення для вирішення справи. Законом не передбачено відновлення судового слідства після проголошення репліки, якщо в ній були зазначені обставини, що мають значення для законного й обґрунтованого вирішення справи. Заборони у цьому також немає. Тому суд не зобов'язаний відновлювати судові дебати, але може відновити судове слідство з приводу нових обставин і перейти до судових дебатів тільки щодо цих обставин, оскільки таке право суд має навіть після останнього слова підсудного.

Останнє слово підсудного

Після промови захисника або підсудного головуючий оголошує судові дебати закінченими і надає підсудному останнє слово.

Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова підсудного, а також ставити при цьому запитання.

Якщо підсудний в останньому слові повідомить про нові обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, суд за власною ініціативою, а також за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду, відновлює судове слідство.

Після закінчення відновленого судового слідства суд відкриває судові дебати щодо додатково досліджених обставин та надає останнє слово підсудному (ст. 319 КПК України).

Про оголошення головуючим судових дебатів закінченими, обов'язково зазначається у протоколі судового засідання, після цього головуючий надає підсудному останнє слово, а якщо підсудних декілька, самостійно визначає черговість проголошення останнього слова підсудними.

Виголошення підсудним останнього слова є самостійною й обов'язковою частиною судового розгляду кримінальної справи. Ця дія не провадиться тільки тоді, коли справа, як виняток, розглядається за відсутності підсудного або коли за порушення порядку в судовому засіданні підсудного виведено із залу судового засідання, за ухвалою суду чи постановою судді, до кінця судового розгляду.

Для підсудного останнє слово є останньою можливістю звернутися до суду з проханнями, заявами чи викласти свої доводи стосовно пред'явленого обвинувачення до того, як суд піде до нарадчої кімнати для постановлення вироку. На цій стадії розгляду справи підсудний має право висловити своє ставлення до обвинувачення, за яким його віддано до суду, вже після дослідження всіх доказів і висловлення учасниками судових дебатів думок щодо вирішення справи. Також дає можливість переоцінити свою позицію, яку він займав під час допиту чи у судових дебатах (якщо він брав у них участь), і просити суд про виправдання або про призначення певного виду й розміру покарання, про вжиття судом заходів піклування стосовно неповнолітніх дітей та охорони майна, що залишається без догляду у разі призначення покарання, пов'язаного з позбавленням волі тощо.

Звертатися до суду з останнім словом – це право, а не обов'язок підсудного. Тому він може відмовитися від останнього слова із зазначенням або без зазначення причини відмови. Факт відмови підсудного від виголошення останнього слова чи власне виступ з останнім словом фіксуються в протоколі судового засідання.

Ненадання підсудному останнього слова або обмеження цього права, наприклад, певним часом, є порушенням прав підсудного під час судового розгляду справи загалом та його права на виступ у судових дебатах і на останнє слово зокрема, яке є безумовною підставою для скасування обвинувального вироку.

Головуючий може зупинити підсудного під час проголошення останнього слова тільки в тому разі, коли він торкається обставин, які не стосуються справи, або ж повідомляє про нові обставини, що стосуються справи, але в образливій для інших учасників судового розгляду, свідків, експерта, інших осіб формі, використовує нецензурну лексику. Якщо підсудний не реагує на зауваження головуючого щодо негідної поведінки, а отже, грубо порушує порядок у судовому засіданні, його може бути попереджено про те, що, в разі повторення ним зазначених дій, його буде видалено з залу засідання. При повторному порушенні порядку судового засідання за ухвалою суду підсудного буде видалено тимчасово або на весь час судового розгляду із залу засідання.

Постановлення вироку, постанови чи ухвали суду

Після реалізації підсудним свого права на останнє слово, суд негайно вирушає до нарадчої кімнати для постановлення вироку, про що головуючий у судовому засіданні оголошує присутнім у залі судового засідання.

Вирок – це рішення суду першої інстанції стосовно винуватості або невинуватості підсудного й про застосування чи незастосування щодо нього покарання. Постановленням вироку підбивається підсумок усьому попередньому провадженню у справі. За вироком суду підсудного може бути засуджено або виправдано чи поновлено в правах. Останнє – одна з найважливіших гарантій прав і законних інтересів особи, котра безпідставно обвинувачена у вчиненні злочину. Водночас – це спосіб реабілітації таких осіб.

Вирок суду, який набрав законної сили, має обов'язковий характер для всіх підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і підлягає виконанню, тобто є законом у конкретній справі. Тому держава уповноважує на постановлення вироку від її імені суб'єкта державної (судової) влади – суд.

Вирок суду повинен бути законним та обґрунтованим і базуватися лише на тих доказах, що були розглянуті в судовому засіданні.

Згідно зі ст. 324 КПК України, постановляючи вирок, суд повинен вирішити такі питання:

1) чи було діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний;

2) чи має це діяння склад злочину й якою саме статтею кримінального закону він передбачений;

3) чи винен підсудний у вчиненні цього злочину;

4) чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин;

5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання підсудного, й які саме;

6) яка саме міра покарання повинна бути призначена підсудному та чи повинен він її відбувати;

7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь і в якому розмірі, та чи підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні потерпілому, а також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на його стаціонарне лікування, якщо цивільний позов не був заявлений;

8) що робити з майном, описаним для забезпечення цивільного позову й можливої конфіскації майна;

9) що робити з речовими доказами, зокрема з грошима, цінностями та іншими речами, нажитими злочинним шляхом;

10) на кого повинні бути покладені судові витрати і в якому розмірі;

11) який запобіжний захід варто обрати щодо підсудного;

12) чи потрібно у випадках, передбачених ст. 96 КК України, застосовувати до підсудного примусове лікування;

13) чи необхідно вживати стосовно підсудного заходи безпеки.

Якщо підсудний обвинувачується у вчиненні кількох злочинів, суд вирішує питання, зазначені в пунктах 1–6 ст. 324 КПК України, окремо з кожного злочину.

Якщо у вчиненні злочину обвинувачується кілька осіб, суд вирішує питання окремо щодо кожного з підсудних.

Примусове лікування, передбачене п. 12 ст. 324 КПК України, може бути застосоване лише за наявності відповідного висновку лікувальної установи.

Вирок може бути обвинувальним або виправдовувальним. Своєю чергою, обвинувальний вирок буває двох видів: з призначенням покарання і без призначення покарання. Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях та постановляється за умови, якщо при судовому розгляді винність підсудного у вчиненні злочину повністю доведена.

Виправдовувальний вирок постановляється у разі: а) якщо не встановлено подію злочину; б) якщо в діянні підсудного немає складу злочину; в) якщо не доведено участі підсудного у вчиненні

Виправдання підсудного за будь-якою з перелічених підстав має однакову юридичну силу – підсудний визнається невинуватим у вчиненні злочину і повністю реабілітується.

Виправдовувальний вирок за відсутності події злочину постановляється тоді, коли судовим розглядом встановлено, що діяння, у вчиненні якого обвинувачувався підсудний, взагалі не було або відсутній причиновий зв'язок між діянням підсудного й шкідливими наслідками, які настали.

Виправдовувальний вирок, за відсутності в діянні підсудного складу злочину, виноситься тоді, коли встановлено, що діяння, у якому звинувачувався підсудний, вчинено не ним, а іншою особою, або ж воно не передбачено чи не розцінюється кримінальним законом як злочин. Зокрема, якщо воно лише формально містить ознаки злочину, але через несуттєвість не становить суспіль/ної небезпеки; діяння вчинені в стані необхідної оборони чи крайньої необхідності тощо.

За недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину виправдовувальний вирок постановляється лише тоді, коли факт суспільно небезпечного діяння встановлено, але досліджені судом докази унеможливлюють або не підтверджують вчинення його підсудним.

Після підписання вироку судді повертаються до зали засідання, де головуючий або один з суддів виголошує вирок.

Усі присутні в залі судового засідання, зокрема склад суду, вислуховують вирок стоячи.

Головуючий роз'яснює засудженому, його законному представникові, а також потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їх представникам зміст вироку, строки й порядок його оскарження та право подати клопотання про помилування.

Якщо підсудний не володіє мовою, якою постановлено вирок, то після його проголошення перекладач зачитує вирок підсудному його рідною мовою чи іншою мовою, якою він володіє (ст. 341 КПК України).

Окрім винесення вироку, в стадії судового розгляду судом можуть бути прийняті також *інші рішення,* а саме: 1) ухвала про порушення кримінальної справи за новим обвинуваченням та направлення її для провадження розслідування (ст. 276 КПК України); 2) ухвала про порушення кримінальної справи щодо нової особи (ст. 278 КПК України); 3) ухвала про порушення кримінальної справи за

заздалегідь неправдиві показання (неправильний переклад або неправдивий висновок) (ст. 279 КПК України); 4) ухвала про направлення справи на додаткове розслідування (ст. 281 КПК України); 5) ухвала про закриття справи (ст. 282 КПК України).

Контрольні запитання

1. Яке значення має стадія судового розгляду кримінальної справи?
2. Що слід розуміти під загальними положеннями судового розгляду?
3. Які межі судового розгляду кримінальної справи?
4. У яких випадках розгляд справи відкладається?
5. З яких частин складається судовий розгляд кримінальної справи?
6. У чому полягають суть і завдання підготовчої частини судового розгляду?
7. Які завдання вирішує суд під час судового слідства?
8. Яке призначення і порядок судових дебатів?
9. Яке призначення останнього слова підсудного?

Рекомендована література

1. Бандурка С. А., Слинько С. В. Судебное производство по уголовным делам. – Х., 2000.
2. Білоусенко В. Питання судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку в постановах Пленуму Верховного Суду України // Коментар судової практики з кримінальних справ. – К., 1997. – № 6.
3. Білоусенко В. Складання вступної частини вироку // Коментар судової практики з кримінальних справ. – К., 1997. – № 6.
4. Білоусенко В. Виклад мотивувальної частини обвинувального вироку // Коментар судової практики з кримінальних справ. – К., 1997. – № 6.
5. Загорский Г. И. Судебное разбирательство по уголовному делу. – М., 1985.
6. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К., 2003.
7. Кони А. Ф. На жизненном пути. – М., 1959. – Т. 1.
8. Конституція України – К., 1996.
9. Кримінальний кодекс України – К., 2001.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. – К., 1999.
12. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х, 2000.
13. Кримінальне судочинство в Україні: Законодавство та практичне застосування: Навчальний посібник. – Х., 2001.

14. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К., 2005.
15. Ларин А. М. Теоретическая модель уголовно-процессуального законодательства. – М., 1985.
16. Маляренко В. Т., Гончаренко В. Г. Кримінально-процесуальний кодекс України. Навчально-практичний коментар. – К., 2003.
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – К., 1995.
18. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. – К., 1999.
19. Молдован В. В., Молдован А. В. Порівняльне кримінально-процесуальне право. Навчальний посібник. – К., 1999.
20. Молдован В. В. Риторика загальна і судова. – К., 1999.
21. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / За ред. Ю. М. Грошевого – Х., 2002.
22. Перлов М. Д. Приговор в советском уголовном процессе. – М., 1960.
23. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах. – К., 1995.
24. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973–1998). – К., 1998.
25. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку" від 29 червня 1990 р., № 5 (зі змінами, внесеними постановою від 4 червня 1993 р. № 3) // Збірник ПВС України. – К., 1998.
26. Смыслов В. И. Свидетель в советском уголовном процессе. – М., 1973.
27. Соціально-економічні аспекти демократизації судово-правової та пенітенціарної систем в контексті національної безпеки України. – К., 2001.
28. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1970. – Т. 2.
29. Строгович М. С. Проверка законности и обоснованности приговоров. – М., 1956.
30. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник. – К., 1999.
31. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина. – К., 2005.
32. Шинальський О. І. Покарання та його місце у сфері боротьби із злочинністю // Держава і право № 16. – К., 2002.

ТЕМА 15

Апеляційне провадження

15.1. Поняття, завдання й основні риси стадії апеляційного провадження. 15.2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного провадження. 15.3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції. 15.4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом.

15.1. Поняття, завдання й основні риси стадії апеляційного провадження

Перевірка судом другої інстанції законності та обґрунтованості рішень суду першої інстанції є надзвичайно важливим засобом охорони прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Конституцією України (ст. 125) передбачено наявність у судовій системі нашої держави апеляційних судів. З огляду на це, апеляція як інститут оскарження в кримінальному судочинстві стає невід'ємною частиною українського кримінально-процесуального законодавства. І тому в КПК України після внесення відповідних змін з'являється нова стадія кримінального процесу – апеляційне провадження.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд вищестоящої інстанції на підставі апеляційного подання й апеляційних скарг перевіряє законність і обґрунтованість вироку суду першої інстанції, що не набрали законної сили, та постанови про застосування чи незастосування примусових заходів виховного та медичного характеру, ухвалені місцевими судами; ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом, про закриття

справи або направлення справи на додаткове розслідування; окремі ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом; інші постанови місцевих судів у випадках, передбачених КПК України.

Основні положення, які характеризують апеляційне провадження:

1) подання апеляційної скарги чи апеляційного подання зупиняє виконання вироку, подання або ухвали суду першої інстанції;

2) на цій стадії процесу перевіряється законність та обґрунтованість рішень, що були прийняті в суді першої інстанції, та які не набрали законної сили;

3) апеляційне провадження кримінальних справ можна вважати основною формою та засобом здійснення судового нагляду за рішеннями, які винесені судами першої інстанції.

Перед судом апеляційної інстанції при перегляді ним кримінальної справи в порядку апеляційного провадження *стоять такі завдання*:

а) не допустити виконання незаконного, необґрунтованого та несправедливого вироку;

б) швидко виправити допущені на попередніх стадіях помилки, прорахунки і порушення;

в) забезпечити захист та реалізацію прав і законних інтересів учасників процесу;

г) сприяти однаковому розумінню й застосуванню законів судами першої інстанції.

Кримінально-процесуальний закон закріплює низку важливих положень, що відображають сутність, характер і демократизм апеляційного провадження. Ці положення в юридичній літературі називають ***основними рисами апеляційного провадження***.

1. ***Свобода оскарження вироку й інших судових рішень учасниками судового розгляду***. Це проявляється в такому:

– публічному проголошенні вироку і врученні копії вироку засудженому;

– роз'ясненні всім учасникам процесу порядку оскарження вироку й іншого судового рішення;

– праві оскаржувати будь-який вирок чи інше судове рішення, що не має законної сили, всіма заінтересованими особами;

– доступній формі оскарження;

– обов'язковості перевірки скарг і подань прокурора;

– наданні можливості відкликання скарги чи подання до початку судового засідання.

2. ***Поєднання перевірки законності з перевіркою обґрунтованості вироку.***

Суд вивчає й оцінює наявні у справі докази, і на цій основі визначає відповідність висновків суду фактичним обставинам срави.

3. ***Ревізійне начало апеляційного провадження***

Ця риса апеляційного провадження полягає в тому, що, незалежно від доводів, які містяться в апеляційній скарзі або поданні, та тих осіб, які їх подали, апеляційна інстанція перевіряє справу в повному обсязі стосовно всіх засуджених.

4. ***Всебічність перевірки справи в межах апеляційної скарги чи подання***. Суд апеляційної інстанції всебічно перевіряє апеляцію в межах апеляційної скарги чи подання, чим створює надійні гарантії правосуддя. Згідно зі ст. 365 КПК України, вирок, ухвала або постанова суду першої інстанції перевіряються апеляційним судом у межах апеляції. Висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оспорювалися і стосовно яких, відповідно до вимог ч. 1 ст. 299 і ст. 301[1] КПК України, докази не досліджувалися, не перевіряються.

Якщо розгляд апеляції дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, стосовно яких апеляції не надійшли, апеляційний суд зобов'язаний прийняти таке рішення.

У процесі апеляційного провадження суд може одержати від учасників процесу додаткові матеріали, витребувати такі, забезпечити їхнє дослідження разом із наявними матеріалами кримінальної справи, використовувати їх для обґрунтування своїх висновків і рішень.

5. ***Широкі повноваження суду апеляційної інстанції***:

а) визнати вирок суду законним, обґрунтованим і справедливим, залишити його без зміни й звернути тим самим негайного виконання;

б) змінити вирок, якщо це не погіршує становища обвинуваченого;

в) скасувати вирок чи постанову і повернути справу прокуророві на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд у суд першої інстанції;

г) скасувати вирок чи постанову і закрити справу;

ґ) постановити свій вирок, постанову, скасовуючи повністю чи частково вирок чи постанову суду першої інстанції.

6. ***Обов'язковість рішень та вказівок апеляційної інстанції для суду першої інстанції***. Направляючи справу на новий судовий розгляд чи на додаткове розслідування, апеляційна інстанція має вказувати обставини, які необхідно з'ясувати, та процесуальні дії, що для цього належить виконати. Рішення і вказівки апеляційної інстанції, дані відповідно до її компетенції, обов'язкові до виконання.

Отож, апеляційне провадження є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства. Процесуальна форма апеляційного провадження дає можливість суду за короткий термін перевірити кримінальну справу, запобігти набранню законної сили неправосудними вироками, ухвалами і постановами, швидко виправити допущені судом першої інстанції помилки і цим забезпечити охорону прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. Також сприяє поліпшенню якості роботи нижчестоящих судів і формуванню судової практики, згідно з вимогами матеріального і процесуального законів.

Чинна система апеляційного перегляду справ забезпечує реалізацію громадянами свого права на перегляд судового рішення, передбаченого ст. 129 Конституції України, а також п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права: "Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією, згідно з законом". Відповідно, ця стадія кримінального процесу є гарантією охорони учасників кримінального процесу та формою здійснення ними права на захист.

15.2. Суб'єкти, порядок і строки апеляційного оскарження

Апеляцію може бути подано: 1) на вироки, які не набрали законної сили, ухвалені місцевими судами; 2) на постанови про застосування чи незастосування примусових заходів виховного і медичного характеру, ухвалені місцевими судами; 3) на ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом, про закриття справи або направлення справи на додаткове розслідування; 4) на окремі

ухвали (постанови), ухвалені місцевим судом; 5) на інші постанови місцевих судів у випадках, передбачених КПК України.

До суб'єктів, які мають право подати апеляцію на зазначені рішення місцевих судів, належать:

- засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;
- виправданий, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;
- законний представник, захисник неповнолітнього та сам неповнолітній, щодо якого застосовано примусовий захід виховного характеру, – у частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру;
- обвинувачений, щодо якого справу закрито, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав закриття справи;
- обвинувачений, щодо якого справу направлено на додаткове розслідування, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав направлення справи на додаткове розслідування;
- цивільний відповідач або його представник – у частині, яка стосується вирішення позову;
- прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, – у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції;
- потерпілий і його представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- цивільний позивач чи його представник – у частині, що стосується вирішення позову;
- особа, стосовно якої винесено окрему ухвалу (постанову) суду;
- інші особи – у випадках, передбачених КПК України.

Порядок і строки апеляційного оскарження

Відповідно до ст. 349 КПК України, апеляція подається через суд, що постановив вирок або виніс ухвалу, постанову. Однак

чинне Кримінально-процесуальне законодавство передбачає винятки. Наприклад, при вирішенні питань про відмову у застосуванні заходів безпеки або при їх скасуванні, на постанову судді про відмову в задоволенні такої скарги протягом трьох діб від дня її винесення може бути подано апеляцію безпосередньо до апеляційного суду за місцем проживання особи, яка подала скаргу.

До апеляції прокурора й захисника додається стільки її копій, щоб їх можна було вручити всім учасникам судового розгляду, інтересів яких стосується апеляція.

Якщо апеляція подана безпосередньо до суду апеляційної інстанції, він надсилає її до суду першої інстанції для виконання вимог, передбачених статтями 350 і 351 КПК України.

Зокрема, ст. 350 КПК України визначає ***зміст апеляції***, який повинен містити:

а) найменування суду, якому адресується апеляція;

б) найменування особи, котра подає апеляцію;

в) вирок, ухвалу чи постанову, на які подається апеляція, і найменування суду, що їх постановив;

г) вказівку на те, у чому полягає незаконність вироку, ухвали, постанови та доводи на її обґрунтування;

ґ) прохання особи, котра подає апеляцію;

д) перелік документів, які додаються до апеляції.

При обґрунтуванні прокурором і захисником необхідності зміни чи скасування вироку, ухвали, постанови апеляція повинна містити посилання на відповідні аркуші справи.

У разі невиконання особою, котра подала апеляцію, вимог, передбачених ст. 350 КПК України, головуючий своєю постановою залишає апеляцію без руху та повідомляє про необхідність виконання зазначених вимог закону протягом семи діб з моменту одержання повідомлення. Постанова оскарженню не підлягає.

Якщо у визначений строк ці вимоги не будуть виконані, апеляція постановою головуючого визнається такою, що не підлягає розгляду. Постанова може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції, який має право своєю ухвалою визнати апеляцію такою, що підлягає розгляду, і дати розпорядження суду першої інстанції щодо виконання ним вимог ст. 351 КПК України.

Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову суду першої інстанції може бути подана *протягом п'ятнадцяти діб* від *моменту їх проголошення*, а засудженому, який перебуває під вартою, –

у той самий строк від моменту вручення йому копії вироку. Не вважається пропущеним зазначений строк, якщо до його закінчення *апеляцію було здано на пошту або адміністрації місця попереднього ув'язнення.*

Протягом строку, встановленого на подання апеляції, справу ніхто не може витребувати із суду. Упродовж цього строку суд зобов'язаний надати сторонам, за їхнім клопотанням, можливість ознайомитися з матеріалами справи та зі скаргою чи апеляційним поданням.

Апеляція на ухвалу або постанову судді, винесену в порядку, передбаченому статтями 52^5, 165^2, 165^3, 177, 205 КПК України, подається безпосередньо до апеляційного суду у строки, встановлені в цих статтях, і розглядається за правилами, встановленими ст. 382 КПК України.

Про надходження апеляції суд першої інстанції сповіщає прокурора, інших, зазначених у ст. 348 КПК України, заінтересованих осіб, інтересів яких стосується апеляція. Протягом п'яти діб, від часу поміщення оголошення на дошці оголошень суду, зазначені особи мають право одержати в суді копію апеляції чи ознайомитися з нею в суді. Одночасно із врученням копії або ознайомленням із апеляцією їм роз'яснюється право упродовж п'яти діб від цього часу подати свої заперечення.

Стосовно засудженого, який утримується під вартою, повідомлення про надходження апеляції та її копія вручається через начальника відповідної установи. Водночас засудженому також роз'яснюється право протягом зазначеного часу (п'яти діб) від моменту вручення цих документів подавати свої заперечення на апеляцію.

Заперечення на апеляцію додаються до справи або передаються безпосередньо до суду апеляційної інстанції. У разі подання апеляції з пропуском встановленого у ст. 349 КПК України строку і за відсутності клопотання про нього, постановою головуючого вона визнається такою, що не підлягає розгляду.

У разі пропуску строку на оскарження вироку чи внесення на нього апеляційного подання з поважних причин, особи, котрі мають право на подання апеляційної скарги або внесення подання, можуть подати клопотання до суду, що постановив вирок, про відновлення пропущеного строку.

Кримінально-процесуальне законодавство не вказує, які саме причини пропуску апеляційного строку визнаються поважними

і можуть бути основою для відновлення строку. Та практика свідчить, що це може бути тяжка хвороба учасника процесу, який має намір подати апеляційне оскарження, порушення транспортного повідомлення через стихійне лихо, власне стихійні лиха, несвоєчасне виготовлення протоколу судового засідання. Цей перелік не є вичерпним. Можливі й інші поважні причини, що визначаються судом.

Питання про відновлення строку вирішується в судовому засіданні судом, який розглядав справу. Про день і час розгляду клопотання своєчасно повідомляються сторони, неявка котрих не перешкоджає судовому розгляду клопотання.

За результатами розгляду апеляції суд виносить ухвалу, постанову, якою відновлює пропущений строк або відмовляє у його відновленні та визнає апеляцію такою, що не підлягає розгляду. У разі винесення судом ухвали чи постанови судді про відмову у відновленні пропущеного строку, вона може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції. Суд же має право своєю ухвалою відновити пропущений строк, визнати апеляцію такою, що підлягає розгляду, і дати розпорядження суду першої інстанції щодо виконання ним вимог ст. 351 КПК України (повідомлення про апеляцію).

Аналогічний порядок та строки подання апеляції безпосередньо до апеляційного суду встановлені, якщо надійшла скарга на дії судді про відмову чи обрання як запобіжного заходу взяття під варту підозрюваного, обвинуваченого. На постанову судді про продовження строку утримання особи під вартою також протягом трьох діб від дня її винесення може бути подано апеляцію до апеляційного суду прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником. Подання у такому разі апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанова судді апеляційного й Верховного Суду України оскарженню не підлягають, на них не може бути внесено подання прокурора.

Подання апеляції на вирок чи постанову зупиняє набрання ними законної сили, за винятком випадків, передбачених у КПК України.

Після виконання вимог, передбачених ст. 351 КПК України, суд, який постановив вирок або виніс ухвалу, постанову, протягом семи діб передає справу разом з поданою апеляцією й запереченнями на неї до апеляційного суду та визначає дату розгляду ним справи. Справа призначається до розгляду не пізніше трьох

місяців від дня направлення її до апеляційного суду. Справа повинна надійти до апеляційного суду не пізніше, ніж за один місяць до визначеної судом першої інстанції дати розгляду.

До початку розгляду справи в апеляційному суді особа, котра подала апеляцію, має право доповнити, змінити або відкликати її, а також подати свої заперечення на апеляцію іншого учасника судового розгляду.

Внесення до апеляції змін, які тягнуть за собою погіршення становища засудженого або виправданого, за межами строків до апеляційного оскарження не допускається.

Захисник засудженого чи виправданого може відкликати свою апеляцію тільки за згодою підзахисного та його законного представника. Захисник, що вступив до справи в апеляційному провадженні, може змінити або доповнити апеляцію захисника, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, лише за згодою засудженого чи виправданого та їх законних представників.

Засуджений або виправданий має право відкликати свою апеляцію, а також апеляцію свого захисника, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Апеляція представника потерпілого може бути відкликана ним лише за згодою потерпілого, а також власне потерпілим.

15.3. Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

Суди, які розглядають справи в апеляційному порядку

Апеляцію розглядають апеляційними судами:

1) Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя – на судові рішення районних (міських) судів і міжрайонних (окружних) судів;

2) Військовими апеляційними судами регіонів і Військово-Морських Сил – на судові рішення військових судів гарнізонів.

Попередній розгляд справи апеляційним судом

За необхідності Апеляційний суд має право провести попередній розгляд справи.

Попередній розгляд справи здійснюється в судовому засіданні суддею одноособово за обов'язкової участі прокурора. У судове

засідання можуть бути викликані інші учасники судового розгляду, однак їхня неявка не перешкоджає розгляду справи.

Попередній розгляд справи починається з доповіді судді, що повідомляє про підстави, з яких справу було внесено на попередній розгляд. Прокурор, інші учасники судового розгляду висловлюють свої думки щодо питань, винесених на розгляд. Постанова судді виноситься в нарадчій кімнаті.

При попередньому розгляді справи апеляційний суд може прийняти одне з таких рішень:

1) про питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду;

2) про відмову в прийнятті апеляції до свого розгляду;

3) про зупинення провадження в справі;

4) про повернення справи суду першої інстанції.

При попередньому розгляді справи у разі необхідності ведеться протокол.

При попередньому розгляді справи апеляційний суд може розглянути такі питання, пов'язані з підготовкою справи до апеляційного розгляду:

а) про необхідність проведення судового слідства та його обсяг;

б) про витребування за необхідності додаткових доказів;

в) про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання;

г) про доручення суду першої інстанції;

ґ) про зміну, скасування чи обрання запобіжного заходу;

д) про виклик, у разі необхідності, перекладача;

е) про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні;

є) про день і місце розгляду справи;

ж) усі інші питання, що стосуються підготовчих дій до розгляду справи.

Засуджений чи виправданий, їх законні представники підлягають обов'язковому виклику в апеляційний суд, якщо в апеляції порушується питання про погіршення їх становища або суд визнає за необхідне провести судове слідство. У цьому разі викликаються і їх захисники, якщо їхня участь у справі, відповідно до вимог ст. 45 КПК України, є обов'язковою. Засуджений, котрий утримується під вартою, підлягає обов'язковому виклику в апеляційний суд також тоді, коли про це надійшло його клопотання.

Апеляційний суд може визнати за необхідне проведення судового слідства повністю чи частково, коли є підстави вважати, що судове слідство судом першої інстанції було проведено неповно чи однобічно.

З метою усунення неповноти або однобічності судового слідства в суді першої інстанції мають право дати цьому суду доручення про виконання певних процесуальних дій. На виконання цього доручення суд першої інстанції проводить відповідну дію з додержанням вимог, передбачених гл. 26 КПК України.

Протокол судового засідання передається апеляційному суду, що дав доручення, і приєднується до справи.

Окрім цього, при попередньому розгляді справи апеляційний суд може прийняти й інші рішення. Апеляційний суд відмовляє у прийнятті апеляції до свого розгляду, якщо апеляція подана особою, яка не має на це права.

Справа повертається до суду першої інстанції у разі:

1) якщо протокол судового засідання не підписаний головуючим або секретарем судового засідання – для виконання вимог, передбачених ч. 2 ст. 87 КПК України;

2) якщо суд першої інстанції не розглянув зауваження на протокол судового засідання чи не надав, передбачену ст. 349 КПК України, можливість ознайомлення з матеріалами справи – для виконання вимог, згідно зі статтями 88 і 349 КПК України;

3) якщо засудженому, виправданому не було вручено копію вироку – для виконання вимог, передбачених ст. 344 КПК України;

4) якщо суд першої інстанції прийняв апеляцію, яка не відповідає вимогам ч. 1 ст. 350, статей 351 чи 352 КПК України, – для виконання вимог, передбачених статтями 353 чи 354 КПК України;

5) якщо судом першої інстанції не виконано вимог, передбачених ст. 353 КПК України, – для виконання цих вимог.

У разі захворювання підсудного, участь якого при апеляційному розгляді справи визнана обов'язковою, апеляційний суд зупиняє апеляційний розгляд справи.

При відмові апелянта від своїх апеляційних вимог та відсутності апеляцій інших учасників процесу апеляційний суд виносить ухвалу про закриття апеляційного розгляду справи.

Апеляційний суд повинен розглянути справу у день, визначений судом першої інстанції. Та у разі, якщо при попередньому чи апеляційному розгляді справи апеляційний суд визнав за

необхідне провести судове слідство, витребувати додаткові докази, викликати в судове засідання певних осіб, зробити доручення суду першої інстанції, а також у разі особливої складності справи він може перенести розгляд справи не більше, ніж на тридцять діб.

Не пізніше, як за три дні апеляційний суд оповіщає заінтересованих осіб за допомогою поміщення оголошення на дошці оголошень суду про час і місце розгляду справи.

Засудженому, що утримується під вартою, про день розгляду справи повідомляється через начальника відповідної установи.

Якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого, суд першої інстанції одночасно повинен викликати до суду апеляційної інстанції цих осіб, їх законних представників, а також захисників, якщо їх участь у справі, згідно зі ст. 45 КПК України, є обов'язковою (ст. 354 КПК України). Засуджений має право запросити для участі в розгляді справи в апеляційному порядку захисника за власним розсудом. Заміна одного захисника іншим може бути проведена лише за клопотанням або за згодою засудженого,

У разі неможливості задовольнити прохання засудженого про надання йому захисника за вибором (захисник тяжко хворий, перебуває у тривалому відрядженні, працює над іншою справою тощо), закон не покладає на суд апеляційної інстанції обов'язок забезпечити участь у справі іншого захисника. У цьому разі засудженому надається можливість запросити іншого захисника, для чого розгляд справи в апеляційній інстанції може бути перенесено з додержанням зазначених у законі строків.

Оскільки закон не обмежує кількість захисників, котрі можуть захищати підсудного, то і в розгляді справи в апеляційній інстанції можуть брати участь два й більше захисники, запрошені як власне засудженим, так і за його дорученням його родичами чи іншими особами.

Неявка своєчасно повідомлених учасників судового процесу, крім прокурора, не є перешкодою для розгляду справи апеляційним судом.

Розгляд справи в суді апеляційної інстанції

Розгляд справи в апеляційному провадженні починається з роз'яснення головуючим прав усім учасникам судового розгляду справи, а також права давати пояснення щодо поданих апеляцій

та виступати в судових дебатах, а особам, які подали апеляції, – права підтримувати апеляції або відмовитися від них.

Клопотання учасників судового розгляду повинні стосуватися частини вироку, що оскаржена в апеляційному порядку, і вирішується судом, за правилами ст. 296 КПК України.

Після цього головуючий чи один із суддів доповідає суть вироку або постанови, повідомляє, ким і в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи апеляцій та заперечень інших учасників процесу, якщо вони були подані. Головуючий з'ясовує, чи підтримують свої апеляції особи, які їх подали.

Якщо суд апеляційної інстанції не провадив судового слідства, після виконання дій, зазначених у ч. 2 ст. 296 КПК України, головуючий ознайомлює учасників судового розгляду з додатковими матеріалами, якщо вони були подані, – матеріалами, що надійшли з суду першої інстанції на виконання доручень, вислуховує їх пояснення щодо поданих апеляцій у порядку, передбаченому ст. 318 КПК України, і переходить до судових дебатів.

Судове слідство в апеляційному суді провадиться за правилами гл. 26 КПК України, лише щодо тієї частини вироку, законність та обґрунтованість якої оспорюється в апеляції.

Судові дебати в суді апеляційної інстанції провадяться відповідно до вимог ст. 318 КПК України, і полягають у промовах учасників судового розгляду стосовно тієї частини вироку, що оскаржена. Першими виступають особи, які подали апеляції. Прокурор, якщо він підтримує апеляцію, подану ним чи іншим прокурором, виступає першим, а в інших випадках – останнім.

Перед виходом суддів до нарадчої кімнати для постановлення рішення щодо законності й обґрунтованості вироку суду першої інстанції підсудному, якщо він брав участь в апеляційному розгляді справи, надається останнє слово.

Нарада суддів апеляційного суду провадиться з додержанням вимог, передбачених статтями 322 і 325 КПК України, тобто з додержанням принципу таємниці наради суддів, процесуальної самостійності, незалежності та недоторканності суддів.

Протокол судового засідання й фіксація технічними засобами перебігу судового процесу в апеляційному суді ведуться у разі проведення ним судового слідства.

Скарги розглядаються судовими колегіями апеляційних судів колегіально.

Розгляд справи відкритий (окрім випадків, зазначених у ст. 20 КПК України) і здійснюється з дотриманням усіх принципів кримінального судочинства.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний перевірити:

а) чи роз'яснено засудженому, виправданому та іншим учасникам процесу їх право ознайомитися з протоколом судового засідання протягом трьох діб від дня його складання і подати письмові зауваження щодо нього;

б) чи відображено це роз'яснення у протоколі судового засідання;

в) чи надана зазначеним особам можливість ознайомитися з протоколом;

г) чи розглянуто зауваження на протокол судового засідання.

В апеляційній інстанції може провадитися процедура судового слідства.

Суд апеляційної інстанції зобов'язаний перевірити протокол судового засідання і з'ясувати, чи роз'яснено учасникам процесу їхнє право на ознайомлення з цим протоколом протягом трьох діб від моменту його складання, і як було реалізовано їхнє право; чи вручено засудженому копію вироку; чи дотримані права інших учасників процесу.

Якщо під час судових дебатів, виголошення останнього слова засудженим або виправданим, чи при постановленні рішення апеляційним судом виникне необхідність у дослідженні нових обставин справи або доказів, що їх підтверджують чи спростовують, і якщо ці обставини й докази стосуються оскарженої частини вироку суду першої інстанції, то апеляційний суд ухвалою відновлює судове слідство з додержанням вимог, передбачених статтею 326 КПК України.

У разі відмови особи, яка подала апеляцію, від своїх вимог і за відсутності апеляцій інших учасників судового розгляду апеляційний суд виносить ухвалу про закриття апеляційного провадження.

Вирок, ухвала чи постанова суду першої інстанції перевіряється апеляційним судом у межах апеляції. Висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, що не оспорювалися, і стосовно яких, відповідно до вимог ч. 1 ст. 299 і ст. 301[1] КПК України, докази не досліджуються й не перевіряються.

У результаті розгляду апеляцій на *рішення, зазначені у ч. 1 ст. 347 КПК України, апеляційний суд*:

1) виносить ухвалу про залишення вироку чи постанови без зміни, а апеляції – без задоволення; скасування вироку чи постанови й повернення справи прокуророві на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд у суд першої інстанції; скасування вироку чи постанови й закриття справи; зміну вироку або постанови;

2) постановляє свій вирок, скасовуючи повністю чи частково вирок суду першої інстанції;

3) постановляє свою постанову, скасовуючи повністю або частково постанову суду першої інстанції.

У результаті розгляду апеляцій на рішення, зазначені у ч. 2 ст. 347 КПК України, апеляційний суд:

а) виносить ухвалу про залишення ухвали чи постанови без зміни, а апеляції – без задоволення; скасування ухвали чи постанови й повернення її на новий судовий розгляд у суд першої інстанції, а у разі скасування ухвали або постанови про закриття справи – повернення її на додаткове розслідування; скасування окремої ухвали чи постанови; зміну ухвали чи постанови;

б) постановляє свою ухвалу, скасовуючи повністю або частково ухвалу чи постанову суду першої інстанції.

15.4. Скасування, зміна вироку, ухвали (постанови) апеляційним судом

Скасування або зміна вироку в апеляційному порядку може бути тільки тоді, *коли для цього є обґрунтовані підстави, які безпосередньо вказані в законодавстві (ст. 367 КПК України)*:

1) однобічність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства;

2) невідповідність висновків суду, викладених у вироку (постанові), фактичним обставинам справи;

3) істотне порушення кримінально-процесуального закону;

4) неправильне застосування кримінального закону;

5) невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину й особі засудженого.

Апеляційний суд не має права скасувати виправдовувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав підсудного.

Апеляційний суд також не має права скасувати постанову про незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру лише з мотивів істотного порушення прав особи, стосовно якої порушувалося питання про застосування цих засобів.

Розглянемо детальніше випадки скасування чи зміни вироку, які можливі в апеляційному провадженні та на які зважає ст. 367 КПК України.

Однобічність або неповнота дізнання, досудового чи судового слідства наявна тоді, коли залишилися недослідженими такі обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для правильного вирішення справи.

Дізнання, досудове чи судове слідство в будь-якому разі визнається однобічним і неповним:

– коли не були допитані певні особи, не були витребувані й досліджені документи, речові та інші докази для підтвердження чи спростування обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи;

– коли не були досліджені обставини, зазначені в ухвалі суду, який повернув справу на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд, окрім випадків, коли дослідити їх було неможливо;

– коли необхідність дослідження тієї чи тієї обставини випливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в апеляційному суді;

– коли не були з'ясовані з достатньою повнотою дані про особу – засудженого чи виправданого.

Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам справи вважається підставою, яка може призвести до скасування чи зміни вироку або постанови тоді:

а) коли висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими в судовому засіданні;

б) коли суд не взяв до уваги докази, що могли істотно вплинути на його висновки;

в) коли за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, у вироку (постанові) не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази й відкинув інші;

г) коли висновки суду, викладені у вироку (постанові), містять істотні суперечності.

Вирок чи постанова із зазначених підстав підлягають скасуванню або зміні лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи могла вплинути на вирішення питання про винуватість засудженого або невинуватість виправданого, на правильність застосування кримінального закону, на визначення міри покарання чи застосування примусових заходів виховного або медичного характеру.

Істотним порушенням кримінально-процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду повно та всебічно розглянути справу й постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок чи постанову.

Вирок (постанову) у будь-якому разі потрібно скасувати, якщо:

1) за наявності підстав для закриття справи її не було закрито;

2) вирок винесено незаконним складом суду;

3) порушено право обвинуваченого на захист;

4) порушено право обвинуваченого користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача;

5) розслідування справи провадила особа, котра підлягала відводу;

6) справу розглянено за відсутності підсудного, окрім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 262 КПК України;

7) порушено правила підсудності;

8) порушено таємницю наради суддів;

9) вирок (постанову) не підписано будь-ким із суддів;

10) у справі відсутній протокол судового засідання або перебіг судового процесу у передбачених КПК України випадках не фіксувався технічними засобами;

11) порушено вимоги статей КПК України про обов'язковість пред'явлення обвинувачення й матеріалів розслідування для ознайомлення;

12) обвинувальний висновок не затверджений прокурором чи не був вручений обвинуваченому;

13) порушено вимоги статей КПК України, які встановлюють незмінність складу суду, надання підсудному права виступити у дебатах із останнім словом.

Істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону – це такі порушення процесуального законодавства, що обмежують учасників процесу в здійсненні своїх прав, ставлять під загрозу забезпечення прав і законних інтересів учасників

процесу, перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства й правильному застосуванню закону:

– незабезпечення обвинуваченому права мати захисника;

– ненадання перекладача особі, котра не володіє мовою, якою велося судочинство;

– провадження слідчих дій без санкції прокурора, коли одержання санкції є обов'язковим;

– участь у процесі осіб, які підлягають відводові тощо.

Неправильним застосуванням кримінального закону, що тягне за собою скасування або зміну вироку (постанови), вважають:

1) незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню;

2) застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню;

3) неправильне тлумачення закону, що суперечить його точному змісту.

Неправильне застосування кримінального закону проявляється в неправильній кваліфікації злочину, відповідно до вимоги кримінального права, неправильному застосуванні або незастосування норм про необхідну оборону чи крайню необхідність, що визначають поняття злочину, строки давності притягнення до відповідальності, умови призначення покарання й інших норм, що порушують права й законні інтереси підсудного.

Невідповідністю призначеного судом покарання ступеню тяжкості злочину та особі засудженого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею КК України, але за своїм видом чи розміром є, вочевидь, несправедливим як через м'якість, так і через суворість.

Апеляційний суд змінює вирок у разі:

а) пом'якшення призначеного покарання, коли визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості злочину й особі засудженого;

б) зміни кваліфікації злочину та застосування кримінального закону про менш тяжкий злочин;

в) зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і кваліфікацію злочину;

г) в інших випадках, коли зміна вироку не погіршує становища засудженого.

Апеляційний суд змінює постанову про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру у разі:

• зміни кваліфікації суспільно небезпечного діяння й застосування статті Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння;

• пом'якшення виду примусового заходу виховного чи медичного характеру.

Скасування вироку суду першої інстанції й постановлення вироку апеляційним судом у передбачених випадках допускається лише за умови, що в апеляції прокурора, потерпілого або його представника порушувалося питання про скасування вироку саме на цих підставах.

Суд, при розгляді справи в апеляційному порядку, може змінити вирок і пом'якшити призначене судом першої інстанції покарання або застосувати закон про менш тяжкий злочин.

Апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу прокуророві на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд у разі:

1) коли під час дізнання чи досудового слідства були допущені такі істотні порушення кримінально-процесуального закону, які виключали можливість постановлення вироку чи постанови;

2) якщо є підстави для застосування кримінального закону про більш тяжкий злочин, обвинувачення у вчиненні якого засудженому не пред'являлось, якщо з цих підстав була подана апеляція прокурора чи потерпілого або його представника;

3) якщо є підстави для застосування кримінального закону, що передбачає більш тяжке, на відміну від встановленого досудовим слідством, суспільно небезпечного діяння, у справах про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) якщо при апеляційному розгляді справи встановлено таку однобічність або неповноту дізнання чи досудового слідства, які не можуть бути усунені в судовому засіданні.

Апеляційний суд скасовує вирок (постанову) і повертає справу на новий судовий розгляд у суд першої інстанції, якщо при розгляді справи в суді першої інстанції були допущені такі істотні порушення кримінально-процесуального закону, які б виключили можливість постановлення вироку чи постанови,

зокрема порушення, зазначені в пунктах 2, 3, 4, 6–10, 13 ч. 2 ст. 370 КПК України.

Скасовуючи вирок (постанову), апеляційний суд не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність або недостовірність доказів, переваги одних доказів над іншими, застосування судом першої інстанції того чи того кримінального закону та покарання.

Апеляційний суд має право скасувати вирок (постанову) і повернути справу на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд у частині обвинувачення, залишивши, зрештою, судове рішення без зміни, за умови, що це обвинувачення має самостійну кримінально-правову кваліфікацію й може бути розглянуто в окремому провадженні.

У разі скасування вироку (постанови) внаслідок порушень, допущених при розгляді справи в суді, справа направляється для нового розгляду до суду, який постановив вирок, але за іншого складу суддів.

При скасуванні вироку (постанови) з поверненням справи на додаткове розслідування справа надсилається прокурору через суд, який постановив вирок (постанову).

Вказівки суду, який розглянув справу в апеляційному порядку, є обов'язковими для органів дізнання й досудового слідства у разі додаткового розслідування та суду першої інстанції при повторному розгляді справи.

Після скасування вироку (постанови) апеляційним судом суд першої інстанції розглядає справу, відповідно до вимог глав 25–28 КПК України.

При новому розгляді справи судом першої інстанції застосування закону про більш тяжкий злочин та посилення покарання допускається тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляцією прокурора або потерпілого чи його представника, з огляду на необхідність застосування закону про більш тяжкий злочин. Адже коли у разі скасування вироку визнано за необхідне вжити більш суворе покарання, а також, коли при додатковому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення.

У разі нового розгляду справи про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, кваліфікація

суспільно небезпечного діяння, як більш тяжкого, допускається за умови, якщо з цієї підстави було подано апеляцію прокурором або потерпілим чи його представником.

Апеляційний суд, встановивши обставини, передбачені статтями 6, 7, 7^1, 7^2, 8, 9, 10, 11^1 КПК України, скасовує обвинувальний вирок або постанову і закриває справу.

Якщо апеляція залишена без задоволення, в ухвалі апеляційного суду мають бути зазначені підстави, через які апеляцію визнано необґрунтованою.

При скасуванні або зміні вироку (постанови) в ухвалі повинно бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення чи необґрунтованість вироку (постанови).

Повертаючи справу на додаткове розслідування або на новий судовий розгляд, апеляційний суд повинен зазначити в ухвалі обставини, котрі потрібно з'ясувати. Одночасно суд може вказати, які слідчі дії для з'ясування цих обставин необхідно виконати.

Апеляційний суд скасовує вирок суду першої інстанції й постановляє свій вирок у разі:

1) необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин чи збільшення обсягу обвинувачення, за умови, що засудженому було пред'явлено обвинувачення у вчиненні такого злочину чи у вчиненні злочину в такому обсязі й від цього обвинувачення він захищався в суді першої інстанції;

2) необхідності застосування більш суворого покарання;

3) скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;

4) неправильного звільнення засудженого від відбуття покарання.

Скасування вироку суду першої інстанції та постановлення вироку апеляційним судом у випадках, передбачених ч. 1 ст. 378 КПК України, допускається лише за умови, що в апеляції прокурора, потерпілого або його представника порушувалося питання про скасування вироку саме з цих підстав.

Апеляційний суд скасовує постанову про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру і постановляє свою постанову у разі:

а) необхідності кваліфікації суспільно небезпечного діяння як більш тяжкого, якщо таке було зазначено у постанові слідчого про закриття справи й вжиття примусових заходів виховного

характеру або про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

б) застосування більш суворого виду примусових заходів виховного чи медичного характеру;

в) скасування необґрунтованої постанови суду про закриття справи щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили суспільно небезпечного діяння.

Скасування постанови суду першої інстанції та винесення постанови апеляційним судом з цих підстав допускається, якщо з цих же підстав було подано апеляцію прокурором, або потерпілим, або його представником.

Контрольні запитання

1. На які судові рішення може бути подана апеляція?
2. Які особи мають право подати апеляцію?
3. Які строки апеляційного оскарження передбачені законом?
4. На які суди покладається розгляд справи в апеляційному порядку?
5. Які результати розгляду справи в апеляційному порядку?
6. Які підстави для скасування або зміни вироку чи постанови?

Рекомендована література

1. Александров А. С. Основания к отмене приговора в суде апелляционной инстанции // Государство и право – 2001. – № 1.

2. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – № 4.

3. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. – К., 2003.

4. Конституція України. – К., 1996.

5. Копетюк М., Книш О. Правові засади участі прокурора в апеляційному провадженні // Юридична Україна. – 2005. – № 3. – С. 82–87.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – К., 2003.

7. Маляренко В. Т. Вернидубов І. В. Прокурор у кримінальному судочинстві. – К., 2001.

8. Михеєнко М. Апеляційне провадження як резерв змагальності в судах другої інстанції // Право України. – 1995. – № 1.

9. Омельяненко Г. Питання перевірки законності та обґрунтоване вироків вищестоящою судовою інстанцією // Коментар судової практики з кримінальних справ. – К., 1997. – № 6.

10. Омельяненко Г. Прокурор як суб'єкт перевірки законності та обґрунтованості судової постанови в кримінальному процесі // Право України. – 1999. – № 4.

11. Пилипчук П. П. Апеляційне провадження у кримінальних справах // ВВСУ. – 1997. – № 2.

12. Теремецький В. Сутність і зміст доповнення та зміни апеляції в кримінальному процесі України // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 135–138.

13. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. – К., 1999.

14. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2003.

15. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

16. Филин Д. В. Проблемы апелляции в современном уголовно-процессуальном законодательстве Украины // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 76–83.

17. Шевчук П. І. До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України // ВВСУ. – 1998. – № 2.

18. Яновська О. Г. Кримінально-процесуальне право України. – К., 2003.

ТЕМА 16

Провадження в касаційній інстанції

16.1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку. 16.2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання. 16.3. Суди, що розглядають справи в касаційному порядку. 16.4. Розгляд справи касаційним судом.

16.1. Судові рішення, які можуть бути перевірені в касаційному порядку

Провадження справ у касаційній інстанції є самостійною стадією кримінального процесу, що розпочинається з подання відповідних скарг чи подань і, зазвичай, закінчується зверненням до виконання ухвали касаційної інстанції. На цій стадії процесу перевіряється законність, обґрунтованість і мотивованість вироків, ухвал та постанов і вживаються заходи щодо усунення допущених порушень і помилок, чим підвищується якість роботи судів.

Подання касаційної скарги або подання в передбачені законом строки зупиняє приведення вироку й інших судових рішень до виконання. Цим, своєю чергою, не допускається подальше порушення законності, прав і законних інтересів засудженого й інших учасників процесу, якщо буде визнано, що суд постановив неправильні рішення. Касаційна інстанція інколи запобігає подальшим порушенням прав та інтересів громадян.

Касаційний розгляд кримінальних справ можна вважати основною формою, засобом здійснення вищестоящим судом нагляду за судовою діяльністю нижчестоящих судів, які виступають у ролі судів першої інстанції. *Суть і значення касаційної інстанції полягають також у тому, що*:

по-перше, це є гарантія охорони прав та законних інтересів учасників судового розгляду, форма здійснення ними права на захист;

по-друге, перегляд справ у касаційному порядку дає змогу створити певні умови для здійснення прокурорського нагляду з тим, щоб не було незаконних, необґрунтованих і немотивованих судових рішень і, зокрема, для того, щоб вони виконувалися;

по-третє, вивчення й узагальнення касаційних ухвал впливає на прокурорсько-слідчу практику та судову загалом, із метою недопущення порушень законності. Крім цього, вказівки касаційного суду є обов'язковими при додатковому розслідуванні та під час повторного розгляду справи.

Щодо *рис касації*, то вони полягають у тому, що:

а) вона має широкі ревізійні повноваження, які проявляються у тому, що суд касаційної інстанції розглядає справу в повному обсязі, перевіряючи законність та обґрунтованість судових актів про всі обставини справи і про всіх осіб, котрі були залучені до неї і в жодному разі не обмежується тільки вимогами скарги, подання та їх мотивами. Цим забезпечується повний контроль над діяльністю не лише судів першої інстанції, але й органів розслідування стосовно вирішення справи по суті;

б) оскарження судових актів є широко доступними. Це гарантується тим, що закон не встановлює жодної спеціальної форми, наприклад, касаційної чи окремої скарги. Засудженому не обов'язково посилатися в скарзі на конкретні норми права, що були порушені. Він може доводити ті мотиви, які вважає доцільними. І якщо строк подання скарги не був порушений, то будь-яка скарга, з будь-якими доказами повинна бути обов'язково розглянута в суді касаційної інстанції;

в) прокурор, потерпілий, захисник і всі інші учасники процесу мають право подавати суду другої інстанції матеріали, яких раніше не було в справі. Закон (ст. 393 КПК України) не заперечує касаційному суду можливості за власною ініціативою витребувати нові матеріали, якщо визнає, що вони необхідні для правильного

прийняття рішення у справі. Додатковими матеріалами можуть бути різні довідки, акти, характеристики тощо. Та потрібно мати на увазі те, що нові матеріали не можуть бути отримані проведенням слідчих дій;

г) касаційний суд не обмежується перевіркою тільки правильності застосування норм права, а вивчає, порівнює й оцінює всі докази у справі в їхній сукупності;

ґ) касаційний суд не має права посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин, тобто погіршити становище засудженого чи виправданого (ч. 1 ст. 397 КПК України).

Які ж судові рішення можуть бути перевірені в касаційному порядку?

У касаційному порядку можуть бути перевірені такі судові рішення:

1) вироки, ухвали й постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції;

2) вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку;

3) вироки місцевих судів, постанови (ухвали) цих судів у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, інші постанови (ухвали), які перешкоджають подальшому провадженню у справі, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків, постанов (ухвал). Окрім випадків, коли апеляційною інстанцією зазначені рішення скасовано, а справу направлено на нове розслідування чи новий судовий розгляд.

16.2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання та строки касаційного оскарження і внесення касаційного подання

Приводом до початку касаційного провадження є касаційна скарга одного з учасників процесу чи касаційне подання прокурора.

Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання.

Касаційні скарги та подання на вироки, ухвали й постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції,

а також на вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 383 КПК України), мають право подати:

– засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;

– виправданий, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;

– законний представник, захисник неповнолітнього та власне неповнолітній, стосовно якого застосовано примусовий захід виховного характеру, – у частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

– законний представник і захисник особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

– обвинувачений, стосовно якого справу закрито, його законний представник і захисник – у частині мотивів та підстав закриття справи;

– обвинувачений, щодо якого справу направлено на додаткове розслідування, його законний представник і захисник – у частині мотивів та підстав направлення справи на додаткове розслідування;

– цивільний відповідач і його представник – у частині, що стосується вирішення позову;

– прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, а також прокурор, який затвердив обвинувальний висновок, у межах обвинувачення, що підтримував прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції;

– потерпілий і його представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

– цивільний позивач або його представник – у частині, що стосується вирішення позову;

– особа, стосовно якої винесено окрему ухвалу (постанову) суду;

– інші особи, у випадках, передбачених КПК України.

Касаційні подання на ці рішення має право подати: прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції, або прокурор, який затвердив обвинувальний висновок (ч. 3 ст. 384 КПК України).

Касаційні скарги на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України *мають право подати (ч. 2 ст. 384 КПК України)*:

1) засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;

2) виправданий, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;

3) законний представник, захисник неповнолітнього й власне неповнолітній, стосовно якого застосовано примусовий захід виховного характеру, – у частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

4) законний представник і захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру;

5) обвинувачений, стосовно якого справу закрито, його законний представник та захисник – у частині мотивів і підстав закриття справи;

6) позивач, відповідач або їхній представник – у частині, що стосується вирішення позову;

7) потерпілий та його представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

8) цивільний позивач чи його представник – у частині, що стосується вирішення позову;

9) особа, стосовно якої винесено окрему ухвалу (постанову) суду.

Касаційне подання на ці судові рішення має право подати: прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції; Генеральний прокурор України та його заступник; прокурор Автономної Республіки Крим; прокурор області; прокурор міст Києва та Севастополя; прирівняні до них прокурори та їх заступники в межах їх повноважень, незалежно від їх участі у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції (ч. 4 ст. 384 КПК України).

Особам, які мають право подати касаційну скаргу, касаційне подання, надається можливість ознайомитися в суді з матеріалами справи для вирішення питання про внесення касаційної скарги чи подання (ч. 5 ст. 384 КПК України).

Строки касаційного оскарження:

а) касаційні скарги та подання на вироки, ухвали й постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції,

та вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, можуть бути подані протягом *одного місяця від моменту проголошення вироку чи оголошення ухвали або постанови,* які оскаржуються. Засудженому, що перебуває під вартою, у той *же строк, від моменту вручення йому копії вироку чи постанови*;

б) касаційні скарги чи подання на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України, можуть бути подані упродовж *шести місяців від моменту набрання ними законної сили*.

Протягом строку, встановленого на касаційне оскарження, справу ніхто не може витребувати із суду, що виконує судове рішення, за винятком суду касаційної інстанції.

У разі подачі скарги або подання з пропуском встановленого строку і за відсутності клопотання про його відновлення, скарга чи подання постановою судді вважається такою, що не підлягає розгляду. Цей строк може бути відновлений у разі і в порядку, передбаченому ст. 353 КПК України.

Касаційні скарги й подання на судові рішення, зазначені у ч. 1 ст. 383 КПК України, подаються через суд, що постановив вирок або виніс ухвалу чи постанову, а на інші рішення – безпосередньо до касаційного суду. До скарги, подання додається у стількох копіях, щоб їх можна було вручити всім учасникам судового розгляду, інтересів яких вона стосується. Цей обов'язок не поширюється на засудженого, який перебуває під вартою. До скарги, подання на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України, додаються копії судових рішень, що оскаржуються.

Зміст касаційних скарг і подання повинні відповідати таким вимогам:

- назва суду, якому надсилається касація;
- особа, котра подає касацію;
- вирок, ухвала чи постанова, на які подається касація, і назва суду, що їх постановив;
- вказівка на те, у чому полягає незаконність вироку, ухвали, постанови, та доводи на її обґрунтування;
- прохання особи, яка подає касацію.

При обґрунтуванні прокурором і захисником необхідності зміни чи скасування вироку, ухвали, постанови касація повинна містити посилання на відповідні аркуші справи.

16.3. Суди, що розглядають справи в касаційному порядку

Касаційні скарги й подання розглядаються:

1) колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України – на судові рішення, постановлені Апеляційним судом Автономної республіки Крим, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, вироки районних, районних у містах, міських і міськрайонних судів;

2) колегією суддів Військової судової колегії Верховного Суду України – на судові рішення, постановлені військовими судами регіонів і Військово-Морських Сил, судові рішення військових судів гарнізонів.

16.4. Розгляд справи касаційним судом

Провадження в касаційній інстанції відбувається на підставі тих же принципів, що й судовий розгляд справи по суті, проте ця стадія процесу має свої вагомі відмінності. Основною з них є та, що суд касаційної інстанції не провадить судового слідства, а перевіряє справу за наявними в ній та додатково доданими матеріалами, в якій воно було оскаржене. Суд касаційної інстанції має право вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого чи виправданого.

Справа з касаційними скаргами й поданнями на судові рішення, зазначеними у ч. 1 ст. 383 КПК України (вироки, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції; вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку), розглядається з обов'язковим повідомленням прокурора й осіб, зазначених у ст. 384 КПК України.

Справа з касаційними скаргами і поданнями на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України (вироки місцевих судів, постанови (ухвали) цих судів у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, інші постанови (ухвали), що перешкоджають подальшому провадженню у справі, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків, постанов (ухвал), крім випадків, коли апеляційною інстанцією зазначені рішення скасовано, а справу направлено на нове розслідування чи на новий судовий розгляд) – *протягом*

тридцяти діб після її надходження розглядається касаційним судом у складі трьох суддів. Суд своєю ухвалою вирішує питання про призначення справи до розгляду з обов'язковим повідомленням осіб, зазначених у ст. 384 КПК України, або відмовляє у задоволенні касаційної скарги, касаційного подання з наведенням відповідних мотивів.

Справа, що призначена до розгляду з обов'язковим повідомленням прокурора й осіб, зазначених у ст. 384 КПК України, розглядається касаційним судом у складі трьох суддів, за участю прокурора, з додержанням порядку, передбаченого частинами 1, 2, 3 ст. 362 КПК України, а саме:

– виконавши підготовчі дії, головуючий роз'яснює учасникам судового розгляду їхні права, а також право давати пояснення з приводу поданих касацій та виступати в судових дебатах, а особам, які подали касації, право підтримувати касації або відмовитися від них;

– клопотання учасників судового розгляду повинні стосуватися частини вироку, яка оскаржена в касаційному порядку, і вирішується судом, за правилами ст. 296 КПК України;

– після цього головуючий чи один із суддів доповідає суть вироку або постанови, повідомляє ким та в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи касацій і заперечень інших учасників процесу, якщо вони були подані;

– головуючий з'ясовує, чи підтримують свої касації особи, котрі їх подали;

– неявка учасників процесу на засідання суду касаційної інстанції не є перешкодою для розгляду справи, якщо інше не передбачено КПК України або рішенням касаційного суду.

Особи, які беруть участь у розгляді справи в касаційному порядку:

а) у засіданні суду касаційної інстанції, яке проводиться за участю прокурора, можуть брати участь особи, вказані у ст. 384 КПК України, і котрих ми вже зазначили вище. У разі потреби суд має право запросити цих осіб для дачі пояснень;

б) клопотання засудженого, який утримується під вартою, про виклик його для дачі пояснень при касаційній перевірці вироків, ухвал і постанов апеляційного суду, постановлених ним як судом першої інстанції, й вироків та постанов апеляційного суду, постановлених ним в апеляційному порядку, якщо вона подана

в межах строку на касаційне оскарження, є обов'язковим для суду касаційної інстанції;

в) учасники судового розгляду, що з'явилися у судове засідання, мають право давати пояснення.

Строки розгляду справи у касаційному суді

Касаційне подання, касаційна скарга на вироки, ухвали й постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції та на вироки і постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, *призначаються до касаційного розгляду не пізніше, ніж за два місяці від дня їхнього направлення до касаційного суду.* Подання чи скарга на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України – *не пізніше, ніж за два місяці від дня винесення ухвали про призначення справи до касаційного розгляду.*

Не пізніше, як за три дні до розгляду справи в приміщенні касаційного суду має бути вивішено *оголошення про час і місце розгляду справи. У разі необхідності, за ухвалою касаційного суду, розгляд справи може бути перенесено.* Причиною перенесення може бути, приміром, хвороба судді, якому доручено доповісти суть справи й доводи касаційної скарги (подання), а також захисника засудженого, виправданого або представника потерпілого та інших осіб.

Про зміну дати розгляду справи суд касаційної інстанції заздалегідь повідомляє осіб, які беруть участь у справі. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення учасника процесу про день розгляду скарги (подання) у касаційній інстанції чи про перенесення розгляду справи, внаслідок цього учасник процесу був позбавлений можливості взяти в ньому участь, розглядається як вагоме порушення вимог кримінально-процесуального закону. Це, своєю чергою, впливає на правильність судового рішення, і є підставою для перегляду судового рішення, що вступило в законну силу, в порядку виключного провадження. Не допускається розгляд касаційної скарги або подання без участі заінтересованих осіб раніше строку, про який їм офіційно повідомлено.

Прийняття касаційним судом нових матеріалів

Під ***новими матеріалами*** потрібно розуміти як ті, що передбачені ст. 83 КПК України, так і будь-які інші, отримані законно: бухгалтерські документи (накладні, платіжні ордери, квитанції тощо), акти ревізії, висновки аудиторських перевірок, договори, контракти, довідки, характеристики та ін.

Законом передбачено, що документи, яких не було в справі, мають право подати особи, які надіслали касаційні скарги чи подання.

Нові документи можуть бути подані як на підтвердження, так і на спростування доводів, викладених у скарзі (поданні). Нові матеріали не можуть бути отримані за допомогою провадження слідчих дій, зокрема допитом засудженого, потерпілого, свідків, через проведення обшуку, виїмки тощо.

Адвокат, який виступає в суді як захисник засудженого або виправданого, може отримати нові матеріали, використовуючи процесуальні права, передбачені ст. 6 Закону України "Про адвокатуру" від 19 грудня 1992 р.

Прокурор витребовує необхідні нові матеріали самостійно.

Нові матеріали можуть бути витребувані також касаційним судом.

Особи, що подають нові матеріали, зобов'язані вказати джерело їхнього одержання, як вони отримані й для підтвердження або спростування яких обставин подаються.

Обсяг перевірки справи касаційним судом

Касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі й додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене. Суд касаційної інстанції має право вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого чи виправданого.

Якщо задоволення скарги або подання дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, чи стосовно котрих не внесено подання, касаційний суд зобов'язаний прийняти таке рішення.

У результаті касаційного розгляду справи суд приймає одне з таких рішень:

1) залишає вирок, постанову чи ухвалу без зміни, а касаційні скарги або подання – без задоволення;

2) скасовує вирок, постанову чи ухвалу й направляє справу на нове розслідування або новий судовий чи апеляційний розгляд;

3) скасовує вирок, постанову чи ухвалу та закриває справу;

4) змінює вирок, постанову чи ухвалу.

У разі відкликання касаційних скарг чи подання касаційний суд виносить ухвалу про закриття касаційного провадження, якщо іншими учасниками судового розгляду рішення не було оскаржене в касаційному порядку.

Вирок, постанова або ухвала залишаються без зміни, а скарги (подання) – без задоволення, якщо суд касаційної інстанції встановить, що доводи скарг (подань) не підтверджуються наявними в справі й наданими сторонами новими доказами, а вивчення справи не виявило інших підстав до скасування чи зміни судових рішень.

Судове рішення скасовується і справа направляється на нове розслідування або на новий судовий чи апеляційний розгляд залежно від того, у якій стадії процесу допущені порушення закону й які дії необхідно виконати для їхнього усунення. Судове рішення може бути скасоване повністю або частково.

Зміни, що має право внести суд касаційної інстанції в судове рішення, можуть проявлятися в пом'якшенні виду й розміру покарання як основного, так і додаткового, у перекваліфікації злочину на закон, що передбачає менш тяжке покарання, у виключенні частини обвинувачення тощо.

Касаційний суд виносить ухвалу про закриття касаційного провадження у разі відкликання касаційних скарг або подань і тільки за умови, що іншими учасниками судового розгляду це рішення не оскаржено.

Недопустимість погіршення становища засудженого чи виправданого

Касаційний суд не має права посилити покарання чи застосувати закон про більш тяжкий злочин.

Обвинувальний вирок, постановлений апеляційним або місцевим судом, ухвалу апеляційного суду щодо вироку місцевого суду може бути скасовано з огляду на необхідність застосувати закон про більш тяжкий злочин або більш суворе покарання лише тоді, коли з цих підстав вніс подання прокурор чи подав скаргу потерпілий або його представник.

Виправдувальний вирок, постановлений апеляційним чи місцевим судом, ухвалу апеляційного суду щодо вироку місцевого суду може бути скасовано не інакше, як за поданням прокурора, скаргою потерпілого чи його представника, а також за скаргою виправданої особи з мотивів виправдання.

Касаційний суд має право скасувати чи змінити вирок, ухвалу, постанову тільки у разі:

1) істотного порушення кримінально-процесуального закону;

2) неправильного застосування кримінального закону;

3) невідповідності призначеного покарання ступеню тяжкості злочину й особі засудженого.

Касаційний суд зобов'язаний перевірити наявність або відсутність названих обставин у сукупності. При встановленні кількох підстав для скасування чи зміни судового рішення, суд касаційної інстанції повинен зазначити у своїй ухвалі всі обставини.

На підставах однобічності, неповноти дізнання, досудового чи судового слідства або через невідповідність висновків суду, викладених у вироку, фактичним обставинам справи може бути скасований чи змінений тільки вирок апеляційного суду, постановлений ним як судом першої інстанції.

Суд касаційної інстанції не має права скасовувати виправдувальний вирок, а також ухвалу й постанову про закриття справи тільки з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого.

Після скасування вироку, постанови чи ухвали справа підлягає розгляду відповідно до вимог глав 23–30 КПК України, тобто в звичайному порядку, де вирішує її за власним внутрішнім переконанням, керуючись законом.

Новий розгляд справи починається з тієї стадії, яка зазначена в ухвалі касаційного суду. У разі скасування вироку чи ухвали про закриття справи, суддя, що брав участь у постановленні цих судових рішень, не може брати участь у новому розгляді справи судом першої інстанції (ст. 55 КПК України).

Особливості нового розгляду справ після скасування судових рішень полягають у такому:

а) суд першої та апеляційної інстанцій зобов'язаний виконати вказівки суду касаційної інстанції (ст. 399 КПК України);

б) для суду першої інстанції й апеляційного суду встановлені певні обмеження при застосуванні кримінального закону та призначенні покарання порівняно із загальним порядком.

Ці обмеження полягають у тому, що суд першої інстанції або апеляційний суд у разі нового розгляду справи можуть посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин лише у *двох випадках*:

1) якщо вирок був скасований через м'якість покарання або зважаючи на необхідність застосування закону про більш тяжкий злочин – і тільки за поданням прокурора чи за скаргою потерпілого або його представника, поданих із зазначених мотивів;

2) якщо при новому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення. В останньому випадку не має значення, з яких

підстав був скасований вирок і чи було внесене касаційне подання або скарга потерпілого чи його представника з цього питання.

Якщо касаційне подання прокурора або скарга потерпілого чи його представника вносилися з приводу м'якості покарання або в зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин, а вирок був скасований судом касаційної інстанції не з цих, а з інших мотивів (наприклад, скасований вирок апеляційного суду, ухвалений ним як судом першої інстанції у зв'язку з однобічністю, неповнотою дізнання, досудового або судового слідства або невідповідністю висновків суду, викладених у вироку, фактичним обставинам справи), суд при новому розгляді справи не може посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин.

Касаційний суд, встановивши обставини, передбачені статтями 6, 7, 7^1, 7^2, 8, 9, 10, 11^1 КПК України, скасовує обвинувальний вирок чи постанову і закриває справу.

Звернення ухвали касаційного суду до виконання

Для виконання ухвали касаційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше п'яти діб після її розгляду, а у випадках, передбачених ч. 2 ст. 379 КПК України, – після складання і оголошення мотивованої ухвали.

Якщо на підставі касаційної ухвали засуджений підлягає звільненню з-під варти, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання. У разі прийняття такого рішення при відсутності засудженого, копія ухвали надсилається протягом доби адміністрації місця попереднього ув'язнення для виконання. Адміністрація попереднього ув'язнення зобов'язана протягом доби від дня одержання копії ухвали повідомити касаційний суд та суд першої інстанції про звільнення ув'язненого з-під варти. Суд першої інстанції зобов'язаний перевірити виконання ухвали про звільнення ув'язненого з-під варти.

Підбиваючи підсумки, потрібно зазначити, що касаційне провадження є важливою гарантією досягнення цілей і виконання завдань кримінального судочинства. Воно допомагає запобігти набранню законної сили неправосудними вироками, ухвалами й постановами, швидко виправити допущені судом першої інстанції помилки і цим забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників процесу. Також сприяє поліпшенню якості роботи нижчестоящих судів та формуванню судової практики відповідно до вимог матеріального й процесуального законів.

Контрольні запитання

1. Які судові рішення можуть бути перевірені в касаційному порядку?
2. Особи, які мають право на касаційне оскарження або внесення касаційного подання.
3. Які суди розглядають справи в касаційному порядку?
4. Назвіть строки касаційного оскарження.
5. Який порядок розгляду справи касаційним судом?
6. Підстави для скасування або зміни вироку, ухвали чи постанови.

Рекомендована література

1. Богословская Л. А., Хотенец В. М. Законность и обоснованность кассационного определения. – Х., 1977.
2. Ворожцов С. Форма и содержание кассационного определения // Российская юстиция. – 2003. – № 3.
3. Закон України "Про адвокатуру" від 19 грудня 1992 р.
4. Конституція України. – К., 1996.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.
6. Курочка М. І. Прокурорський нагляд в Україні: Підручник. – К., 2005.
7. Маляренко В. Т. Про окремі питання касаційного перегляду кримінальних справ за новими правилами // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 4 (26). – С. 40–49.
8. Молдован А. В. Кримінальний процес: Навч. посіб. – К., 2005.
9. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. – К., 2005.
10. Омельяненко Г. М. Концептуальні питання касаційного провадження у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – № 2 (8). – С. 19–21.
11. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року. – № 9.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами України кримінальних справ у касаційному порядку" від 12 жовтня 1989 р. № 8. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних і цивільних справах (1963–1993 рр.). – Сімферополь: Таврія, 1998.
13. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973–1998).
14. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

ТЕМА 17

Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження

17.1. Поняття й значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження. 17.2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження. 17.3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження.

17.1. Поняття й значення стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження – це стадія кримінального процесу, в якій відбувається перегляд судових рішень, що набрали законної сили, внаслідок виявлення нових обставин, які раніше не були відомі особам, що розслідували справу, або суду, який розглядав її, й котрі встановлюють незаконність і необґрунтованість винесеного у справі судового рішення, а також обставин, що встановлюють неправильне застосування кримінального закону та істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону й які істотно вплинули на правильність судового рішення.

Варто зазначити, що ці обставини могли існувати під час провадження у справі, в якій було винесено вирок (для прикладу, неправильний переклад), а також виникнути після винесення

вироку і набрання ним законної сили (приміром, смерть потерпілого від заподіяних йому тілесних ушкоджень).

Обставини вважаються новими незалежно від того, чи знав про них хтось із учасників кримінального процесу. Важливим є лише те, щоб нові обставини не були відомі органам, що провадили розслідування у справі або розглядали справу по суті в суді.

Потрібно зазначити, що ця стадія кримінального процесу виокремлюється з-поміж попередніх стадій, які ми розглянули раніше, *за такими ознаками*:

1) вона настає за наявності певних підстав;

2) вона має певні строки, які вирізняють її поміж попередніх стадій;

3) вона має певний порядок та наслідки перегляду судових рішень в порядку виключного провадження;

4) закон встановлює певний перелік суб'єктів, котрі мають право поставити запитання про перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.

На нашу думку, ця стадія є такою важливою у кримінальному процесі тому, що головним завданням цієї стадії процесу є охорона прав і законних інтересів громадян виправленням припущених помилок та наслідків злочинних порушень з боку учасників кримінального процесу та посадових осіб, що здійснювали провадження у кримінальних справах.

Відновлення кримінальної справи за підставами, вказаними в законі, створює додаткові процесуальні гарантії здійснення правосуддя й виправлення помилок, які призвели до необґрунтованих та незаконних вироків, ухвал і постанов суду.

17.2. Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження – фактичні дані про нові обставини, які вказують на незаконність та необґрунтованість вироку, ухвали чи постанови суду в частині вирішення головного питання кримінальної справи про винуватість особи у вчиненні злочину.

До підстав для перегляду судових рішень, що набрали законної сили в порядку виключного провадження, належать:

1) нововиявлені обставини (п. 1 ч. 1 ст. 400[4] КПК України);

2) неправильне застосування кримінального закону та істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 400[4] КПК України).

Перегляд судових рішень за наявності неправильного застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону з метою застосувати закон про більш тяжкий злочин, збільшити обсяг обвинувачення чи з інших підстав погіршити становище засудженого, а також виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи не допускається.

Нововиявленими обставинами визнаються (ч. 1 ст. 400[5] КПК України):

а) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку й пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;

б) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого або суддів під час провадження у справі;

в) всі інші обставини, що не були відомі суду при винесенні судового рішення, й, окремо чи разом з раніше виявленими обставинами, доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Фальсифікація доказів, завідомо неправильний переклад, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, дізнавачів, слідчих та суддів є підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у порядку виключного провадження лише тоді, коли вони встановлені вироком, що набрав законної сили, а у разі неможливості постановлення вироку – матеріалами розслідування.

Фальшивими можуть бути речові докази, протоколи слідчих дій. Неправильними є як завідомо неправдиві показання свідків, так і ті, які вони дали внаслідок помилки.

Зловживання суддів може виявлятися в необ'єктивному веденні судового процесу; зловживанні прокурора, слідчого чи особи, котра провадила дізнання. Також можуть бути, наприклад, у незаконному арешті, фальсифікації доказів тощо.

Іншими обставинами, які не були відомі суду при винесенні судового рішення, й окремо або разом з раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження чи виправдання

підсудного, можна вважати, приміром, такі: виявлення осіб, котрі володіють важливою інформацією для вирішення справи по суті; розкриття нових епізодів злочину; самообмова засудженого тощо.

17.3. Строки та порядок перегляду судових рішень у порядку виключного провадження

Перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи за нововиявленими обставинами допускається лише протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності й не пізніше одного року від дня виявлення нових обставин (ч. 1 ст. 400[6] КПК України).

Днем виявлення нових обставин є день набрання законної сили вироком суду стосовно свідка, потерпілого, судового експерта, перекладача з огляду на дачу ними завідомо неправдивих показань, завідомо неправильного висновку, пояснень чи перекладу, щодо прокурора, дізнавача, слідчого, судді, беручи до уваги допущені ними зловживання, а також стосовно інших осіб, зважаючи на фальсифікацію ними доказів, а у разі неможливості постановлення вироку – день складання прокурором, за матеріалами розслідування, висновку про наявність нововиявлених обставин.

Днем виявлення нових обставин у вигляді дій певних осіб, які не підпадають під ознаки злочинів, а також інших обставин, є день складання прокурором висновку про підтвердження таких обставин матеріалами розслідування.

За наявності доказів, які підтверджують, що особа вчинила більш тяжкий злочин, ніж той, за який вона була засуджена, справа може бути відновлена у зв'язку з нововиявленими обставинами тільки протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин (ч. 4 ст. 400[6] КПК України).

У разі наявності доказів, що підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого злочину, відновлення справи за нововиявленими обставинами, строками не обмежено (ч. 5 ст. 400[6] КПК України).

Перегляд судових рішень з підстав, передбачених у пункті 2 ч. 1 статті 400[4] КПК України, *строком не обмежується (ч. 6 ст. 400[6] КПК України)*.

Відбуття покарання чи смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

Особи, які мають право поставити запитання про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження:

1) подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають право приносити Генеральний прокурор України та його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, прокурор міст Києва чи Севастополя, військовий прокурор (на правах прокурора області);

2) подання про внесення на судовий розгляд клопотання про перегляд судового рішення з таких підстав, як неправильне застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які вплинули на правильність судового рішення, мають право вносити судді касаційного суду в кількості не менше п'яти осіб.

Приводами для того, щоб розпочати провадження за нововиявленими обставинами, є заяви заінтересованих осіб, підприємств, установ, організацій і посадових осіб. Заяви подаються прокурору. З метою перевірки заяви прокурор має право витребувати справу із суду.

Прокурор у всіх випадках, коли йому стануть відомі нові обставини в справі, зобов'язаний особисто або через органи дізнання чи слідчих провести необхідне розслідування цих обставин.

Про призначення розслідування нововиявлених обставин виноситься постанова і розслідування провадиться за правилами, встановленими КПК України для проведення досудового слідства.

Закінчивши розслідування нововиявлених обставин, районний, міський прокурор, за наявності підстав для відновлення справи, направляє її разом з матеріалами розслідування або вироком, що набрав законної сили, яким винні у зловживанні або фальсифікації доказів у справі уже засуджені, і своїм висновком, відповідно, прокуророві Автономної Республіки Крим, прокуророві області, прокуророві міст Києва чи Севастополя, військовому прокуророві (на правах прокурора області), котрий і вирішує питання про принесення подання до апеляційного суду.

Справи, у яких вирок винесено апеляційним судом, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області або прокурор міст Києва, Севастополя, військовий прокурор (на правах прокурора області) направляє Генеральному прокуророві України, який вирішує питання про принесення подання до касаційного суду.

Коли прокурор не вбачає підстав для перегляду справи з огляду на нововиявлені обставини, він відмовляє в цьому своєю вмотивованою постановою, про що повідомляє осіб та підприємства, установи, організації, які подали заяви. Ця постанова прокурора може бути оскаржена вищестоящому прокуророві.

Клопотання про перегляд судових рішень з нововиявлених підстав мають право подавати прокуророві учасники процесу, а також інші особи, якщо таке право надано їм законом.

Клопотання про перегляд судового рішення за наявності неправильного застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, що істотно вплинули на правильність судового рішення, мають право подавати засуджений, його захисник чи законний представник, прокурор, котрий брав участь у розгляді справи судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції. Також мають право подавати Генеральний прокурор України та його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, міст Києва й Севастополя, прирівняні до них прокурори та їхні заступники в межах їх повноважень – незалежно від їх участі в розгляді справи судом, та інші особи, якщо таке право надано їм законодавчими актами України.

Переписка з приводу надходження клопотань про перегляд касаційним судом справ з таких підстав, як неправильне застосування кримінального закону та істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону із засудженим, захисником чи законним представником, касаційним судом не ведеться.

Суддя, котрий розглядає клопотання про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 400[4] КПК України, має право витребувати справу із суду.

На підставі подання, підписаного не менше, як п'ятьма суддями касаційного суду, клопотання про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 400[4] КПК України, справа призначається до судового розгляду.

Подання про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядається апеляційним чи касаційним судом за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку.

Попередній розгляд справи в апеляційному або касаційному порядку не перешкоджає її розгляду в тій же судовій інстанції в порядку відновлення, беручи до уваги нововиявлені обставини.

Подання суддів про судовий розгляд клопотання щодо перегляду судового рішення з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 400[4] КПК України, розглядається на спільному засіданні судових палат Верховного Суду України, уповноважених законом на розгляд кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку. Спільне засідання судових палат є правомочним за наявності не менше двох третин складу кожної з палат. Головує на засіданні голова судової колегії у кримінальних справах чи інший суддя. Ухвала спільного засідання приймається більшістю голосів відкритим голосуванням. Вона складається суддею-доповідачем і підписується головуючим та цим суддею.

Контрольні запитання

1. Які підстави для перегляду судових рішень у порядку виключного провадження?
2. Що потрібно розуміти під нововиявленими обставинами?
3. Які строки перегляду судових рішень у порядку виключного провадження?
4. Які особи мають право поставити запитання про перегляд судового рішення в порядку виключного провадження?
5. Який порядок розгляду справи в порядку виключного провадження?

Рекомендована література

1. Анашкин Г. З. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам. – М., 1982.

2. Блинов В. М. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам. – М., 1968.

3. Бобечко Н. Заборона "повороту на гірше" при перегляді судових рішень у порядку виключного провадження // Право України. – 2003. – № 12. – С. 97.

4. Громов Н. А. Возбуждение производства по вновь открывшимся обстоятельствам. – Волгоград, 1984.

5. Конституція України. – К., 1996

6. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2003.

7. Куйбіда Р. Перегляд судових рішень в Україні: вдосконалення процедури (нотатки з науково-практичного семінару) // Право України. – 2003. – № 8. – С. 143.

8. Маляренко В. Т. Про перегляд судових рішень у кримінальних справах у порядку виключного провадження // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 5 (37). – С. 17–23.

9. Омельяненко Г. Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальних справах // Право України. – 2003. – № 10. – С. 90

10. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року. – № 9. – С. 384–390.

11. Темушкин О. П. Организационно-правовые формы проверки законности и обоснованности приговоров. – М., 1978.

12. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник. – К., 2005.

ТЕМА 18

Виконання вироку, постанови та ухвали суду

18.1. Суть, значення і завдання стадії виконання вироку, ухвали та постанови. 18.2. Набрання вироком, постановою й ухвалою суду законної сили і порядок звернення їх до виконання. 18.3. Питання, що вирішуються судом у стадії виконання вироку.

18.1. Суть, значення і завдання стадії виконання вироку, ухвали та постанови

Виконання вироку, ухвали і постанови, які набрали законної сили, є завершальною стадією кримінального процесу, адже судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання на всій території України. У ній реалізуються рішення суду про винність чи невинуватість підсудного, про обране винному покарання, про відшкодування завданої злочином шкоди й інші рішення, сформульовані у резолютивній частині вироку (надалі – у викладі, якщо не буде застережено інше; під виконанням вироку суду варто розуміти і виконання всіх інших підсумкових рішень, що виносить суд, – ухвали й постанови).

Основний *зміст стадії виконання вироку* визначає питання, пов'язані з процесуальною діяльністю суду, який звертає вирок до виконання; безпосередньо виконує деякі свої рішення, зокрема, виправдовувальний вирок; вирішує процесуальні питання, пов'язані з виконанням вироку (умовно-достроковим звільненням від відбування покарання, звільненням від покарання через

хворобу та ін.); забезпечує контроль за зверненням вироку до виконання.

Стадія виконання вироку, котра є заключною стадією кримінального судочинства з різноманітними за характером правовідносинами, пов'язана з фактичною діяльністю з реалізації покарань. Ця та інші особливості стадії виконання вироку породжують низку складних і дискусійних проблем, що стосуються призначення й сутності стадії виконання вироку; об'єктів і суб'єктів стадії; характеру питань, що належать до компетенції суду при виконанні вироку; взаємозв'язку кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права тощо.

Інакше кажучи, *суть і завдання виконання вироку,* як стадії кримінального процесу, полягає, зазвичай, не у фактичному виконанні рішень суду, що сформульовані в резолютивній частині вироку, а в реалізації основних і додаткових мір покарання, стягненні завданих злочином збитків, судових витрат тощо. Безпосереднє виконання вироку здійснюється, переважно, виконавчою владою в особі або спеціально створеними для цієї мети органами (ОВС, виконавча служба та ін.), чи міліцією, адміністрацією підприємств, установ та організацій, і регулюється нормами кримінального, кримінально-виконавчого, цивільно-процесуального, адміністративного й інших галузей права.

Завданням цієї стадії кримінального процесу є організація процесуальної діяльності, спрямованої на:

1) звернення вироку до виконання;

2) забезпечення, у встановлених законом випадках, повної чи часткової безпосередньої реалізації вироку. Приміром, випадки негайного звільнення виправданого з-під варти (ст. 342 КПК України); обрання або зміна раніше обраного підсудному запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, якщо цей захід не був застосований до нього раніше (ст. 343 КПК України тощо);

3) вирішення встановлених законом питань, що виникають під час фактичного виконання вироку;

4) здійснення контролю за виконанням вироку.

З огляду на зазначене, можна назвати такі *особливості* цієї стадії:

– це частина кримінально-процесуальної діяльності, сюди не належить фактична діяльність із реалізації покарання;

– на відміну від інших, ця стадія не має безперервного характеру, що розвивається, – вона може завершитися, а потім

знову виникнути за необхідності вирішення того чи того питання;

– у ній існує особливе коло суб'єктів – суд, прокурор, засуджений, його захисник, цивільний позивач і відповідач, представник органу, що відає виконанням покарання, а також спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх при виконкомі місцевої Ради депутатів та ін.;

– особливий предмет стадії – її діяльність, спрямована на звернення до виконання винесених вироків і на вирішення питань, що виникають у процесі фактичної реалізації покарання.

Та, звичайно, наведена характеристика стадії виконання вироку *має недоліки* – вона не містить усіх ознак, здатних повністю відобразити природу, сутність цієї стадії, її самостійне місце як у системі кримінального процесу, так і у сфері фактичної діяльності з реалізації покарань. Розробка таких ознак необхідна не лише для теорії, але й для вирішення практичних завдань, зокрема для чіткого визначення предмета виконання вироку, що досі ще не досягнуто.

Також варто зазначити, що *в стадії виконання вироку відобразилися конституційні принципи правосуддя*, а саме:

1) принципи правосуддя, які відображають у стадії виконання вироку організацію діяльності суду:

- здійснення правосуддя тільки судом;
- публічність правосуддя;
- національна мова судочинства.

2) принципи правосуддя, пов'язані в стадії виконання вироку зі здійсненням прав і законних інтересів особи:

- рівність громадян перед законом та судом;
- змагальність судочинства;
- забезпечення обвинуваченому (засудженому) права на захист.

3) принципи правосуддя, що належать у стадії виконання вироку до дослідження обставин справи:

- колегіальність розгляду справи;
- незалежність суддів і підкорення їх лише закону;
- всестороннє, повне й об'єктивне дослідження обставин справи.

4) принципи правосуддя, що стосуються в стадії виконання вироку виховно-попереджувальної ролі судового процесу:

- гласність судового розгляду;
- участь громадськості.

Отож, ***виконання вироку*** – це стадія кримінального процесу, в якій суд звертає вирок до виконання, здійснює контроль за приведенням його відповідними органами до реального виконання і вирішує, у встановленому законом судовому порядку за поданням уповноважених законом посадових осіб і органів, клопотанням громадських організацій та громадян і за власною ініціативою, передбачені кримінально-процесуальним законом, важливі правові питання, що виникають з огляду на виконання вироків.

Ця стадія кримінального процесу характеризується низкою важливих положень, до яких належні:

– обов'язковість виконання вироків для всіх державних і громадських структур, посадових осіб та громадян (ст. 403 КПК України);

– оперативність звернення і приведення вироку до виконання;

– можливість зміни рішень суду щодо покарання під час виконання вироку за наявності встановлених законом для цього підстав;

– участь громадськості у вирішенні судом питань, пов'язаних із виконанням вироку.

Необхідно також звернути увагу на *співвідношення призначення судового розгляду та перевірочних проваджень (апеляційне, касаційне, виключне провадження) з призначенням стадії виконання вироку*. Судовий розгляд і перевірочні стадії мають забезпечити прийняття правильних рішень за всіма питаннями кримінальної справи. Стадія ж виконання вироку, отримавши такі рішення, повинна забезпечити умови для їхньої успішної реалізації. Виконання вироку не може функціонувати, не отримавши базу, якою є прийняті раніше судові рішення. Зокрема, базу, повинні становити рішення, що мають якість виконуваності, – бути спроможними до реалізації, тобто бути законними й обгрунтованими, вступити в законну силу. Забезпечити реалізацію вирішених чи виправлених у попередніх стадіях питань – така спрямованість стадії виконання вироку, її призначення.

Насамперед, вирок виноситься для того, щоб наявні в ньому рішення були реалізовані. Реалізовують вироки, як уже зазначалося, здебільшого, не суди. Однак деякі вироки може реалізувати й суд, не перетворюючись водночас в адміністративний орган і не втрачаючи ознак органу правосуддя. Такими вироками

вважають: виправдовувальні, обвинувальні без призначення покарання чи зі звільненням від відбування покарання, щодо умовного звільнення тощо.

Призначення виконання вироку складається з уточнення, зміни раніше прийнятого рішення про покарання, але лише на основі обставин, що виникли після винесення вироку, у процесі його фактичної реалізації. Тобто, зміна рішення про покарання на основі обставин, що були наявні в момент постановлення вироку, не повинно бути змістом виконання вироку, ці питання мають становити предмет перевірочних стадій. Зокрема, перевірочна інстанція не повинна вирішувати питання щодо зміни покарання на основі обставин, що виникли вже після винесення вироку (поведінка засудженого під час відбування покарання, його захворювання тощо). Поява таких обставин не свідчить про незаконність вироку, і корекція останнього вимагається не з огляду на помилковість його рішення стосовно покарання, а внаслідок особливого прогностичного характеру рішення.

Варто також зауважити, що *не можуть належати до предмета стадії виконання вироку* питання щодо наявності злочину, винності, покарання та законності й обгрунтованості вироку.

На завершення цього питання хотілося б зазначити, що значення стадії виконання вироку визначається важливістю тих завдань, які в ній вирішуються. Вона створює необхідні передумови для безпосередньої реалізації прийнятих у вироку рішень, сприяє формуванню в громадян переконання у неминучості понесення покарання за вчинення злочинного діяння та недопущення покарання невинуватих. Забезпечує охорону прав і законних інтересів потерпілого, засудженого, інших учасників процесу. Своєчасне й точне виконання вироку ефективно сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, зміцненню законності та правопорядку.

18.2. Набрання вироком, ухвалою й постановою законної сили і порядок звернення їх до виконання

Як уже зазначалося, ***однією з необхідних передумов виконання вироку*** є набрання ним законної сили. Це означає, що вирок, відповідно до закону, є обов'язковим для всіх державних і громадських підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян

і підлягає виконанню на всій території України (ст. 403 КПК України).

Законна сила вироку сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню авторитету суду та рішень, що ним виносяться, посиленню боротьби зі злочинністю. Завдяки законній силі вироку досягається стабільність вироків, створюється атмосфера визначеності й послідовності при здійсненні правосуддя. Саме в законній силі вироку реалізується воля законодавця стосовно примусу щодо певної поведінки конкретних осіб.

Вирок місцевого суду набирає законної сили після закінчення строку на подання апеляцій, а ***вирок апеляційного суду*** – після закінчення строку на подання касаційної скарги, внесення касаційного подання, якщо його не було оскаржено чи на нього не було внесено подання. У разі подання апеляцій, касаційної скарги або внесення касаційного подання вирок, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи відповідно апеляційною чи касаційною інстанцією, якщо інше не передбачено КПК України.

Якщо ж оскаржено або внесено подання тільки на частину вироку, чи якщо засуджено декількох підсудних, а вирок оскаржено або внесено подання щодо одного з них, вирок в інших частинах чи стосовно інших засуджених осіб, законної сили не набирає до моменту винесення апеляційною або касаційною інстанцією ухвали.

Обвинувальний вирок виконується після набрання ним законної сили. До набрання вироком законної сили засуджений, який перебуває під вартою, не може бути переведений до місць позбавлення волі, що розташовані в іншій місцевості.

Виправдовувальний вирок і вирок, що звільняє підсудного від покарання, виконуються негайно після їхнього проголошення. Якщо підсудний перебуває під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання (ст. 401 КПК України). Тобто, набрання вироком законної сили є обов'язковою передумовою його виконання, тому що тільки вирок, що набрав законної сили, є підставою для відбування кримінального покарання й виконання всіх інших рішень суду, сформульованих у вироку.

До набуття законної сили вирок виконується в частині запобіжного заходу та негайного звільнення підсудного з-під варти тільки у разі: винесення виправдувального вироку; винесення обвинувального вироку, який звільняє засудженого від покарання; засудженні до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; призначення покарання, що відповідає часу перебування підсудного під вартою як запобіжного заходу (ст. 342 КПК України).

Юридичне значення вироку, що вступив у законну силу, полягає у його винятковості, обов'язковості, незмінності та преюдиційності. ***Виняткові вироку*** полягає в неможливості повторного розгляду тієї ж справи та стосовно тієї ж особи й за тим же обвинуваченням, за яким особа вже була засуджена або виправдана, якщо вирок набрав законної сили (п. 9 ч. 1 ст. 6 КПК України). Про ***обов'язковість вироку*** зазначалося на початку питання (ст. 403 КПК України). ***Незмінність вироку***, що набрав чинної сили, означає недопустимість його скасування судом першої інстанції, а також обмеження тих умов, за яких кримінальна справа може бути переглянута вищестоящим судом. Незмінність вироку є відображенням стабільності та має на меті забезпечити стійкість прийнятого судом рішення, без наявності якої ефективність вироку, його виховний і попереджувальний вплив були б значно підірвані. ***Преюдиційність вироку*** – один із специфічних наслідків набрання вироком законної сили. Вона полягає у наданні обов'язкового значення висновкам суду в певній справі для наступних справ (кримінальних і цивільних) у межах, встановлених вироком обставин. Це означає, що висновки суду про наявність чи відсутність юридично значимих фактів, зафіксованих у вироку, який отримав законну силу, стають обов'язковими для всіх інших судів, якщо вони стосуються тих же фактів при розгляді інших судових справ. Преюдиційність вироку має своєю правовою основою презумпцію істинності вироку, що вступив в законну силу, сутність якої полягає в тому, що факти, встановлені таким вироком, визнаються істинними доти, доки інше не буде доведено у встановленому законом порядку.

З огляду на зазначене, ***момент набрання вироком законної сили залежить*** від реалізації учасниками процесу права на подання апеляції, касаційної скарги або внесення касаційного подання. Вирок набирає законної сили повністю, а не частинами.

У разі скасування судом апеляційної чи касаційної інстанції вироку в будь-якій частині й направлення справи в цій частині на додаткове розслідування або на новий судовий чи апеляційний розгляд, вирок набирає законної сили у частині, що залишилася.

Якщо особа, котра подала апеляцію або надіслала касаційну скаргу (подання), відзиває апеляцію (скаргу, подання), вирок набирає законної сили з моменту прийняття судом рішення (ч. 4 ст. 359 КПК України).

Вирок, що вступив у законну силу, набуває низку нових важливих якостей. Лише такий вирок, звернений до виконання, породжує права адміністративних органів на застосування кримінального покарання до певної особи. Він визначає, який адміністративний орган з якого роду права набуває й на який термін. Вступ вироку в законну силу охороняє засудженого чи виправданого від повторного притягнення до кримінальної відповідальності за ті ж діяння (діяння, що слугували підставою для винесення цього вироку).

Ухвала і постанова суду першої інстанції, якщо інше не передбачено КПК України, набирають законної сили і виконуються після закінчення строку на подання апеляцій, а *ухвала й постанова апеляційного суду* – після закінчення строку на подання касаційної скарги, внесення касаційного подання. Якщо на ці рішення були подані апеляції, касаційні скарги чи внесено касаційне подання і якщо їх не було скасовано, то вони набирають законної сили й виконуються після розгляду їх апеляційним чи касаційним судом, окрім винятків, установлених КПК України.

Ухвали і постанови апеляційної та касаційної інстанцій набирають законної сили негайно після їхнього оголошення, крім випадків, передбачених КПК України.

Ухвала і постанова суду, що не підлягають оскарженню, набирають сили та виконуються негайно після їх винесення (ст. 402 КПК України).

Не підлягають оскарженню постанови судді: про усунення захисника від участі в справі (ст. 61^1 КПК України); про проведення обшуку (ст. 177 КПК України); про накладення арешту на кореспонденцію й зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК України); про огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 190 КПК України); про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК України); про зупинення справи або направлення її за підсудністю (ст. 249 КПК України); про повернення справи прокурору (ст. 249^1 КПК України); про залишення апеляції без руху (ст. 352 КПК України). Водночас законом передбачено, що ***на деякі з цих постанов прокурор має право внести подання***: про накладення арешту на кореспонденцію чи про зняття

інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому (ст. 187 КПК України); про призначення справи до судового розгляду (ст. 245 КПК України); про зупинення справи чи направлення її за підсудністю (ст. 249 КПК України); про повернення справи прокурору (ст. 249^1 КПК України).

Не підлягають окремому оскарженню ухвали й постанови суду першої інстанції, винесені під час розгляду справи, що закінчується постановленням вироку, закриттям справи або направленням її на додаткове розслідування, постановою про застосування чи незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Заперечення проти них можуть бути додані до апеляції, касаційної скарги (подання) з цієї справи.

Ухвала (постанова) суду першої інстанції про закриття кримінальної справи виконується негайно після її винесення в частині рішення про скасування запобіжного заходу у виді утримання під вартою. Особа, стосовно якої закрита справа, звільняється з-під варти у залі судового засідання. В іншій частині ухвала (постанова) виконується після вступу її в законну силу.

Подання касаційних скарг або внесення касаційного подання на судові рішення, зазначені у ч. 2 ст. 383 КПК України, не зупиняє набрання ними законної сили (ч. 2 ст. 389 КПК України).

Порядок звернення вироку до виконання врегульовано ст. 404 КПК України. ***Звернення вироку до виконання*** – це діяльність суду (судді, що головує в судовому засіданні, або голови суду) з видання розпорядження про виконання вироку, що вступив у законну силу. *Мета* його полягає в тому, щоб довести до відома органів, уповноважених за законом виконувати вирок, який саме вирок і які конкретно його рішення підлягають виконанню.

Примусове виконання судових рішень, перелік котрих встановлений законом, покладене на районні, міські (міста обласного значення), районні в містах відділи державної виконавчої служби, що належать до системи органів Міністерства юстиції України.

Звернення вироку до виконання полягає в направленні судом, що постановив вирок, протягом трьох діб від дня набрання вироком законної сили або від дня повернення справи з апеляційної або касаційної інстанції органу, що здійснює контроль за відбуванням покарання, розпорядження про виконання вироку, копії вироку й копії ухвали апеляційної чи касаційної інстанції, якщо вирок був змінений.

У справах про злочини, вчинені групою осіб, кількість копій вироків, а за необхідності й ухвал суду апеляційної або касаційної інстанцій, повинна дорівнювати кількості засуджених осіб.

Кримінально-процесуальний закон не встановлює обов'язкової форми та не регламентує змісту ***розпорядження суду*** про приведення вироку до виконання. Та судова практика виробила й дотримується такого *змісту*:

– найменування органу, якому адресується розпорядження;
– найменування суду, що постановив вирок;
– час і місце постановлення вироку;
– дата набрання вироком законної сили;
– основні відомості про засудженого;
– яким вироком та до якої міри покарання засуджений.

Якщо справа розглядалася касаційною інстанцією, то в розпорядженні зазначаються результати цього розгляду стосовно міри покарання. Завершується розпорядження пропозицією привести вирок до виконання й негайно повідомити про це суд, що зобов'язані здійснити органи, які виконують вирок або ухвалу (ч. 8 ст. 404 КПК України). У разі, коли засуджений позбавляється волі, у розпорядженні міститься також пропозиція повідомити сім'ю засудженого, в яке місце він направляється для відбування покарання.

Розпорядження про виконання вироку підписує суддя (голова суду чи його заступник), воно скріплюється гербовою печаткою суду й надсилається разом із копіями необхідних судових документів до відповідного органу.

Розпорядження про виконання вироку разом з іншими документами надсилається:

- при засудженні до позбавлення волі, якщо засуджений утримується під вартою, – адміністрації місця попереднього ув'язнення, а якщо він перебуває на волі – Державному департаменту України з питань виконання покарань;
- у разі звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням (статті 75 і 104 КК України) – органу виконання покарання за місцем проживання засудженого; а стосовно неповнолітнього – службі у справах неповнолітніх; щодо засуджених військовослужбовців – командирам військових частин, що здійснюють контроль за поведінкою таких засуджених;
- при засудженні до утримання в дисциплінарному батальйоні – військовому командуванню;

- при засудженні до виправних або громадських робіт – органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого й кримінально-виконавчій інспекції;
- у разі засудження до покарання у виді обмеження волі – адміністрації виправного центру;
- при засудженні до арешту – адміністрації арештного будинку;
- у разі позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – адміністрації підприємства, установи, організації за місцем роботи засудженого для виконання, а також органу внутрішніх справ за місцем проживання засудженого для здійснення контролю за виконанням;
- у разі стягнення штрафу, конфіскації майна, стягнення заподіяного збитку й інших майнових стягнень – суд виписує виконавчі листи та передає їх державному виконавцеві за місцем проживання, роботи боржника або за розміщенням його майна разом із копією вироку й копією опису майна.

З метою забезпечення виховного впливу вироку суд надсилає його копію у разі необхідності підприємству, установі, організації за місцем роботи засудженого.

Якщо у виправданого чи в особи, стосовно якої справа закрита, були вилучені документи, цінності й інші предмети або був накладений арешт на майно, копія вироку, що набрав законної сили, чи ухвала апеляційної або касаційної інстанції направляються відповідним органам для повернення вилучених документів, цінностей та інших предметів, а також для зняття арешту з майна.

Вирок не може бути звернено до виконання чи виконуватися в частині засудження за діяння, караність якого була усунена нововиданим кримінальним законом.

Своєчасне звернення до виконання вироку, який набрав законної сили, покладається на суддю чи голову відповідного суду, який постановив вирок.

Органи, що виконують вирок, постанову або ухвалу, повідомляють суд, який їх постановив, про їхнє виконання.

Копія виправдовувального вироку після вступу його в законну силу на прохання виправданого може бути направлена за місцем його роботи, навчання чи проживання.

Статті 381 та 400[3] КПК України регулюють звернення до виконання ухвали, вироку, постанови апеляційного суду та ухвали касаційного суду.

Так, для виконання ухвали апеляційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше трьох діб після її розгляду чи після складання й оголошення повного тексту ухвали (у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 379 КПК України). Для виконання вироку або постанови апеляційного суду, якщо вони не були оскаржені до суду касаційної інстанції, справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше трьох діб після набрання вироком, постановою законної сили.

Для виконання ухвали касаційного суду справа надсилається до суду першої інстанції не пізніше п'яти діб після розгляду чи після складання та оголошення мотивованої ухвали (у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 379 КПК України).

В обох випадках, якщо на підставі прийнятого судом рішення засуджений підлягає звільненню з-під варти, суд звільняє його в залі судового засідання. У разі прийняття такого рішення за відсутності засудженого, копія рішення надсилається протягом доби адміністрації місця попереднього ув'язнення для виконання. Адміністрація протягом доби з дня одержання копії рішення зобов'язана повідомити суд першої інстанції про звільнення ув'язненого з-під варти, котрий, своєю чергою, зобов'язаний перевірити це.

Наостанку хотілося б зазначити, що своєчасність виконання вироку залежить не лише від швидкості направлення судом відповідних виконавчих документів, але й від того, як швидко приписи цих документів будуть виконані органами й посадовими особами, які покликані приводити вирок до виконання.

18.3. Питання, що вирішуються судом у стадії виконання вироку

Перед тим як розглянути порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку, варто зупинитися на характеристиці власне цих питань. Тобто в стадії виконання вироку виникає низка процесуальних питань, які вимагають судового вирішення. Їх умовно можна поділити на групи.

I. Питання, які виникають у процесі звернення вироку до виконання.

Під час звернення вироку до виконання, судом вирішується питання про неприведення до виконання вироку, повністю

або в частині засудження за діяння, караність якого на момент звернення до виконання була усунена нововиданим кримінальним законом (ч. 6 ст. 404, ст. 405[1] КПК України).

Відповідно до ст. 74 КК України, особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону.

Приведення вироку стосовно особи, котра відбуває покарання, згідно з новим законом, який звільняє від покарання чи пом'якшує покарання, вирішується судом (суддею) за місцем відбування покарання.

Своє рішення суд зобов'язаний обґрунтовувати тільки на обставинах, встановлених судом при постановленні вироку, і на їхній юридичній оцінці, що подана цим судом.

Законними підставами для прийняття такого рішення є заява засудженого або подання прокурора чи органу, що відає виконанням покарання.

Рішення суду про виконання закону, що звільняє від покарання, повинно бути ***своєчасним***. Незаконне продовження виконання призначеного покарання у разі, коли кримінальний закон, що усуває караність діяння, набув законної сили, зобов'язує суд вжити необхідних заходів щодо відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного виконання покарання (ст. 53[1] КПК України).

II. Питання, які вирішуються судом у процесі фактичного (реального) виконання вироку.

1. *Про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (статті 81, 82 КК України, ст. 407 КПК України).*

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання й заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням відповідно до статей 81, 82 КК України, застосовуються суддею районного (міського) суду за місцем відбуття покарання засудженим за спільним поданням органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії чи служби у справах неповнолітніх. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням стосовно

осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, застосовуються суддею військового суду гарнізону за місцезнаходженням засудженого за поданням командування дисциплінарного батальйону.

Зазначені подання розглядаються судом у десятиденний строк від моменту надходження їх до суду без витребування судової справи за участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, зазвичай, засудженого.

При розгляді судом спільного подання органу, що відає відбуванням покаранням, і спостережної комісії або служби у справах неповнолітніх, суд повідомляє їх про час та місце розгляду цього подання.

Якщо суд відмовить в умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування покарання або заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, розгляд повторного подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі й особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років, може бути не раніше як через рік від дня винесення постанови про відмову, а стосовно засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше, як через шість місяців.

На постанову суду з питань, визначених ст. 407 КПК України, протягом семи діб від дня її оголошення прокурор, засуджений має право подати апеляції до апеляційного суду. У разі подання прокурором апеляції, виконання зазначеної постанови зупиняється.

Вирішуючи питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, суд повинен перевірити: чи відбув засуджений певну, установлену законом, частину покарання; чи довів засуджений своє виправлення сумлінною поведінкою й ставленням до праці. При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким суд перевіряє: чи став засуджений на шлях виправлення; чи відбув він установлену законом частину покарання.

Згідно з ч. 1 ст. 81 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може застосовуватися щодо осіб, які відбувають покарання у виді виправних робіт, обмеження чи позбавлення волі на певний строк, а також стосовно військовослужбовців, засуджених до службових обмежень або утримання в дисциплінарному батальйоні.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання особи, що вчинила злочин до досягнення повноліття, застосовується

тільки при відбуванні покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 107 КК України). Від інших видів покарань (як основних, так і додаткових) такі особи звільненню не підлягають.

При умовно-достроковому звільненні від основного покарання засуджених, окрім осіб, що вчинили злочин до досягнення повноліття, стосовно яких було застосоване додаткове покарання, суд має право звільнити їх повністю або частково й від додаткового покарання. Додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково, є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Суд не має права відмовити в умовно-достроковому звільненні засудженого з таких мотивів, як м'якість призначеного судом покарання, короткостроковість перебування засудженого в кримінально-виконавчій установі чи з інших, не передбачених законом, підстав.

Невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким покаранням тільки щодо особи, яка відбуває покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

Невідбуту частину покарання суд може замінити будь-яким більш м'яким видом покарання відповідно до видів покарання, зазначених у статті 51, 52 КК України. До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання суд може звільнити засудженого й від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

2. Про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, котрі мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України, ст. 407[1] КПК України)

Згідно зі ст. 83 КК України, суд може звільнити від відбування покарання жінок, засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі, які стали вагітними чи народили дітей під час відбування покарання.

Жінка може бути звільнена від відбування покарання в межах строку, на який, відповідно до закону, вона може бути звільнена від роботи з огляду на вагітність, пологи та до досягнення дитиною трирічного віку.

Не підлягають звільненню від відбування покарання вагітні жінки й жінки, що мають дітей у віці до трьох років та були

засуджені до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Законним приводом до розгляду такої справи є спільне подання органу, що відає відбуванням покарання, і спостережної комісії. Справу розглядає суд за місцем відбування покарання засуджених.

3. Про звільнення від відбування покарання засудженого за хворобою (ст. 84 КК України, ст. 408 КПК України).

Відповідно до ст. 84 КК України, *від покарання звільняються*:

– особа, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;

– особа, котра після вчинення злочину чи постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання;

– військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я.

Стаття 408 КПК України може бути застосована тільки у разі, якщо засуджений занедужав психічним чи іншим захворюванням під час відбування покарання, що повинно бути встановлено висновком лікарської комісії.

Подання про звільнення від покарання через хворобу вносить начальник установи, де засуджений відбуває покарання. Одночасно з поданням у суд направляються висновок лікарської комісії й особиста справа засудженого.

Питання про звільнення засудженого від відбування покарання, зважаючи на хворобу, вирішується суддею районного (міського) суду за місцем відбування покарання незалежно від того, яким судом було винесено вирок (ч. 4 ст. 409 КПК України).

При вирішенні цього питання суд бере до уваги тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини, що мають вагоме значення для вирішення питання про звільнення засудженого від покарання через хворобу.

Якщо в суду виникли сумніви в правильності висновку лікарської комісії, він має право призначити судово-медичну або судово-психіатричну експертизу.

Якщо суддя, що приймає рішення про звільнення засудженого від подальшого відбування покарання з огляду на хронічну

психічну хворобу, дійде висновку про необхідність застосування до нього примусових заходів медичного характеру, він має право, згідно зі статтями 92–95 КК України, застосувати їх.

Якщо психічною або іншою тяжкою хворобою занедужала особа, засуджена до виправних робіт або штрафу, вона підлягає звільненню від подальшого відбування покарання у будь-якому разі.

На постанову судді протягом семи діб з дня її оголошення може бути подана апеляція в апеляційний суд прокурором і засудженим.

4. Про звільнення від покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (ст. 78 КК України, ст. 408[1] КПК України)

Відповідно до ч. 1 ст. 78 КК України, після закінчення іспитового строку засуджений, котрий виконував покладені на нього обов'язки й не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання. Справу про звільнення від покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку розглядає суддя районного (міського) суду за місцем проживання засудженого. Законним приводом до розгляду такої справи є: заява засудженого; подання прокурора; подання органу, що відає відбуванням покарання.

5. Про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 78, 104 КК України, ст. 408[2] КПК України).

Підставою для скасування звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням є: невиконання ним покладених на нього обов'язків; систематичні вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання засудженого стати на шлях виправлення (ч. 2 ст. 78 КК України). У зазначених випадках суд направляє засудженого для відбування покарання, призначеного вироком суду.

Законною підставою для розгляду такої справи й скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням є подання органу, який відає виконанням покарання, а стосовно неповнолітнього – спільне подання органу, що відає відбуванням покарання, і служби у справах неповнолітніх.

Рішення про скасування звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням приймається суддею районного (міського) суду за місцем проживання засудженого.

У судовому засіданні при розгляді питання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням беруть

участь представники органів, котрі відають відбуванням покарання за місцем проживання засуджених, та на яких покладений контроль за поведінкою таких засуджених. У розгляді цих питань щодо засуджених військовослужбовців участь беруть командири військових частин.

Суддя зобов'язаний з'ясувати: чи мав засуджений реальні можливості виконати покладені на нього обов'язки; у чому полягали правопорушення; чи відбувалися вони систематично; які стягнення були накладені на засудженого; чи можна розглядати викладені в поданні факти як свідчення небажання засудженого стати на шлях виправлення.

Прокурор або засуджений має право подати на постанову судді про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням, або про відмову в цьому, апеляцію в апеляційний суд.

6. Про скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України, ст. 408³ КПК України)

Питання про скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, котрі мають дітей у віці до трьох років, розглядається суддею районного (міського) суду за місцем проживання засудженої.

Після досягнення дитиною трирічного віку або у разі її смерті, суд, залежно від поведінки засудженої, може: звільнити її від покарання; замінити покарання більш м'яким; направити засуджену для відбування покарання, призначеного вироком (ч. 4 ст. 83 КК України).

Суд має право направити засуджену, яка була звільнена від відбування покарання, для подальшого відбування призначеного вироком покарання, якщо засуджена:

- відмовляється від дитини;
- передала її до дитячого будинку;
- зникла з місця проживання;
- ухиляється від виховання дитини, догляду за нею;
- систематично чинить правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення й свідчать про небажання стати на шлях виправлення (ч. 5 ст. 83 КК України).

Законним приводом до розгляду питання про скасування звільнення від відбування покарання є подання органу кримінально-виконавчої системи за місцем проживання засудженої,

що здійснює контроль за її поведінкою у період її звільнення від відбування покарання. До подання повинні бути додані матеріали, які підтверджують факти, що викладені в поданні та підлягають перевірці в судовому засіданні.

Зазначені справи розглядаються за участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженої, і, зазвичай, власне засудженої.

У разі незгоди з постановою судді прокурор, засуджена мають право подати апеляцію в апеляційний суд.

7. Про заміну штрафу покаранням у виді громадських робіт, виправних робіт штрафом, обмеження чи позбавлення волі службовим обмеженням, позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні (статті 53, 57, 58, 62 КК України, ст. 410 КПК України).

У разі неможливості сплати штрафу, призначеного як у виді основного, так і додаткового покарання, суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт (ч. 4 ст. 53 КК України).

Особам, котрі засуджені до виправних робіт, але стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом (ч. 3 ст. 57 КК України).

Військовослужбовцю, засудженому до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, суд, беручи до уваги обставини справи й особу засудженого, може обмеження волі або позбавлення волі на строк не більш двох років замінити службовим обмеженням на той ж строк (ч. 1 ст. 58 КК України).

Покарання у виді позбавлення волі строком не більше двох років, призначене військовослужбовцю строкової служби, суд, з огляду на обставини справи й особу засудженого, може замінити триманням у дисциплінарному батальйоні на той ж строк (ч. 1 ст. 62 КК України).

Зазначені питання вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем виконання вироку. Законним приводом до розгляду такої справи є подання органу, що відає відбування покарання, або клопотання колективу, а стосовно неповнолітніх – подання установи виконання покарання, погоджене зі спостережною комісією чи службою у справах неповнолітніх, які суд повинен сповістити про місце й час розгляду подання.

Справа розглядається за участю прокурора, представника органу, що відає виконанням покарання, і, зазвичай, засудженого.

У разі незгоди з винесеною постановою прокурор та засуджений можуть подати на неї апеляцію в апеляційний суд.

8. Про тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі, на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи в тюрмі й переведення з установи виконання покарань до слідчого ізолятора, на гауптвахту Військової служби правопорядку в Збройних Силах України (ст. 410[1] КПК України).

Питання про тимчасове залишення в слідчому ізоляторі, на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України засудженого до позбавлення волі з відбуванням покарання в установі виконання покарань, дисциплінарному батальйоні, а також про тимчасове переведення засудженого з установи виконання покарань в слідчий ізолятор, на гауптвахту Військової служби правопорядку в ЗСУ за необхідності провадження слідчих дій у справі про злочин, вчинений іншою особою, вирішуються слідчим або органом дізнання з санкції прокурора Автономної Республіки Крим, області, прокурора міста Києва, а також прирівняних до них прокурорів у разі залишення або переведення засудженого на строк до двох місяців, з санкції заступника Генерального прокурора України – до чотирьох місяців, а з санкції Генерального прокурора України – до шести місяців.

Якщо тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі, на гауптвахті Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи переведення його з установи виконання покарань до слідчого ізолятора, на гауптвахту Військової служби правопорядку у Збройних Силах України необхідно у зв'язку з розглядом справи в суді, ці питання вирішуються судом, у провадженні якого міститься справа.

9. Про застосування примусового лікування до засуджених, які є алкоголіками чи наркоманами, і його припинення (ст. 96 КК України, ст. 411[1] КПК України).

Статті 324, 335 КПК України передбачають, що суд повинен при постановленні вироку вирішити питання, чи необхідно у випадках, зазначених у ст. 96 КК України, застосувати до підсудного примусове лікування, і про застосування такого лікування вказати в резолютивній частині вироку. Відповідно до ст. 96 КК України, примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини й мають захворювання, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб.

Залежно від виду покарання, примусове лікування проводиться за місцем відбування покарання або в спеціальних лікувальних установах. Якщо примусове лікування стосовно засуджених, котрі є алкоголіками чи наркоманами, не було призначене при постановленні вироку, то це питання підлягає вирішенню в стадії виконання вироку.

Питання про застосування примусового лікування стосовно засуджених, які є алкоголіками або наркоманами та відбувають покарання в установі виконання покарань, вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем відбування ними покарання.

Законною підставою до розгляду питання про застосування примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії є подання адміністрації установи виконання покарань. До подання приєднується мотивований висновок лікарської комісії, у якому повинно бути зазначено про наявність у засудженого захворювання, чи становить воно небезпеку для здоров'я інших осіб, чи необхідне застосування примусового лікування й чи відсутні протипоказання проти такого лікування.

Питання про припинення примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії, незалежно від того, коли воно було застосоване – при постановленні вироку чи під час його виконання, вирішується суддею районного (міського) суду за розташуванням установи виконання покарань (якщо засуджений відбуває покарання у виді обмеження чи позбавлення волі) або медичної установи, де засуджений перебуває на лікуванні.

Питання про припинення примусового лікування розглядається тільки за наявності подання адміністрації установи виконання покарань або медичної установи, де перебуває засуджений, і відповідного висновку лікарської комісії.

Суддя розглядає питання про застосування або про припинення примусового лікування в судовому засіданні за участю прокурора, представника адміністрації установи виконання покарань або медичного закладу (залежно від того, адміністрацією якої установи внесене подання), представника лікарської комісії, що дала висновок, і, зазвичай, засудженого. Однак неявка в судове засідання прокурора не є перешкодою для розгляду зазначених питань.

На постанову суду протягом семи діб від дня її оголошення може бути подана апеляція прокурором та засудженим.

10. Про застосування покарання за наявності декількох вироків (ст. 71 КК України, 413 КПК України)

Питання визначення порядку застосування покарання за наявності декількох вироків можуть вирішуватися в стадії виконання вироку в такому разі:

- якщо стосовно засудженого мається не приведений у виконання вирок, про який не було відомо суду, що постанови останній за часом вирок, і тому суд не призначив покарання за сукупністю вироків;
- якщо під час виконання покарання, призначеного за сукупністю вироків, перший з них скасований у порядку виключного провадження або в касаційному порядку (в справах, зазначених у ч. 2 ст. 383 КПК України), внаслідок цього необхідно виключити із сукупності міру покарання, призначену судом за скасованим вироком.

Зазначені питання вирішуються судом за місцем виконання вироку в порядку, передбаченому ст. 411 КПК України.

Питання, пов'язані з виконанням вироку, вирішуються судом у судовому засіданні за участю прокурора.

В судове засідання, зазвичай, викликається засуджений, а за його клопотанням – і захисник. Якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, викликається також, за необхідності, цивільний позивач, цивільний відповідач. Неявка цих осіб не зупиняє розгляду справи.

При вирішенні судом питання про звільнення від відбуття покарання в зв'язку з хворобою, обов'язкова присутність представника лікарської комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого.

Розгляд справи починається доповіддю суду, після чого заслуховується пояснення осіб, що з'явилися в судове засідання, і думка прокурора. Потім суддя виходить до нарадчої кімнати для винесення постанови.

При вирішенні судом питань, пов'заних з виконанням вироку, ведеться протокол судового засідання.

Визначаючи порядок застосування покарання засудженому, стосовно якого мається не приведений у виконання вирок, про який не було відомо суду, що ухвалив останній вирок, суд зобов'язаний керуватися ст. 71 КК України, яка передбачає призначення покарання за сукупністю вироків.

11. Питання про різноманітні сумніви й протиріччя, що виникають при виконанні вироку (ст. 409 КПК України).

Питання про різноманітні сумніви та протиріччя, що виникають під час виконання вироку, беручи до уваги застосування криміналь-

ного закону, що має зворотну силу, відповідно до частин 2 і 3 ст. 5 КК України, вирішуються судом, який постановив вирок.

Коли вирок виконується за межами району суду, що постановив вирок, ці питання розв'язує суддя районного (міського) суду, а стосовно осіб, засуджених військовими судами, – суддя військового суду гарнізону за місцем виконання вироку.

Приведення згідно з новим законом, який звільняє від покарання або пом'якшує покарання, вироку щодо осіб, котрі відбувають покарання, вирішується в порядку, передбаченому частинами 2 і 3 ст. 5 КК України, ухвалою суду за місцем відбування покарання.

Питання про звільнення засудженого від відбування покарання у зв'язку з хворобою, відповідно до ст. 408 КПК України, вирішуються суддею районного (міського) суду за місцем відбування покарання незалежно від того, яким судом було винесено вирок.

III. Питання, які вирішуються судом після відбуття засудженим призначеного покарання.

Про зняття судимості (ст. 91 КК України, ст. 414 КПК України).

Відповідно до ст. 91 КК України, якщо особа після відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, зразковою поведінкою й сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК України, за умови, що минуло не менше половини цього строку. Строки погашення судимості вираховуються від дня відбуття основного й додаткового покарання (ст. 90 КК України).

Законним приводом до розгляду питання про зняття судимості є клопотання особи, котра відбула покарання, і клопотання колективу підприємства, установи чи організації, яке приймається на загальних зборах колективу.

Клопотання про зняття судимості розглядається суддею районного (міського) суду за місцем постійного проживання осіб, щодо яких порушені клопотання. Суддя зобов'язаний перевірити правильність оформлення клопотання колективу й повноважень його представника. Воно розглядається без витребування судової справи. Якщо матеріалів, поданих із клопотанням, недостатньо для правильного вирішення питання про зняття судимості, суддя може витребувати необхідні документи.

У розгляді цих клопотань бере участь прокурор. Неявка прокурора в судове засідання не зупиняє розгляду справи.

На постанову прокурор та засуджений можуть подати апеляції в апеляційний суд.

У разі відмови в задоволенні клопотання про дострокове зняття судимості, повторне клопотання може бути порушено не раніше, ніж через рік від дня відмовлення.

Контрольні запитання

1. Які завдання, суть і значення стадії виконання вироку, ухвали та постанови суду?
2. Коли вирок, ухвала чи постанова набирає законної сили?
3. Який порядок звернення вироку до виконання?
4. Які питання вирішуються судом у процесі фактичного виконання вироку?
5. Який процесуальний порядок вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку?

Рекомендована література

1. Бибило В. Н. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора. – Мн., 1986.
2. Вернидубов І. Новації у повноваженнях прокурора під час здійснення кримінального судочинства // Право України. – 1997. – № 1. – С. 58–60.
3. Загальна декларація прав людини 1948 року // Права дитини: Витяги із міжнародних документів. – Полтава, 1998.
4. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Офіційний текст.
5. Конституція України. – К., 1996.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України (діюче законодавство зі змінами на 20 квітня 2007 року). – К., 2003. – 212 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К., 2001. – 304 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К., 2003. – 83 с.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка – К., 2003.
10. Матвиенко Е. А., Бибило В. Н. Уголовное судопроизводство по исполнению приговора. – Мн., 1982.
11. Миненко А. И. Стадия исполнения приговора (проблемы повышения эффективности: Учеб. пособие.). – Калининград, 1988.
12. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. – К., 1999.

13. Перлов И. Д. Надзорное производство в уголовном процессе. – М., 1974
14. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму ВСУ від 01.11.1996 р.
15. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму ВСУ від 28.09.1972 р. № 8 (зі змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).
16. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11 (із змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 р. № 3, 13.01.1995 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).
17. Про практику застосування судами України законодавства про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну покарання більш м'яким: Постанова Пленуму ВСУ від 26.12.1975 р. № 10 (із змінами, внесеними Постановами Пленуму ВСУ від 23.12.1983 р. № 8, 04.06.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).
18. Про практику розгляду судами України клопотань про погашення і дострокове зняття судимості: Постанова Пленуму ВСУ від 16.05.1975 р. № 4 (із змінами, внесеними Постановою Пленуму ВСУ від 30.12.1977 р. № 7, 04.03.1993 р. № 3, 03.12.1997 р. № 12).
19. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року зі змінами і доповненнями.
20. Руденко М. Прокуратура у світлі реалізації положень Конституції України // Право України. – 1996. – № 11. – С. 25–30.
21. Свиридов М. К. Сущность и предмет стадии исполнения приговора. – Томск, 1978.
22. Солодкий В. Проблеми повноважень прокурора у виконавчому провадженні // Вісник прокуратури. – 2003. – № 10. – С. 13–19.
23. Спиридонов Б. М. Прокурорский надзор в стадии исполнения приговора. – М., 1983.
24. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина. – К., 2005.

Навчальне видання

УДАЛОВА Лариса Давидівна

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ

Редактор Ю. В. Паливода
Коректори М. Ю. Єщенко, Ю. В. Новосад
Комп'ютерна верстка Ю. С. Губатенко
Художнє оформлення обкладинки Л. В. Холошо

Підписано до друку 05.05.2007 р. | Папір офсетний | Зам. № 0058
Формат 60x84 1/16 | Друк офсетний | Наклад 1000 пр.
Умов. друк. арк. 20,46 | Гарнітура Times

Видавець – Паливода Алла Володимирівна
02068, м. Київ, вул. О. Кошиця, 7, кв. 90
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
(серія ДК № 283 від 18.12.2000 р.)

Віддруковано в друкарні СПД ПАЛИВОДА А. В.
м. Київ, вул. Пироговського, 19, корпус 4

Видавець ПАЛИВОДА А. В. пропонує

СЕРІЯ "ЗАКОНИ УКРАЇНИ"

Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму Верховного Суду України (2001–2007 рр.)

Закон України "Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду"

Закон України "Про державну службу"

Закон України "Про захист прав споживачів"

Закон України "Про місцеве самоврядування"

Кримінальний кодекс України

Кримінально-процесуальний кодекс України

Кримінально-виконавчий кодекс України

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Цивільний кодекс України

Цивільний процесуальний кодекс України

Кодекс законів про працю України

Сімейний кодекс України

Земельний кодекс України

Бюджетний кодекс України

Господарський кодекс України

Господарський процесуальний кодекс України

Митний кодекс України

Кодекс України про надра. Лісовий кодекс України. Водний кодекс України. Повітряний кодекс України

Кодекс адміністративного судочинства України

Житловий кодекс Української РСР*

** Серія "Закони України" поновлюється з інтервалом в один-два місяці*

СЕРІЯ "ЗЕМЕЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ"

Контроль за охороною та використанням земель: нормативно-правові акти та роз'яснення

Землевпорядкування та землеустрій: нормативно-правові акти та роз'яснення

Розміри оплати земельно-кадастрових робіт та послуг: нормативно-правові акти та роз'яснення

Нормативна та експертна грошова оцінки земель: нормативно-правові акти та роз'яснення

Що необхідно знати про оренду землі: нормативно-правові акти та роз'яснення

Земельні та майнові паї. Судова та арбітражна(господарська) практика: Нормативно-правові акти та роз'яснення

Розцінки на топографо-геодезичні та картографічні роботи: нормативно-правові акти та роз'яснення

СЕРІЯ "БІБЛІОТЕЧКА СТУДЕНТА"

УДАЛОВА Л. Д. Кримінальний процес України: *Підруч.*

КАЛЮЖНИЙ Р. А. та ін. Загальна теорія держави і права: *Навч. посіб.*

БІРЮКОВ В. В. та ін. Криміналістичне документознавство: *Практич. посіб.*

БІРЮКОВА Т. П., БІРЮКОВ В. В. Розслідування виготовлення та збуту підроблених грошей: *Навч. посіб.*

САВЧЕНКО А. В., КУЗНЕЦОВ В. В., ШТАНЬКО О. Ф. Сучасне кримінальне право України: *Курс лекцій.*

РОЖНОВА В. В. та ін. Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів (досудове провадження): *Навч.-практич. посіб. (з метод. реком.).*

ІВАНОВ Ю. Ф., ДЖУЖА О. М. Кримінологія: *Навч. посіб.*

ЧУПРИНА О. В., ГИЩАК Т. В., ДОЛИННА О. В. Основи медичних знань: долікарська допомога та медико-санітарна підготовка: *Навч. посіб.*

ГОРА І. В., ІЩЕНКО А. В., КОЛЕСНИК В. А. Криміналістика: *Навч. посіб.*

КУЗНЕЦОВ В. В., САВЧЕНКО А. В. Кримінальне право України: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

БРАТЕЛЬ О. Г., ГУБАРЕВ С. В., ПИЛИПЕНКО С. А. та ін. Цивільне право України: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ІВАНОВ Ю. А. Міжнародне право: *Посібник для підготовки до іспитів.*

ТИМЧЕНКО С. М. та ін. Теорія держави та права: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ОРЛЕНКО В. І., ОРЛЕНКО В. В. Конституційне право України: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ОРЛЕНКО В. І., ОРЛЕНКО В. В. Історія держави і права України: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ОРЛЕНКО В. І., ОРЛЕНКО В. В. Історія держави і права зарубіжних країн: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ОРЛЕНКО В. В. Історія вчень про державу та право: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПРИБУТЬКО П. С. та ін. Філософія: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПРИБУТЬКО П. С. та ін. Політологія: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПРИБУТЬКО П. С., ДУБЧАК Л. М. Етика: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПРИБУТЬКО П. С. Релігієзнавство: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ДУБЧАК Л. М., ПРИБУТЬКО П. С. Естетика: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПАВЛЕНКО О. П. Культурологія: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

ПШЕНИЧНЮК О. В., РОМАНОВСЬКА О. В. Соціологія: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

БАРАНІВСЬКИЙ В. Ф., СКВОРЦОВА Т. Г. Логіка: *Посіб. для підготов. до іспитів.*

БАРОНІН А. С. Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі: *Курс лекцій.*

МУЗИКА А. А., АЗАРОВ Д. С. Законодавство України про відповідальність за "комп'ютерні" злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення.

КУЗНЕЦОВ В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності: *Практич. посіб.*

КНОДЕЛЬ Л. В. Англійська мова для юристів: *Навч. посіб.*

КНОДЕЛЬ Л. В. Англійська мова для бізнес-спеціальностей: *Навч. посіб.*

КНОДЕЛЬ Л. В. Англійська мова у практичному спілкуванні: *Практич. посіб.*

ЗАМОВИТИ ЦІ ВИДАННЯ

можна за тел./факс: ***(044) 275-06-13*** *або e-mail:* ***paluvoda@mail.ru***

Удалова Лариса Давидівна –

професор кафедри кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор, полковник міліції.

В органах внутрішніх справ із 1977 року. Пройшла шлях від сержанта міліції до полковника, від міліціонера – до професора. Із 1990 року і по цей час на викладацькій роботі (викладач, старший викладач, доцент, професор). У 1992 році під керівництвом доктора юридичних наук, професора Гончаренка В. Г. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему – «Тактико-психологічні основи пред'явлення для впізнання та достовірність його результатів».

Сфера наукових досліджень – кримінальний процес і криміналістика. Автор і співавтор понад 90 наукових та навчально-методичних робіт. Серед них монографії, навчальні посібники, статті.

Підготувала шість кандидатів юридичних наук.